

(કચ્છના કેળવણી ખાતા સાર મંજુર થયેલી)

કચ્છની ભૂગોળવિદ્યા.

(ઇતિહાસ, ભૂસ્તરવિદ્યા, ધર્મ, અને જીવની ઇમારતો સંબંધી
હકિકત સાથે લોકોના તેમાં વિશેષ કરીને કચ્છના
કેળવણી ખાતાના ઉપયોગ સાર.)

કચ્છના ઐજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર

અને

યુવરાજ મહારાજ કુમાર શ્રીખાપુભાના વિદ્યાચુર

દલપતરામ પ્રાણજીવન ખખખર

એએએ રચી.

મુદ્રાઈ મધ્યે

ઘોભીતળાવ-નંબર ૬૯૦ વાળા ઘરમાં,
વર્તમાન પ્રેસમાં મનચેરજી હોસંગજીએ છાપી.

કચ્છી સંવત ૧૯૩૧-ઇસ્વી સન ૧૯૭૫.

મૂલ કોરી ૧૧-૩૦=૧૧

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૮૨૬

MAHARAJA DHIRAJ MIRZA

MAHA RAO.

SHRI SIR PRAGMALJI,

BAHADUR, G. C. S. I.

of KATCH.

For the great zeal and interest evinced in

the education & improvement of his

subjects.

THIS LITTLE WORK

is dedicated,

With feelings of esteem & gratitude

BY

His obedient servant

THE AUTHOR.

સંસ્થાન કચ્છના મહારાજા ધીરાજ

મીર્જામહારાવ શ્રી, શર પ્રાગમદલજી બહાદૂર

જી. શ્રી. એસ. આઈ.

એએને

આ લઘુ ગ્રંથ

પોતાની પ્રજામાં વિદ્યા વૃદ્ધિ ને સુધારો કરવામાં બહુ ઉત્કંઠા

ને પ્રમદેખાડેછે

તે સાર

એમના આભારી સેવક ગ્રંથકર્તા

દલપતરામ પ્રાણીવન ખખખર

એમણે

પરમસત્કારપૂર્વક

અર્પણ કર્યો.

પરેતાવના.

હું પ્રથમ કચ્છમાં મારા હોદ્દા ઉપર આવ્યો ત્યારે ત-
પાત્ર કરતાં માલમ પડ્યું કે છોકરા થોડી ઘણી ખીજ દેશો-
ની ભૂગોળવિદ્યા જાણતા હતા, પરંતુ પોતાના પ્રાંતની ભૂગો-
ળવિદ્યાથી કેવળ અજ્ઞાન હતા એટલું જ નહીં પણ તેમના
મેહેતાજી પણ તેમના જેવાજ હતા. એ ઉપરથી એ વિશે
એક નાનો ગ્રંથ તર્જા આર કરવાનું મારા મનમાં આવ્યું; પ-
રંતુ એ બાબત આગળ કંઈ લખાયલું નહીં તેથી જોઈતી
હકીકત મેળવવામાં બહુ હરકત પડી. તોપણ જ્યારે હું પરગ-
ણામાં ફરવા જઈ ત્યારે અથવા જે માણસો સાથે મારે મુલા-
કાત થાય ત્યારે તેને પ્રશ્નો પૂછી પૂછી તેની નોંધ રાખવા માં-
ડી તેમજ જે કંઈ નજરે જાતો તેની નોંધ અથવા કોઈ
જગ્યા જોવા જેવીછે એવું મારે કાને પડતું કે તેની ટીપ
ફરવા જતો ત્યારે સાથે રાખી તે વિશે તપાસકરતો. એ પ્રમા-
ણે આ ગ્રંથ તૈયાર કર્યોછે. એમાં જે આબાદી છે તે દરખા-
રનાં આબાદી ખતમાંથી લઈ પરગણાવાર તમામ વસ્તી ત-
થા ગામ કરી તેના સર્વાળા મેળવી ભૂગોળવિદ્યાને અનુકૂળ
પડતી કરીછે.

એ ગ્રંથ પ્રથમ કચ્છની નિશાળોને સારૂ ધારેલો. પરંતુ
ધણા ભાડોના કહેવાથી બહારની કચ્છી તેમજ ખીજ પ્રજાને
પણ ઉપયોગી થઈ પડે માટે મહી વધારે હકીકતો લખીછે.
તે છતાં નિશાળમાં ઉપયોગી કરવાનો મૂળ ઉદ્દેશ માટે ધણી
હકીકતો મારે ફહાડી નાખવી પડીછે, એટલું છતાં એ ગ્રંથ
કચ્છની હાલની રિયતિની એક આરસો થઈ પડશે એવી ઉ-
મેદ રહેછે.

નકશા વગર ભૂગોળનું સાન અરાખર થવું નથી માટે
એની સાથે એકલી જગ્યામાં અમાઇ શકે તેવો એક નાનો નકશો
મેહેતા હાથીરામ ત્રીકમજી પાસે ભૂગોળ ઉપરથી ચિત્રાવી મૂક્યોછે
અને તેમાં જરૂરનાં ગામ, નદી, કુંગર વિગેરે જણાવ્યાંછે.

એમાંની ઘણાંખરી હકીકત પ્રથમજ અહાર પડેછે મા-
ટે કાંઈ ખામી રહી હશે તો તે વાંચનાર અંથકર્તાને લ-
ખી જણાવેથી ઉપકાર સાથે ખીજી આવૃત્તિમાં તેનો ઉપ-
યોગ કરશે.

અંથના પ્રમાણમાં તેનું મૂલ ધણુંજ થોડું રાખ્યુંછે.

એ ભૂગોળ હોપની ભૂગોળમાં લખ્યા પ્રમાણે સીખવડી.

મુાં ભુજનગર }
તા. ૧૩મી જાનેવારી }
૧૮૭૫ }

૬૦ પ્રા. ૫૦

કચ્છની ભૂગોળવિદ્યા

પ્રકરણ ૧ ભૂં.

ભૂગોળનું સામાન્ય વર્ણન.

પૃથ્વીના આકાર, પરિમાણ, ગતિ, અને દિશા.

ભૂગોળવિદ્યા શબ્દનો અર્થ ભૂ એટલે પૃથ્વી, ગોળ એટલે ગોળો અને વિદ્યા એટલે જ્ઞાન થાય છે. પૃથ્વીના ગોળા વિશે જેથી જ્ઞાન થાય તે પૃથ્વી ગોળાકાર છે એ આપણે ઘણાં કારણોથી જાણી શકીએ છીએ. એક તો એકે જે લોકો વહાણમાં બેસીને તેની આરે બાજુએ ફરવા ગયા છે તેઓ જે ડેકાણેથી નીકળ્યા હતા તેજ ડેકાણે ધણું કરીને દિશા ફરવા વગર પાછા આવ્યા છે, ખીણું પૃથ્વીની ઢાંચા ચંદ્ર પર ગ્રહણ વખતે પડે છે તે ગોળ દેખીએ છીએ, લોગું

તરફ જેમ જેમ જઈએ તેમ તેમ ધ્રુવનક્ષત્ર ઊંચે

જે અને દક્ષિણ તરફ જઈએ તો તે નીચું થવું

ગઈ જાય છે, એક પૂર્વ દિશા તરફના

તરજ પેહલો ઉગતો દેખાય છે,

ભાગ પેહલે અને બાકી

જાય તેમ દેખાય છે, તે

દાર્થ વચે આવી જવાને

તે સાવ ગોળ નથી, ઉત્તર

સીધું.

દક્ષિણ નારંગીની પેઠે કાઠક બપટી છે.

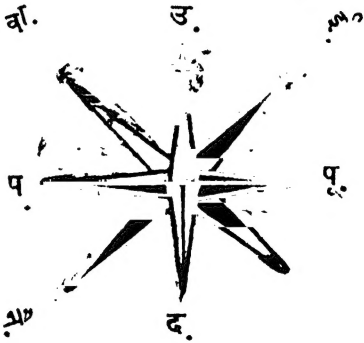
પૃથ્વીના પરિઘ એટલે ધેરાવો સુમારે ૨૪૮૬૬ મૈલ છે અને તેના વ્યાસ એટલે એક છેડેથી મધ્ય બિંદુમાં થઇને બીજા છેડા સુધીની દોરી ૭૯૨૫ મૈલ છે. પૃથ્વીની બધી સપાટીનો સુમાર એક ભાગ જમીન અને બે ભાગ પાણી છે. પૃથ્વી સ્થિર દેખાય છે પણ તે સ્થિર નથી એ તો સદા પ્રતીતિ છે. એને બે ગતી છે. એક પોતાની આસપાસ પશ્ચિમથી પૂર્વ બણી પ્રેરે છે તેથી સૂર્ય, ગ્રહ અને તારા પૂર્વથી પશ્ચિમ બણી જતા દેખાય છે અને તેથી રાત અને દિવસ થાય છે; અને બીજી તેમ પ્રતી હોઇને સૂર્યની આસપાસ વરસ દહાડે ૨૨૧ રહે છે તેથી ઋતુ તથા વરસ થાય છે.

જે તરફ સૂર્ય ઉગતો દેખાય છે તે પૂર્વ દિશા, પૂર્વ તરફ માં કરીને ઉભીએ તો ડા.

વાંસા બણીની પશ્ચિમ દિશા, ડાબા હાથ તરફ ઉત્તર દિશા અને જમણા બણી દક્ષિણ દિશા જાણવી. એ મુખ્ય ચાર દિશા છે.

એ સિવાય ચાર

જાણા છે—અગ્નિ, નૈઋત્ય, વાયવ્ય

પૃથ્વીપરનાં ૪

પૃથ્વીના મધ્યમાં ૪.

રેખાને પૃથ્વીના આંસ કહે છે,

ધ્રુવ અને દક્ષિણના છેડાને દક્ષિણ ધ્રુવ કહે છે.

ઉત્તર

ભૂગોળ ઉપર અનેક વૃત્તો કહેવાં છે જેવાં કે વિષુવૃત્ત, અયનવૃત્ત, ધ્રુવવૃત્ત, ક્રાંતીવૃત્ત, રેખાંશવૃત્ત, અક્ષાંશવૃત્ત વત્યાદિ.

દરેક વૃત્તનાં ૩૬૦ અંશ ઝેટલે ભાગ, દરેક અંશની ૬૦ કળા અને દરેક કળાની ૬૦ વિકળા કહેપેલી છે.

પૃથ્વીની ખરોખર મધ્ય ઉપર પૂર્વ પશ્ચિમ જતું જે વૃત્ત તે વિષુવૃત્ત, ભૂમધ્યવૃત્ત અથવા મધ્ય રેખા પણ ઝેજ. આ વૃત્તથી ભૂગોળના બે સરખા ભાગ થાયછે તેને ઉત્તર ગોળાર્ધ અને દક્ષિણ ગોળાર્ધ કહેછે.

અયનવૃત્ત એ વિષુવૃત્તથી સમાંતરે એક ૨૩ $\frac{1}{2}$ અંશ ઉત્તરે અને ખીચું ૨૩ $\frac{1}{2}$ અંશ દક્ષિણે એવાં બે વૃત્ત છે. ઉત્તરનું કર્કવૃત્ત અને દક્ષિણનું મકરવૃત્ત કહેવાયછે.

પ્રત્યેક ધ્રુવથી આણીમેર ૨૩ $\frac{1}{2}$ અંશપર કહેપેલાં વૃત્તને ધ્રુવવૃત્ત કહેછે. ઉત્તરનું ઉત્તરધ્રુવવૃત્ત અને દક્ષિણનું દક્ષિણ ધ્રુવવૃત્ત કહેવાયછે.

કર્કવૃત્તથી તે મકરવૃત્ત સુધી વિષુવૃત્તને છેદીને તીરકશ્ચ જનારું એક વૃત્ત કહેપેલું છે તેને ક્રાંતીવૃત્ત કહેછે. એજ વૃત્ત ઉપર સૂરજ ધરતો દેખાયછે અને એના ઉપરજ તેનાં કીર્ણ ઉભાં પડેછે.

વિષુવૃત્તને છેદીને બે ધ્રુવ સુધી ઉત્તર દક્ષિણ જતાં કહેપેલાં બે વૃત્તો તે રેખાંશ વૃત્ત. આ વૃત્તોથી પણ ભૂગોળના પૂર્વ ગોળાર્ધ અને પશ્ચિમ ગોળાર્ધ એવા બે ભાગ થઈ શકેછે. એને ચામ્યોત્તર વૃત્ત કહેછે: એ અનેક છે. એના ઉપરજ અક્ષાંશ ગણાયછે.

વિષુવૃત્તથી સમાંતરે ધ્રુવ સુધી અનેક વૃત્ત કહેપેલાં છે, તે દરેકને અક્ષાંશવૃત્ત કહેછે. એનાજ ઉપર રેખાંશ ગણાયછે.

વિષુવવૃત્તથી ધ્રુવ સુધી ૯૦ અંશ તે અક્ષાંશ, તેમાં ઉત્તર ભણીનાં તે ઉત્તર અક્ષાંશ અને દક્ષિણ ભણીનાં તે દક્ષિણ અક્ષાંશ.

રેખાંશ વૃત્તમાંથી જે પહેલું માન્યું હોય ત્યાંથી પૂર્વ તરફ ૧૮૦ અંશ તે પૂર્વ રેખાંશ અને પશ્ચિમે ૧૮૦ અંશ તે પશ્ચિમ રેખાંશ. વિદ્વાન પ્રજાએ પોતાના નકશામાં પોતાના મુખ્ય શહેરથી રેખાંશ ગણેછે.

ઈંગ્રેજ નકશામાં લંડન પાસે ગ્રીનિચથી પહેલું રેખાંશ વૃત્ત માનેછે, અમેરિકાના નકશામાં વાશિંગટનથી માનેછે અને આપણા દેશમાં અસલ ઊજ્જન અને લંકાથી પહેલું રેખાંશ વૃત્ત માનતા.

રેખાંશ વૃત્તનો અંતર સર્વ ઠેકાણે સરખો હોયછે પણ અક્ષાંશ વૃત્તનો તેમ નથી. તે તો વિષુવવૃત્ત તરફથી ધ્રુવ તરફ સાંકડાં થતાં જાયછે.

પૃથ્વીને પાંચ કટિબંધ એટલે પટા છે. એક ઉબ્જકટિબંધ, જે સમશીતોબ્જકટિબંધ અને જે શીતકટિબંધ. ઉબ્જકટિબંધ જે અયનવૃત્તોની મધ્યે છે. તેમાં ગરમી બહુ હોયછે. જે સમશીતોબ્જકટિબંધ અયનવૃત્ત અને ધ્રુવવૃત્તની મધ્યે આવેલાંછે. એમાં ગરમી અને ઠાઠ મધ્યમછે, અને ધ્રુવવૃત્તથી તે ધ્રુવ સુધી જે શીતકટિબંધછે. એમાં ઠાઠ બહુ પડેછે.

જમીન અને પાણીના ભાગ.

જમીન પૂર્વ ગોળાર્ધમાં અથવા ઉત્તર ગોળાર્ધમાં ખીજ ગોળાર્ધ કરતાં ઘણીછે. જમીનના પૂર્વ કે પ્લામીન મહાદ્વીપ અને પશ્ચિમ કે નવો મહાદ્વીપ એવા જે ભાગ કીધાછે. નવો

એટલા મોટા કે કોલમ્બસ નામના વહાણવડીએ ઇ. સ. ૧૪૯૨ માં શોધી કહાડ્યા. અગાઉ તે જૂના માંહેલા લોકોને માલુમ ન હતો.

પૂર્વ મહાદ્વીપમાં એશિયા, યૂરોપ અને આફ્રિકા એવા ત્રણ ખંડોછે, અને પશ્ચિમ મહાદ્વીપમાં એકજ અમેરિકા ખંડછે જેના ઉત્તર અમેરિકા અને દક્ષિણ અમેરિકા એવા બે ભાગછે.

એ સિવાય પાસિફિક મહાસાગરમાં ખેટો છે તેને આસ્ટ્રેલેશિયા અથવા ઓશિયાનિઆ નામે એક પાંચમો ખંડ કેટલાક ગણેછે.

એશિયા યૂરોપની પૂર્વે, આફ્રિકા યૂરોપની દક્ષિણે અને અમેરિકા ખંડ એ યૂરોપ અને આફ્રિકાની પશ્ચિમે છે.

પૃથ્વીપર મહાસાગર તો એકજ છે પણ તેના પાંચ ભાગ કહેવાયછે.

૧ પાસિફિક મહાસાગર એ સર્વથી મોટો એશિઆ અને અમેરિકા ખંડની વચ્ચે છે.

૨ આટલાંટિક મહાસાગર તેથી ઉતરતો છે. એની પૂર્વે યૂરોપ અને આફ્રિકા તથા પશ્ચિમે અમેરિકા ખંડ છે.

૩ હિંદી મહાસાગર તેથી નાનો એશિયાની દક્ષિણે.

૪ ઉત્તર મહાસાગર તેથી નાનો ઉત્તર ધ્રુવની આસપાસછે.

૫ દક્ષિણ મહાસાગર દક્ષિણ ધ્રુવની આસપાસ છે.

જમીનના ભાગની વ્યાખ્યા.

૧ જેમાં ઘણા દેશ આવેલા હોય એવા જમીનના મોટા ભાગને ખંડ કહેછે.

૨ જમીનનો જે ભાગ ચોતરફ પાણીથી વીંટાયેલો હોય તેને દ્વીપ, ખેટ કે ટાપુ કહેછે.

૩ જમીનનો જે ભાગ ઘણી બાજુએ પાણીથી વીંટાયેલો છતાં એક બાજુએ જમીન સાથે સંધાયેલો હોય તેને દ્વીપકલ્પ કહેછે.

૪ જે બાજુએ પાણી હોય એવો જમીનનો જે સંકડો ભાગ જમીનના જે મોટા ભાગને સંધે તેને સંયોગી ભૂમિ કહેછે.

૫ જમીનની જે અણી વધીને સમુદ્રમાં ગમેલી હોય તેને ભૂશિર કે ભૂશલાકા કહેછે. જીણી હોય તો બિંદુ કહેછે.

૬ પૃથ્વી ઉપર ઘણા જગ્યા લાંબા અને પોહોળા ટેકરા હોયછે તેને પાહાડ કે ડુંગર કહેછે. એવા એવા ઘણા ટેકરા એક બીજા સાથે સંધાઈને ઘણા ગાઉ સુની લાંબા ચાલ્યા ગયા હોય તેને પર્વત, અને બહુ જગ્યા નહીં હોય તો તેને ધાર કહેછે.

પાણીના ભાગની વ્યાખ્યા.

૧ પૃથ્વીના મોટા ભાગ ઉપર ફેલાયેલો જે પાણીનો સમુદાય તેને મહાસાગર કહેછે.

૨ જમીનને લગતો મહાસાગરનો જે મોટા ભાગ તે સમુદ્ર કે સાગર.

૩ સમુદ્રનો જે ભાગ જમીનથી ઘણા ખરે ધેરાયેલો હોય તેને અખાત કહેછે.

૪ અખાતનું મોટું પોહોળું હોય તેને ઉપસાગર કહેછે.

૫ પાણીના જે મોટા ભાગને જે પાણીનો નાનો ભાગ સંધે તે સામુદ્રધુની.

૬ પાણીનો જે ભાગ જમીનથી ચોતરફ ઘેરાયેલો હોય તેને સરોવર કહેછે.

૭ પાણીનો જે પ્રવાહ પર્વત અથવા સરોવરમાંથી નીકળી ઢળતી જમીનપર થઈને સમુદ્ર કે સરોવરને મળે તેને નદી કહેછે—જ્યાંથી નીકળે તે તેનું મૂળ અને જ્યાં મળે તે તેનું મુખ કહેવાયછે.

૮ સમુદ્રનો સાંકડો ૫૮ કે ભાગ જમીન ઉપર ધસી આવેલો હોય અથવા જમીનથી તેનું રક્ષણ થતું હોય તેને ખાડી કે નાળ કહેછે.

૯ એક દિશામાંથી ખીણ દિશામાં જે નદિનું વહેવું તેને નદિ ક્રમ કહેછે.

૧૦ અમુક ઉંચાણ પ્રદેશ જેની સામ સામેની દિશામાંથી પાણીનું વહેવું થાય તેને જળક્ષેપ પ્રદેશ કહેછે.

કચ્છની ભૂગોળવિદ્યા.

પ્રકરણ ૨ જી.

સામાન્ય વર્ણન.

મર્યાદા—કચ્છદેશ ૨૦-૪૬ અને ૨૪-૧૬ ઉત્તર અક્ષાંશ અને ૬૮-૩૧ અને ૭૧-૫૦ પૂર્વ રેખાંશની અંદર આવેલો છે. ઈની ઉત્તરે, પૂર્વે અને અગ્નિકોણમાં રણ આવેલું છે. દક્ષિણે અને નૈરત્યે કચ્છનું અખાત અને હિંદી મહાસાગર આવેલાં છે, અને પશ્ચિમ તથા વાઘ્ય દિશાએ ત્રિંધુ નદીની કોરી નામની પૂર્વ શાખા અથવા રણ આવેલું છે. રણની પેલી મેર ત્રિંધનાં નગરપારકર વિગેરે પરગણાં આવેલાં છે.

કચ્છમાં નીચે લખ્યાં પરગણાં ગણાય છે.

પરગણાં,

મુખ્ય શહેર કે ગામ.

૧ પાવર.....બૂજ, માનદૂવા, બિઝ્જર, ની-

[રાણા, માધાપર.

૨ મીઆણી.....કુધે, લોડાંધ, પદધર.

૩ બંબી.....બનરી, હોડકું, લૂણા,

૪ પદધમ.....આવડો, લુડીઆ, અંધો.

- ૫ ખડીર.....ગરડો, જનાણુ, ઘોળોવીરો.
 ૬ પ્રાંથળ.....૫તેગઢ, ગેડી, ખેલા, લોદ્રાણી.
 ૭ વાગડ.....રાપર, ભઝો, પળાંસવું, લાકડીયું.
 [આડસર, આધાઇ, ચોપ્પારી.
 ૮ અંજર ચોવીશી.....અંજર, તૂણાખંદર, નાગલ-
 [પર, ભીમાસર, રતનાળ.
 ૯ ભૂવડ ચોવીશી.....ભૂવડ, ખેડોઇ, સંધડ.
 ૧૦ હાલા ચોવીશી.....ભદ્રેસર, વડાલો, લૂણી.
 ૧૧ કાંઠી.....માંડવી ખંદર, મુંદ્રાખંદર, ગુંદી-
 [આળી, બિદડા, કેરો.
 ૧૨ મોડાસો.....ખાચક, સાભરાઈ, ખાડો.
 ૧૩ અખડાસો.....જખોખંદર, નળોઓ, કોઠારો,
 [તેરો, સુયરી, માયાળો, મુમરી-
 [રેહા, વિંઆણુ, સાંધાણુ, કોટડી.
 ૧૪ કંડ.....નારણસર, કોટેશ્વર, ગુમ્મર.
 ૧૫ ગરડો.....લખપત ખંદર, માતાજીનો મઠ,
 [પાનંદ્રો.
 ૧૬ માક.....મજલ, નખલાણું, નેલો.

વિસ્તાર અને વસ્તી—એ દેશની ધણામાં ધણી લખાઇ ૧૮૦ મૈલ અને ધણામાં ધણી પોહાળાઇ ૫૦ મૈલ છે. એ એક ઠેકાણે એવાતો સાંકડો છે કે ત્યાંની પોહાળાઇ માલ ૧૫ મૈલજ છે. કચ્છનો વિસ્તાર (રણ જે કચ્છનો ભાગ છે તે બાદ કરતાં) આસરે ૬૫૦૦ ચોરસ મૈલ છે, અને રણ તેના નાના મોટા ખેટડા સુધાં ગુજરાતની પૂર્વ અને અગ્નિકોણના ભાગ સુધી આસરે ૯૦૦૦ ચોરસ મૈલ છે. એમાં ૮૭૮ ગામ તથા ૬૦ સં ૧૮૭૨ (સં. ૧૯૨૮) ની

છેલ્લી આબાદી પ્રમાણે ૪૮૭૩૦૫ માણસની વસ્તી છે.

કિનારો—કચ્છનો આકાર ઘણું કરીને લાંબા વાંકા તુંબડા જેવો છે અને ચોમાસામાં જ્યારે રણમાં પાણી પ્રવીણ થાય છે ત્યારે ટાપુ થઈ રહે છે. પરંતુ વહાણને ઉપયોગમાં આવે એવા કિનારો આસરે ૨૦૦ મૈલ છે, અને તે ખાડીની નાજી થી પડેલા ઘાંતાવાળો નથી, પણ ઘણો ખરા એકસરખો છે.

કુંગરપરથી નદીઓમાં ધસડાઈ આવતી માટી તથા રેતી કિનારા આગળ એકઠી થઈને પવનના જોરથી તેની ટેકરીઓ થાય છે તેને ઢુઢ કહે છે.

મુખ્ય બંદર—ખારીશાહર, તૂણા, મુંદ્રા, માંડવી, જાંબો, કેટિશ્વર અને લખપત.

ભૂશિર—નવી નાળખિંડુ, કનખોઈની ભૂશિર, ખંભી આગળ લૂણાની ભૂશિર.

દ્વીપકલ્પ—ખંભો, પ્રાંથળ, વાગડ.

દ્વીપ કે ટાપુઓ—એમાંના કેટલાક કિનારા પાસે છે અને ઘણા ખરા રણમાં છે. પણ તે રણ સુકાય ત્યારે ત્યાં સૂકે જવાનો રસ્તો થાય છે. રણમાં પચ્છમ, ખડીર, કૂઆરી ખેટ, ધંધારા ખેટ, ગોણીયાદો ખેટ, બે ભીનીયાર ખેટ, તથા ધંધલા અને લાકડા ખેટ, સિવાય ખીલ્લ ઘણા નાના ખેટડા છે. દરિયા કિનારાના ખેટમાં જાંબો પાસે આડોધક, લૂણ કે ધ્રગડ, જોગીયરી કે પીરશેખરાન, પીર હાજી ઇબ્રામ ટાપુ, લાણાવાણ, ખેરલો, ચખડી, સપથરો, ખગથરો, ઇત્યાદિ.

માંડવીની સામે રણવરો નામનો ખડક તથા નવી નાલની પશ્ચિમે સોનારદડી નામના ખડકોનો જથો છે.

પર્વતોની ધાર—કચ્છમાં છુટા છુટા કુંગર ઘણા છે;

પરંતુ પર્વતની મુખ્ય લાક્ષણિકતા ધાર થઈ શકે છે. એક ઉત્તરધાર ને પશ્ચિમ, ખડીર, અને પ્રાંથળમાં થઈને જાય છે. એ કાળો ડુંગર, રાયમલરો ડુંગર, ખડીરના ડુંગર (ખડીઆ), ભાંજડો, લક્કી, પ્રાંથળવાળો ઘાળો, નીલવો, મોઆણિઆ વિગેરે ડુંગર મળીને થઈ છે. મધ્યધાર, એ ધાર ઘણીખરી કચ્છને ઉત્તર કિનારે રણપર પૂર્વ પશ્ચિમ આવેલી છે. તે જોગીકા ભિટ, ઝારો, કીરો, કરાકાસમ, (કણેરો), ધીણાધર, વારાર, ઝુરો, હાયાય, અને કાસના ડુંગર મળીને થઈ છે. એમાં ધીણાધર જાંઆમાં જાય છે. તેની દરિઆની સપાટી ઉપરથી જાંઆ ૧૨૬૮ ફૂટ છે. દક્ષિણધાર, એ ધાર કચ્છ પ્રાંતના મધ્ય ભાગને જાય પ્રદેશ કરી મૂકે છે, અને તે પશ્ચિમમાં મઢ પાસેથી ચાલી તે રોહા પાસે રોહાનો ડુંગર, નનામો, ધ્રુવવો વિગેરે થી પૂર્વમાં ચાડવા, લક્કી, ખાલોડ, ઘાળો, વિગેરેને મળી છે. ૩ અંજર સુધી પૂર્વમાં ગઈ છે. એમાં નનામાની જાંઆ સમુદ્રની સપાટીથી ૧૪૨૪ તથા ખલોડની જાંઆ ૧૧૪૨ ફૂટ છે. મઢ પાસેથી એક ધાર પશ્ચિમમાં ગોધાતડ સુધી ગઈ છે. ચાડવાનો એક શોટો સિસાગઢ પાસે ચિલાણાના નામથી ઓળખાય છે. તેપણ છેક અંજર સુધી જાય છે.

જવાળાંમુખી—કચ્છના કેટલાક ડુંગરો આગળ જવાળા મુખી હતા, પરંતુ હમણા કોઈ જીવતા જવાળા મુખી એક જ કોઈમાંથી જવાળા નીકળતી હોય એવા નથી. તેમાં મુખ્ય ધીણાધર, લેકા, મઢ પાસેની ડુંગરી, નનામો ઘાળો વિગેરે છે.

મુખ્ય નદીઓ—આ પ્રાંતમાં બારે માસ વહેતી મીની નદીઓ જુઓ છે. ઘણાંખરાં તો નાનાં છે તે જ્યારે વર-

આદ પડે ત્યારે જોડથી એકદમ ધસી આવે અને તે ઊતરવાં બહુજ મુશ્કેલ હોયછે, પરંતુ વરસાદ રહી ગયો કે માત્ર તેના પોહોળા રેતીના પટની નિશાની અને ઊંચા કિનારે સિવાય ખીજી કંઈ જાણવાનું નથી. કેટલાકમાં ઠેકાણે ઠેકાણે પાણીથી ભરેલા ધો ખારેમાસ રહેછે. નદીના બે ભાગ થઇ શકેછે. એક ઉત્તર વાહીની, અને ખીજી દક્ષિણ વાહીની તે ધણું કરીને દક્ષિણ ધારમાંથી નીકળીને ઉત્તર અથવા દક્ષિણ દિશા લેછે, તેમાં ઉત્તર વાહીની ધણું કરીને ખારી હોયછે અને દક્ષિણ વાહીની ભાંભળ અથવા મીઠી હોયછે, એકજ નદી એક ઠેકાણે ખારી અને ખીજે ઠેકાણે મીઠી અથવા ભાંભળ હોયછે.

ઉત્તરવાહીની—ખારી નદી એ આડવાના ડુંગરમાંથી નીસરી ભૂજ પાસે તથા રૂદ્રાણી માતાના દેવાલય પાસે થઇ ઉત્તર તરફ રણમાં સુમરાસર પાસે પડેછે. એને એક પાટ નદીનો તથા ખીજા બે છેલા રૂદ્રાણી માતા આગળ મળેછે ત્યાંથી રૂદ્રાણી કહેવાયછે. એમાં પાણી હંમેશ રહેછે. સારણુ એ ડુંગ્રે પાસે ચિત્રાધારમાંથી નીસરી ડુંગ્રે તથા ધમડકા વચ્ચે થઈ રણમાં પડેછે. એમાં થોડું ધણું પાણી હંમેશાં રહેછે. નિરૌણા વાળી નદી આડવામાંથી સામલા આગળથી નીકળી ફાટડી, વિંછીઆ અને તથરખાઈ પાસે થઇ નિરૌણા આગળ રણમાં પડેછે. તેને ખીજા બે નદીઓ અકાડના આગળ મળેછે. એક ધંગોણ પાસે રામલાના ડુંગર પાસેથી નીકળી મારગર અને વિથોણ પાસે થઇને જાયછે. તેને કુકડ કહેછે, અને ખીજા ધ્રમવાના ડુંગર પાસેથી નીકળેછે.

દક્ષિણવાહીનો—૩૫માવતી એ ચાડવાના ડુંગરમાંથી નીસરી મળ્લ, કોળચેરા, આસરાઈ, અને રાણ પાસે થઈ માંડવીની ખાડીમાં પડે છે. નાગમતી એ ચાડવામાં ધર્મશાળાથી જરા ઉતરાઈ ભાગમાંથી નીસરી કેરા, ગજોડ, બેરાળ, દેસલપર અને ભુજપર આગલ થઈ નવીનાળની ખાડીમાં પડે છે. એ બે નદી હંમેશાં વહે છે અને પાણી પીવા જેવું છે, પણ નાગમતી આગળ જતાં નવીનાળ આગળ રેતીમાં સોસાઈ જાય છે. ભૂખી એ ચકાર પાસે ઘોળામાંથી નીસરી વાંકી અને પત્તી વચ્ચે અને લાખાપર ને મગ્રા પાસે થઈ મુદ્રાની ખાડીમાં પડે છે, એને ચકાર આગળ નેરણ નદી કહે છે ત્યાં પાણી રહે છે. ખરોડ નદી નનામામાંથી નીસરી સિસાગઢ, ગોધ્રા, અને લાયજ પાસે થઈ આસાર આગળ કચ્છના અખાતમાં પડે છે તેમાં પાણી હંમેશાં રહે છે. સાઈ નદી ચિલાણમાં ચિઆસર આગળથી નીસરી સાભરાઈ પાસે થઈ બાંબણાઈ આગળ કચ્છના અખાતમાં પડે છે. કનકાવતી અથવા સતવળી નનામામાંથી નીસરી નુંધાતડ, હાજપર, અને વિંઝાણ પાસે થઈ ધુવાઈ પાસે આરખી સમુદ્રને મળે છે, એમાં પાણી કેટલેક કેકાણે મીઠું તથા ખારે માસ રહે છે. નાયરો એ વેહાર નામના ડુંગરમાંથી નીસરી મોથાળા, રાહા, અને કોઠારા પાસે થઈ રાપર આગળ આરખી સમુદ્રને મળે છે. રાણીઆરો નદી નેલા પાસેના ડુંગરમાંથી નીસરી તેરા તથા નળીઆપાસે થઈ જખોની ખાડીમાં પડે છે. મઢવાળી નદી મઢ પાસેના ડુંગરમાંથી નીસરી અમડા, લઈઆરી, અને કોસા પાસે થઈ જખોની ખાડીમાં પડે છે.

સરોવર—આ પ્રાંતમાં કોઈ મોટાં સરોવર નથી. પાણી

સાર ગામોગામ તળાવ^૧ ઝાદાવેલાં હોયછે, અને કેથે બંધાવેલાં પાણી છે. ચાડવામાં એક જૂનું બંધાવેલું તળાવ^૨ છે તેમાં ૨૨ ગજ પાણી ઉત્તાળે રહે^૩, તે કુકાળ વખતે ઉપયોગી થઈ પડે. એના હમાનું દરબારશ્રીએ પાછો છાણોદ્ધાર કરાવી તેનું નામ પ્રાગસર પાડ્યું છે. બુજમાં હમીરસર, અંજર તળાવમાં ચિદ્ધસર જેનું પાતાળો પાણી હંમેશાં છલ્યું જાયછે, અંજર પાસે નીંગાળનું તળાવ અને ડુંગરમાં શિલાયનું છે. નીંગાળનું પાણી ખેતરોમાં મોકલવા બંધા લગાવેલો હતો. ભીમાસર પાસે ચકાસર છે.

રણ - એ કચ્છની વાવ્ય, ઉત્તર, અને ઇશાન્ય કોણમાં નીચી જમીનનો ખારો પડે છે. એમાં ચૈત્ર વૈશાખના પવનના ભોરથી કચ્છના અખાત વાટે અને કોરી વાટે દરિયાનું પાણી આવેછે, તથા બનાસ અને લુણી નદીમાં પૂર આવેછે તેનું પાણી અને ચોમાસામાં વરસાદનું પાણી આવેછે ત્યારે સમુદ્ર સરખું થઈ રહેછે, અને કચ્છને ટાપુ બનાવી મૂકેછે. એ વખતે રણ એકથી પાંચ ફૂટ ઊંડું હોયછે અને તે ઊતરવું બહુજ મુશ્કેલ પડેછે. વરસાદ વિત્યા પછી એ પાણી હળવે હળવે સુકાઈ જાયછે ને તેથી જમીનની સપાટી ઊપર મીઠાના થર બાઝી રહેછે. એ મીઠું કચ્છને તથા દેશવરને બહુજ ઉપયોગી થઈ પડેછે. એ રણની આસપાસ ખાર

૧. ઊપલાં તળાવોને કવિઓએ અદ્ભૂત મનોરંજક વારતા સાથે જોડી દીધાં છે.

૨. અસલ લાખા પૂલાણીના વખતમાં જમસર અને અસૂરાસર નામનાં બે તળાવ ચાડવામાં હતા. અસૂરાસરને એકવાર કોઈએ સમરાવીને તેનું નામ અબુખંગ પાડેલું. તે તૂટી જતાં પાછું સં. ૧૯૨૪ માં દરબારશ્રીએ ઘણા ખર્ચથી સમરાવીને તેનું નામ પ્રાગસર પાડ્યું. જમસર શીટી ગયું છે.

ધાસ તથા પીલુ અને એવોજ ખીજી ખારી વનસ્પતિ સિવાય કંઈ જગતું નથી.

[એ રણ અસલ સમુદ્ર હતો, અને તેમાં વહાણ ચાલતાં તથા તેને કિનારે જૂનું પાલીનગર, જેને હમણાં વિરાવાવ કહેછે તે બંદર હતું, પણ ઘરતીકપથી જમીન જંગમ થવાથી સમુદ્ર હટી ગયો અને હવે માલ ચોમાસામાં પાણી ભરાયછે. એ સમુદ્ર ક્યારે હતો તે નક્કી થતું નથી. પણ દંતકથા એવીછે કે ધારમનાથે શાપ દેધને સમુદ્ર સુકવી નાંખ્યો. એ ધારમનાથ મોડ જે સિંધને સમો રજપૂત હતો અને જેણે પોતાના મામે વાઘમ આવડો કચ્છમાં રાજ કરતો હતો તેને માયો તેના વખતમા થઇ ગયો. આજના પચ્છમના સમા એવું કહેછે કે તેની અગાજી લણસે વરસ ઉપર જ્યારે મડમ અને સોઢા જાતના રજપૂત રાજકરતા હતા, ત્યારે એટલે આસરે ૧૩૦૦ વરસ ઉપર એ સમુદ્ર હતો, અને તેમાં વહાણ ચાલતાં હતાં. તેમ તપાસ કરતાં રણમાં છેક જંગલમાંથી ભાગેલું વહાણ તથા લંગર પણ નીકળ્યાં હતાં, તેથી તથા ખાજાં ઘણાં ચિન્હોથી સાબિત થાયછે કે એ અસલ ભૂમધ્ય સમુદ્ર હતો. હાલ એ રણ જમીન માહેલા કુદરતી ફરશરથી તથા નદીઓ- માટી ધસડી લાવેછે તેથી જાંચું થતું જાયછે, અને જોકે આ કાંડે શિકારપૂર અને સામે કાંડે માળીઆબ-ણી પાણીની નાળ (જેને ખારવા “નેસ” કહેછે તે) વધારે જડી, પોષ્ટાળો અને જમીન તરફ વધતી જાયછે, તોપણ એવું બા-સેછે કે રણ કાળે કરીને પુરાઇ જશે અને તેમાં ખેતીવાડી થશે. હાલ પણ રણમાં જે ખેટડાઓની હારછે ત્યાં બંધ બાંધી પશ્ચિમ બણી ખાર પાણી જતું અટકાયે અને તેમાં મીઠું પાણી ભરું રહેવા દે તો કેટલીક મુદતે જમીન મીઠી થાય,

અને તેથી કચ્છની ખેડવાણી જમીનમાં આસરે ૧૦૦૦ ચો-
રસ મૈલનો વધારો થઈ જશે એવું કહેવાય છે. તેમજ સિંધથી
માલ આવવા જવાનો સરસ રસ્તો થાય. એ રણ એ પ્રમાણે
મુઘરે એવો વિચાર અંધકારને ગોવાના ખારા ખાંજણ
તથા મુંબઈ અને વડોદરા સગર અને અમેરિકામાં જમી-
ન એમ ઉપયોગમાં લાવી શકે તેવરથી રહે છે.

અહીં બનાબામાં ખરજ જેવા ચળકતાં મીઠાં ઉપર સૂ-
રજનાં કિર્ણ પડવાથી અદભૂત દેખાવ થાય છે. એથી રણનું
ધાસ તથા ઝીણી વનસ્પતિનાં મોટાં ગિચ જંગલો જણી
ડાલતાં હોય એમ જણાય છે. કિલ્લા, ગઢ, અને લસ્કરનો
એવો આખેહૂખ દેખાવ થઈ રહે છે કે માણસ ભૂલ ખાધા
વગર રહેજ નહીં. એને મૃગઝાંઝવાં કહે છે અને ઝાંઝવાંને
અહીંના જેવો સંપૂર્ણ દેખાવ પૃથ્વીના ખીજ ભાગમાં નથી.

રણને કિનારે એક જાતનો ગધેડો થાય છે તેને ખર
ગધેડો કે ખરખર ગધેડો કહે છે. એ કદમાં ઘણો મોટો.
શરીરે બહુજ મજબૂત, અને દોડવામાં ચપલ હોય છે. તે
માલ લાણી અને ખીજ પારી વનસ્પતિ ખાઈને જીવે છે.
એનાં ૬૦-૭૦ નાં ટોળાં ભટકતાં રહે છે અને માલ તૈયાર
થાય ત્યારે ખેતરોમાં આવી નાશ કરી જાય છે. એમાનું એક
બચુ કાઢિઆવાડનાં નટ સાહેબે પુનામાં જનાવરના પ્રદર્શનમાં
મૂકડું હતું, ત્યાં એનાં જોરનાં બહુજ વખાણ થયાં હતાં.
કિટિંજ અને વાટસન સાહેબે પણ એ પકડાવ્યાં હતાં.]

જમીન તથા ખેતી—આ પ્રાંતની જમીન જૂદે
જૂદે ઠેકાણે જૂદી જૂદી જાતની છે. મધ્ય ભાગે ડુંગરાળી.

૧. મોરસ, મોરડ મચિઅલ, કે માચોલને કચ્છ તથા
સિંધમાં લાણી કહે છે.

પથરાળી, તથા ખીજે ઘણું કેકાણે ખરખમડી કે ટેકરા ટેકરી વાળીછે. દક્ષિણ કિનારાની સપાટ ષળવંત ગોરાડુ જમીનછે. બાકીની ઉત્તર ભાગ તથા વાગડમાં રેતાળ તથા રેતી સાથે મળેલી ગોરાડુછે. પ્રત પ્રમાણે જમીનના નીચે પ્રમાણે ભાગ થઇ શકેછે. ૧ ભાગ રેતાળ, ૧૧ ભાગ ગોરાડુ (મધ્યમ પ્ર-
તિની ખેડવા લાયક જમીન), ૧૧ ભાગ જમ્ય પ્રતિની જમીન અને ૧ ભાગ ડુંગરાળી.

ખીજ પ્રાંતો સાથે સરખાવતાં આ દેશમાં વરસાદ ટાંચો, નદી નહીં જેવી અને જમીન ઉતરતી તેથી લોકોને ઘણી મહેનત છતાં ઘણી પેદાસ નથી. લોકો ઢૂવા ખાદ્ય, વાડી ફેરી, કોસથી પાણી પાયછે. તેમાં કાંકી તથા અખડાસના લોકો જમીન ખેડવામાં સારી મહેનત લેછે, પરંતુ વાગડ, પાવર, મીઆણી, ગરડા વિગેરે ભાગના લોકો ખેતી ઉપર બહુ મહેનત લેતા નથી. ખેતર તો લોકો જ્યારે વરસાદ આવવાનો હોય ત્યારે ઉપર ઉપરથી ખેડેછે ને ખી વાવેછે તેથી પાક પણ સારો ઉતરતો નથી.

પેદાસ—એમાં મગ, મડ, ગૂઆર, જૂવાર, ધર્જ, બાજરો, ચોળા, નાગલી, ચણા, અડદ, છાસડીઆ, તલ, સરસિઆ, રાઇ, ચોણા વિગેરે જાતનાં ધાન્ય થાયછે. પણ એ આખા પ્રાંતને પૂરું ન પડતાં કેટલીકવાર સિંધ, કાકિઆવાડ અને મલખારથી આણવું પડેછે. એ સિવાય રૂ, એરંડી, શેરડી, તમાકુ, ગુંદર, ગૂગળ, તથા કેટલીક ઔષધી થાયછે, ષળમાં ખારેક, આંબા, દાડમ, જામશળ, દરાખ, લોંબુ, ચીભડાં, તળોઆં, અને સિતાશળ પુષ્કળ થાયછે. મોટાં ઝાડમાં આંબલી, લોંબડા, બાવળ, વડ, પોંપળા, પોંપળી, આખરો, અરણી, પીલુ કે જળ, એર, ગૂગળનું ઝાડ,

સેઝાડ, ખોરડી, ખીજડી, કંઢેર, ખીજડા ડુંગરોમાં તથા ગામોની આસપાસ થાયછે. વળી બલતણુ સારૂ ચેરિયાં દરિ-આમાં થાયછે. બીજી પરગણામાંતો પુષ્કળ ગૌચરછે તેથી ત્યાં તથા ચાડવા વિગેરે ડુંગરમાં ખડ બહુ થાયછે, અને તેજ ડેકાણે પુષ્કળ પાળેલાં જનાવર ઊછરેછે. જે ડેકાણે ખડ કે ઝાડના રક્ષણુ સારૂ બંદોબસ્ત હોયછે તેને રખાલ કહેછે. એવી ઘણી રખાલોછે.

ખનિજ પદાર્થ—કોયલા, લોઢું, ષ્ટકડી, સુરોખાર, મીઠું, રાતા, પીળા, કાળા, અસમાની અને ઘોળા ઇમારતમાં શામિ એવા પથ્થર, ગેર, કાચો, ખડી, ઘોવાની માટી, ચાપડખાર, અને આશાપૂરી ધૂપ.

[કચ્છના ડુંગર તથા ધરતી એ ધરતીકંપને લીધે થએલાંછે, અને તેમાં નાના પ્રકારના પદાર્થોછે, જેવા કે સ્લેટના રંગની માટી, કોયલા, લોઢું, લાંબું, ચિસું, સુરમો છાપવાને લાયક પથ્થર, અબરખ, સ્લેટીપથ્થર, આપ ચડે એવા—આ-રસ પાહાણુ જેવા રંગભેરંગી સજ્જ પથ્થર; પરંતુ તેનો પૂરતો શોધ થયો નથી તેથી ઊપયોગમાં આવે તેટલાં નીકળતાં નથી.]

હવા—ખીજ પ્રાંત સાથે સરખાવતાં કચ્છની હવા ઘણી સખ્ત નથી; પરંતુ તે માફક અને શરીરને સુખકારી છે. એલ અને વૈશાખમાં માહેલા ભાગમાં ખૂબ ગરમી પડેછે. તેથી સખ્ત લૂ અને વટોળીઓ વાયછે. તેને લીધે લોક બહુ બહુ થાયછે, અને અકળાયછે. પરંતુ દરિઆ કિનારે હવા ખુશ-કારક હોયછે. જેકમાં ગરમ પવન બંધ પડેછે, આકાશ વાદ-ળથી ઘેરાયછે, અને ખૂબ બજારો થયા રહી વરસાદ તાણી તાણીને આવેછે. વરસાદ થોડા વખત આતિશ પડેછે, ત્યારે લીધો દુકાળ કરી મેકેછે, અને વખતે જરાક આવેછે.

તથા પણ દુકાળ પડેછે. પણ એટલું સારું છે કે કચ્છની જમીન તથા હવાને ધણા વરસાદ જોઇતો નથી. ભૂજ જેવા અંદરના ભાગ કરતાં માંડવી જેવા કિનારા ઉપર વધારે વરસાદ પડેછે. ઇ. સ. ૧૮૬૩ થી ૧૮૭૨ ની ૧૦ વરસની વરસાદની રાશ લેતાં ૧૪ ઇંચ ૬૫ દોકડા પડ્યો હતો. તેમાં ધણામાં ધણા ૨૪ ઇંચ ને ૧૬ દોકડા અને ઓછામાં ઓછા ૭ ઇંચ પર દોકડા પડ્યો હતો. થોડામાં થોડી ગરમી ૫૮ અંશ પડેછે. અને ધણામાં ધણી ૧૨૦ અંશ પડેછે. થંડી ૩૩ અંશ સુધી પડેછે.

જાત અને ભાષા—આ દેશની અસલ વતની વસ્તી ભૂજ છે, પરંતુ ધણીખરી સિંધથી આવી વસેલી છે. તે સિવાય ગુજરાત તથા મારવાડમાંથી પણ લોકો આવી વસેલા છે. તેમાં જૂદી જૂદી નાતના બ્રાહ્મણ છે. તેમાં સારસ્વત, પુષ્કરણ, રાજગર, ભાટ, આગણ અને અતિતનો મોટો ભાગ છે, તે દેશી કહેવાય છે, અને નાગર, ઔદિય, મોઢ, શ્રીમાળી નંદવાણા ગીરનારા વિગેરે ગુજરાત કહેવાય છે. ક્ષત્રીમાં મુખ્ય જડેજ, વાધેલા, સિંધલ, ગુજર, સોઢા ઇત્યાદી રજપૂત છે. એ સિવાય ક્ષત્રી, ભાટીઆ, લૂવાણા, કાયસ્થ, ભતસાળી અને દેવાળા વિગેરેના મોટા જથ્થા છે. વૈશ્યમાં, મોઢ, મેસરી, સોરઠીઆ, ઓસવાળ, ૧ સોની, શ્રીમાળી, અને વાયડા, વિગેરે જાતના વાણીઆ તથા કણબી છે. શુદ્રમાં મોટો ભાગ

૧ ઓસવાળ અને ખીજ કેટલીક માતોને જૈન ગુરજીઆ આવડા, ચવાણ અને ભટ્ટી રજપૂતમાંથી અહિંસિક ધર્મમાં આણ્યા એવું ગુરજીઆના ગ્રંથપરથી અને એમાં આલતી દંતકથા તથા રીતરીવાજપરથી જણાય છે. કેટલાકને તો આશરે ૨૦૦ વર્ષ ઉપર કચ્છમાં ગુરજી કસ્યાણસાગર-સુરીએ વાણીઆ બનાવ્યા એમ કહે છે.

ખવાસ, આયર, રખારી, ભરવાડ, કોળી, વાઘેર, માટલાળ વિગેરે છે.

મુસલમાનોમાં સૈયદ, મુગલ, પઠાણ, સમા, શેખ, સિંધી, મિન્માણા, મેમણ, ખોજ, વોરા, ખત્રી, દાઢી, લાંઘા, વિગેરે મુખ્ય છે. એમાંના ઘણાખરા તો મૂળ રજપૂત હતા, ને આજે પણ પોતાની જાતની નૂપ વિગેરે રજપૂતની નિશાની કાયમ રાખી રજપૂત કહેવડાવે છે.

આ દેશમાં કચ્છી અને ગુજરાતી એ બોલવાની સાધારણ ભાષા છે પરંતુ લખવા પઠવાની ભાષા તથા લિપિની ગુજરાતીજ છે.

કચ્છી ભાષા એ સિંધી, ગુજરાતી અને મારવાડીને અપભ્રંશ થઈને થયેલી છે, તે આખા પ્રાંતમાં બોલાય છે. જાતે ભાગમાં ભટકતી ટોળીઓ મૂળ સિંધી જાતરી આવેલી તેમની ભાષા સિંધીને વધારે મળતી છે, અને કાયરથની મારવાડીને મળતી છે. તેમજ ઓડ અને મેઘવાળ જૂદી જૂદી કાંઈ કિન્નખિલ કિન્નખિલ બોલી કરે છે.

જાપર જે હિંદુની જાતો કહી તે વેદ ધર્મને અને જૈન ધર્મને માને છે, અને મુસલમાન મહમદ પેગંબરના ધર્મને માને છે. એ બે જ ધર્મના ઘણા પંથો છે, પણ અહીં હિંદુ અને મુસલમાન એટલા બધા હળીમળીને ચાલે છે કે તેઓમાં એક ખીજના ધર્મની ઘણી અસર જોવામાં આવે છે.

હુનરી બનાવટ—રેશમી, સૂતરાગ તથા જાનની વણાટનું કાપડ જેવું કે અતલસ, મશર, જોડી, આગ્રમશર, માદીયું, સિંધલી, પાણકોર, રંગબેરંગી છાપેલું કાપડ, કામળા, સોના રૂપાનું નકશીકામ, હથીઆર, ઢાલ, માટીનાં, ધાતુનાં અને પરથરનાં ઠામ, સુરોખાર, ષટકડી અને મીઠું થાય છે.

વ્યાપાર—આ પ્રાંતનો વેપાર પાલી, શિંધ, કાઠિઆ-
વાડ, સુરત, બિલીમોરા, વલસાડ, દમણ, દોણ, મુંબઈ, મ-
લબાર, ખંગાળા, મકરાન, ધરાન, તુર્કસ્થાન, અરબસ્થાન,
જંગલબાર, મોસાંબિક અને સુશલા સુધી ખાહોળો ચાલેછે.
આયાતની જાણસોમાં વિલાયતી સુતરાગી કાપડ, ચોનાઈ રે-
શમી કાપડ, અનાજ, ખાંડ, સાકર, ગોળ, ઘી, સોનું, રૂપું,
તથા હલકી ધાતુ અને તેના ઘાટ, અશીણ, હાથીદાંત,
ગેંડાનાં શિંગડા અને ચામડાં, તમાકુ, તેજના, કસુબો, ઊન,
ખજૂર, ખારેક, નાળીયેર, સાગ, સીસમ અને ઝેરનાં ધ-
મારતી તથા ઘરણાગારનો સામાન બનાવવાનાં લાકડાં, મીણ,
મધ્ય ઇત્યાદી. નિકાસ—અનાજ, કપાસ, ઊન, ષટકડી, મીઠું,
ઘી, તેલ, રેશમી, સુતરાગી અને ઊનની વણાટનું કાપડ,
છાખેલું કાપડ, સોનારૂપાનું નકસી (કોતર) કામ, લાંબાના
વિતળના, માટીના અને પથ્થરના ઘાટ, દાલ તથા સોનેરી
રૂપેરી નકસીવાળાં હથીઆર, હાથીદાંત, લસણ, ઘાણા, મેથી,
રાઈ, સરસવ, ઘોડા, ઊંટ, અને બળદ.

રાજ્યરીતિ—આ દેશમાં મહારાજાધિરાજ મિરજાં
મહારાવશ્રી સર પ્રાગમલજી બહાદુર જી. સી. એમ. આદ-
નામે જાહેર રજપૂત રાજ કરેછે અને તેના સર્વોપરીણ
તળે ધણા ભાયાતો તથા ગરાગિયાછે. રાજ ચલાવવાનું હાલ
એવું ધારણુ છે કે દીવાન એ મુખ્ય અધિકારીછે અને તેના
હાથ તળે જૂદાં જૂદાં ખાતાઓ ઉપર એક એક અધિકાર-
ી નીમી તેની મારફતે આખા દેશનું રાજ ચલાવેછે. તે
ખાતાઓમાં ઇનસાફખાતુ, રેવિન્યુ અથવા મેહેમૂલ ખાતુ,
પોલિટિકલ અથવા સરકારી ખાતુ, જાહેર બાંધકામ ખાતુ,

૧ આગળ હજૂર કૌન્સલ નામે રાજસભા મુખ્ય હતી
જેના અધ્યક્ષ દરબારશ્રી પોતે હતા.

કેળવણી ખાતું, વૈદકખાતું, મ્યુનિસિપલ ખાતું અને પોલીસ ખાતું છે.

ઇનસાઇ ખાતાનાં બે ભાગ છે તેમાં એક સદર અદાલત છે. એના તાબા નીચે જૂદા જૂદા પરગણાઓમાં ઇનસાઇ સાર આઠ અદાલતો છે. પરગણાની અદાલતના ન્યાયાધિશેને બે હજાર કોરી સુધીના દિવાની દાવા સાંભળવાનો અધિકાર છે. એ ઉપર અપીલ તથા તે ઉપરાંતના દાવા સદર અદાલત સાંભળે છે. તેના ફેસલા ઉપર અપીલ દરબાર ખુદ કે દીવાન સાંભળે છે. ફોજદારી કામમાં ઉપલાજ ન્યાયાધિશેના બે વર્ગ પાડી પેહેલા વર્ગના ન્યાયાધિશેનો અધિકાર છ મહીનાની કેદની શિક્ષા અને પાંચસો કોરી સુધી દંડ, અને બીજા વર્ગના ન્યાયાધિશેનો અધિકાર બે માસની કેદ અને બસો કોરી સુધી દંડ કરવાનો છે. તે ઉપર અપીલ તથા તે ઉપરાંતના લણ વરસની કેદ લાયક અને પાંચ હજાર કોરીને દંડ લાયકના ગુનાહ સાંભળવાનો અધિકાર સદર અદાલતના ન્યાયાધિશેને છે, જેના ઉપર અપીલ તથા જેના ઉપરાંતના તમામ ગુનાહ દરબાર અથવા દીવાન સાંભળે છે.

પરગણાની અદાલતના પેહેલા વર્ગના ન્યાયાધિશે કરેલી પંદર દીવસની કેદ અથવા પચાસ કોરીના દંડના ઉપર તેમજ બીજા વર્ગના ન્યાયાધિશે કરેલી આઠ દીવસની કેદ અથવા પચીસ કોરી દંડ અને સદર અદાલતે કરેલી એક મહીનાની શિક્ષા અથવા બસો કોરી દંડ ઉપર અપીલ થઈ શકતી નથી.

ઇનસાઇ ખાતાંનો બીજો ભાગ જડેજ કોર છે. એ કોરમાં જડેજ બાયાત વિગેરે ખાંડેધરીવાળાનો તથા તેના ગામની રેયતનો ઇનસાઇ થાય છે તેમાં દીવાન, અથવા

નાથજી દીવાન પ્રમુખ અને ચાર ભાયાત મેમ્બર તરીકે ઇનિસાફ કરેછે. એ કોર્ટના ચુકાદા ઉપર દરબારશ્રીના રૂબરૂ અપીલ ચાલેછે. એ મેમ્બર પાંચ પાંચ વરસે ભાયાતમાંથી પસંદ કરવામાં આવેછે. ભાયાત અને ખીજા જમીનદારોના પાંચ વર્ગ બાંધી તેમને અમૂક હદ સુધી ફાજદારી દિવાની કામના ચુકાદા કરવાના અધિકાર આપેલાછે.

રેવિન્યુ કે મેહેસૂલ ખાતું—એ ખાતાં ઉપર એક રેવિન્યુ કમિશનર નામે અમલદારછે. એ અમલદાર દરબારની પેદાશ વસુલ કરેછે, દરબાર તરફથી ખર્ચ ચલાવેછે, ખીજાં ખાતાંના ખર્ચ ઉપર નજર રાખેછે, કૂવા, તળાવ, રસ્તા વિગેરે બાંધકામ ઇન્જનેર પાસે કરાવેછે, સરવેયર પાસે જમીન મપાવેછે, અને ગામોની આબાદાની વધે તેવા બંદોબસ્ત કરેછે. મેહેસૂલ ઊધરાવવા સારૂ દેશના ૨૭ મહાલ કર્યાછે. તે દરેક મહાલ ઉપર એક કારભારી એક મુખ્ય ધૂ અને કામ પ્રમાણે ખીજા પેટા ધૂ રાખેલાછે. કારભારી ઇન્જરદાર હોયછે, અથવા મહાલ સંજ્ઞમાં હોયતો તે દરબાર તરફથી હોયછે. એ કારભારી, ધૂ અને પટેલને પાસે રાખી જમીનની પેદાશમાંથી દરબારનો ભાગ (રાજભાગ) ભરી લેછે, અને દાણુ વિગેરે વસુલ કરેછે. રાણી જમીન બે પ્રકારની હોયછે. દરબારના છુટાવાળોર અને લોકના છુટાવાળી. એતરમાં જે મોલ તૈયાર થાયછે તેમાંથી રસમ પ્રમાણે રાજ ભાગ લેવાયછે. રામમોલ એટલે ચોમાસામાં થયેલા મોલના કાંઠીમાં ૩૩ ભાગમાંથી એક ભાગ અને ખીજે સ્કેડાણે ધણું કરીને ચોથો ભાગ લેવાયછે. પાણી મોલ અથવા પાણી પાધને કરેલા મોલના પાંચમાંથી તે આઠમા ભાગ સુધી લેવાયછે. એ સિવાય એ અમલદાર

૧૫૦૨ ન દેતાં દરબાર તરફથી મેહેસૂલ ઊધરાવે તે. જમીન ખેડવાનો હક.

હિસાબ રાખે, દરબારની જમીન, હક્કો અને રસમ સંભાળે છે. એ લોકોના ઉપર લણ તણ મહાલે એક એક વહિવટદાર નીમીલો છે. એ વહિવટદારો રસમ પ્રમાણે મેહસુલ લેવાય છે કે નહીં તથા હિસાબ બરોબર રહે છે કે નહીં તેની દેખરેખ રાખે છે અને રેવિન્યુ કામ સંબંધી રૈયત લોકોની અરજી સંભળી પોતાના અખિતઆર પ્રમાણે ચુકાદા કરે છે તથા જમાખરચના હિસાબ ઉપરલખ્યા કારભારી તથા ધૂ પાસેથી લઈ પોતાની પાસે રાખે છે. તેનો એકંદર કરી રેવિન્યુ કમિશનરને મોકલે છે.

કેલવણીખાતું—એ ખાતાની દેખરેખ રાખવા સાડે એક એન્જલિકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર છે, તે તમામ નિશાજો તપાસે છે તથા દેશમાં વિદ્યાવૃધિના ઉપાય લે છે. હાલ કચ્છમાં ૧ સંસ્કૃત પાઠશાળા, ૪ ઇંગ્લેજ સ્કૂલ, ૩૫ ગૂજરાતી છોકરાની નિશાજો, ૪ કન્યાશાળા અને ૧ ગર્લ્સ અને શરસી મદ્રિસા મળીને સુધળી ૪૫ નિશાજો છે. એ વરસો વરસ વધતી જાય છે.

પોલીસખાતું—એ ખાતા ઉપર એક પોલીસ કમિશનર છે તે આખા દેશમાં લૂંટપટ તથા ચોરી ન થાય એવી બંદોબસ્ત રાખે છે. એ કામ સાડે દેશમાં જૂદે જૂદે ઠેકાણે ૧૦ થાણા રાખ્યાં છે તથા ચોરી મારપાડ વિગેરેની તપાસ સાડે ફાજદારો રાખેલા છે.

પોલિટિકલ એજન્ટ સાહેબ—બ્રિટિશ સરકારની ખંડણી વસૂલ કરવા એક પોલિટિકલ એજન્ટ સાહેબ જૂજમાં રહે છે. તે બાંહેધરીવાળા જાડેજા વિગેરેની ગરાસ સંબંધી અમીલો સરકારની વતી સંભળે છે, અને પરરાજ્યો સંબંધી કામકાજ સાડે તેની મારફતજાણ થાય છે.

પ્રકરણ ૩ નું.

વિશેષ વર્ણન.

૧ પાવર પરગણાં.

આ પરગણાં કચ્છના મધ્ય ભાગમાં આવેલું છે. એની પૂર્વ દિશાએ મીઆણી, ઉત્તરે બની, પશ્ચિમમાં માક અને ગરડો, અને દક્ષિણે માક ને કાંઠી પરગણાં આવેલું છે. એમાં ૭૪ ગામ તથા ૪૦૬૧૯ માણસની વસ્તી છે.

મુખ્ય શહેર—બૂજનગર આ પરગણાની તેમજ આખા કચ્છ પ્રાંતની રાજધાની છે. એ ધણુંકરીને આરેમર કુંગરો આવવાથી નીચાણમાં આવેલું છે. એમાં ૨૩૭૪૨ માણસની વસ્તી છે. એ નગર મહારાવ શ્રી ખેંગારજીએ સં. ૧૬૦૫ માં બંધાવ્યું. તેની અગાઉના રાજા લાખીઆરવીયરા, પદધરગઢ, અને વાગડમાના કંથકોટ તથા રાપરમાં રહી રાજ કરતા. એ નગરની આસપાસ એક જબરો કિલ્લો બાંધેલો છે. એ કિલ્લાને છ નાંકાં છે તથા તેની અંદર એક દરવાર ગઢ છે, જેની અંદર આગળના રાવના મોહાલો છે. તે મોહાલોની જોડે એક વિલાયતી બાંધણીનો પ્રામ્નેહલ તથા બાગ બંધાયેલો, જેના જેવા મજબૂત અને જોવા લાયક મેહલ રજવાડામાં નથી. રાવશીલખપતજીએ આયના મેહલ બાંધેલો છે, તેની અંદરની રચના તથા તેમાંની અક્ષતની ચોજો અને કારીગરીનું સંપ્રહસ્થાન વખાણવા જેવાં છે. શહેરમાં આલખેડ હાઈ સ્કૂલ, એંગ્લો વરનામ્બુલર સ્કૂલ, ટૂંનોંગ કલાસ, યુ-

જરાતી નિશાળો, કન્યાશાળા, ભાષાની પોશાળ, ૧ કમરતશાળી, ઊર્દૂ અને અરબી મદ્રિસા વિગેરે વિદ્યાનાં સ્થાનોછે. શહેરની ઊત્તર દિશામાં ટંકશાળ (જ્યાં સોના રૂપાની મોહોર તથા કોરી કમ્બમાં ચલણ સારૂ દરબાર પાડેછે), નવી તુરંગ, હો-થીયાન, ઘોડશાળ અને ઇસ્પતાલછે. પશ્ચિમ ભાગમાં જમાદાર પ્રતેમહમદવાળી જગ્યા, નાકા બાહાર શરદબાગ અને ખાસી વાડીની શોભા અને રમના ધણી સારીછે. દક્ષિણ નાકા આગળ દ્વારકાનાયનું મંદીર, મહમદપનાહની મસીદ, નાકા બાહાર કલ્લાણેશ્વર આદિ મંદીરો, વાડીઓ, પોલિટિકલ એજન્ટ, સાહેબનો બંગલો, દરબારની વિજયા દશમની કચેરીની બેઠક, શેઠ કેસવજી નાયકની પુસ્તકશાળા, તેની સામે આવેલું શા મેલ પેરાવનું લાખોટા સહિત તળાવ, રાવ શ્રી લખપતજીની નકસીદાર છત્રી—એ સર્વને લીધે એ નાકું લોકોને આંજના હવા ખાવાનું રમણિય સ્થળ થઈ પડ્યુંછે. શહેરની પૂર્વ દિશાએ શેઠ જાદર સુલેમાને બંધાવેલું જમાતખાનું, તથા આબકનાં દેરાં વિગેરેએ અને નાકા બાહાર એક દેસલસર નામનું તળાવછે, જેની પેલીમેર એક ગાજી ઊપર અગ્નિ ખૂણામાં બૂજીઆ નામનો ૫૦૦ ફૂટ ઊંચો ઝૂંગરછે. ઝૂંગર ઊપર શહેરના રક્ષણ વાસ્તે કિલ્લો રાવશ્રી (મોટા) દેસલજીના વારામાં શેઠ દેવકરણે બંધાવેલોછે, તેમાં ક્ષેત્રવાળનું સ્થા-

૧ પોશાળ બે હતી. મોટી ગુરજી મણિક મેરજીવાળી. ત્યાં કુંવર પ્રથમ બાણવા બેસેછે. પ્રતેમહમદ એ પોશાળ તોડી પુસ્તકોનો નાશ કર્યો. હાલ નાની પોશાળ ગુરજી બટાર્કજી વાળી ચાલેછે તેમાં પરદેશથી ચારણો બાણવા આવેછે તેને દરબારથી ખોરાકી પૂરી પડેછે અને બહુ રહે એટલે હુશીઆરી પ્રમાણે પોશામ તથા ધનામ આપી વિદાય કરેછે. એમાં અંધ બંડાર ઠીક છે.

નકહે. દર વરસે આવલુ સુદ ૫ ને દિને ત્યાં પૂજન કરવા મહારાવમી મોટી સ્વારીથી પધારેછે.

એ ભૂજામાની નૈરત્ય ખૂણે અંગ્રેજ સરકારના લશ્કરની છાવણી તથા સદર બનરછે.

શહેરમાં નાની મોટી ૪ ઇનચાઈની અદાલતો અને શહેર મકાઈ સારૂ મુનિસિપલ ખાતુંછે. એ ખાતું સડક વિગેરે બાંધી શહેર સુધરાઈ ઉપર નજર રાખેછે. શહેરથી માંડવી બંદર સુધી ૩૬ મૈલની એક સડકછે. શહેરની દક્ષિણ દિશા તરફ બે ગાઉપર ટપકાના કુંગરમાં એક ઝરણાથી હમેશાં પાણી ટપકમ્મ કરેછે, ને ત્યાંથી થઈ એક કુંડમાં આવેછે, ત્યાં એક ટપકેશ્વરીમાતાનું સ્થાનક તથા ધર્મશાળાઓ બાંધેલીછે, અહીં વિશેષ કરીને ચોમાસામાં લોકોને મેળો સારો થાયછે. પશ્ચિમ દિશામાં કરાકાશ્વમ અને પીરાન પીરનો મેળો પણ ત્રણ દીવસ સુધી ચાલેછે.

પશ્ચિમ દિશાએ ૧૫ ગાઉ ઉપર ખારી નદી વહેછે ત્યાં એક અયાગ ખાડોછે તેમાં નદીનો ધોધ પડેછે તેને ખુડક કહેછે અને તે તીર્થ ગણાયછે. તેમજ ત્યાંથી ૨૫ ગાઉ છેદે કોડકી ગંગા નામનું એક રમણિય તીર્થછે, ત્યાં ધણા લોકો જાયછે. એ સિવાય ખીજા ધણા મેળા થાયછે. તેમાં ભૂજની પૂર્વે ૧ ગાઉ ઉપર માધાપરમાં જન્મનો મેળો થાયછે. મેળામાં દેશાવરથી બિનજકતે ધણા માલ વેચાવા આવેછે. ભૂજથી ૪ ગાઉ ઉપર રૂદ્રાણી માતાનું સ્થાનકછે, ત્યાં ખારી નદી સાથે ખીજા બે નદીઓ મળી ત્રવેણી થાયછે. મહારાવમીની સ્વારી આવલુ સુદ ૮ ની ત્યાં પધારી એક રાત રહેછે.

બીજાં ગામ—નીરોણા, બિબ્બર, માનકૂવા, માધા-
૧૨, લાખીપારવીયરો જેને જામ લાખા જાડેજાએ વચાવી ત્યાં

રાજગાદી કીધી હતી. અરલ, ભડલી, નરો, લોરીયો, સુમ-
રાસર વિગેરે.

પર્વત તથા ડુંગર—ભૂજીઆ, બીણાધર, વારાર, આરોડો, વિછીઆ, ઝુરો, અને લક્ષા. છેલ્લા કાંઠી તથા પાવર વચ્ચે રાતા પથર સાથે જાણીતો છે.

મુખ્ય નદીઓ—ખારી, પાટ અને મીઠી એ રૂદ્રાણી માત્ર પાસે સંગમ થવાથી રૂદ્રાણી કહેવાય છે. કાયલો તથા ભીરંડીઆની એ બે ઝુરા પાસે મળે છે ત્યાંથી ઝુરાની નદી કહેવાય છે. નીરોલાવાળો-એના લણ શંટા છે તેમાંનો એક સામલા આગળ સાડવામાંથી નીકળી નથરખોઈ આગળ થઈને જાય છે, ખીજો ધ્રુવવા પાસેથી નીકળી તરા પાસે થઈને જાય છે અને ત્રીજો રોઝલાના ડુંગરમાંથી નીકળી અકાડના પાસે ઊપલી બે સાથે મળી નીરોલા આગળ રણમાં પડે છે. ભૂખી એ અંગીઆ પાસેના ડુંગરમાંથી નીકળી અંદાય આગળ થઈ વંઝ પાસેના રણમાં પડે છે. એજ નદીને ભીમસર પાસે ભાડાઈ અને વંઝ પાસે અંદાઈ કહે છે. તોરણાવાળો જડોદર આગળની ધારમાંથી નીસરી યુંથળી, અંદાય અને ધામાય આગળ થઈને છારી પાસે રણમાં પડે છે. કરાકાસમવાળી ખોઆ પાસેના ડુંગરમાંથી નીકળી નરાપા આગળ થઈ ગજણસર આગળ રણમાં પડે છે.

હુનરી બનાવટ—સુતરાજી વણાટનું કાપડ, સોના રૂપાનું જીવું નકસીકામ, રેશમી ભરત, છાપેલા સાડલા, સૂડી, છરી, તરવાર, ગેંડાની ઢાલ, બંધુક વિગેરે હથિયાર દેશપરદેશ વખાણાય છે.

મુખ્ય પેદાસ—જમીન ધણું કરીને ડુંગરાળી અને રેતાળ છે, અનાજમાં બાજરા, રતડ, મગ, મત, ઘઉં, જવ,

ગુવાર, ચોખા, તેલ, ઐરંડી, રૂને સામો થાયછે. તે જિવાય બાળનાં લાકડાં, ઇમારતી પથ્થર, સુરોખાર, કાચો વિગેરે નીકળેછે.

કુંગરી કિલ્લા—ભૂજામાં એ કિલ્લો રાવ દેસલના વખતમાં દેવકરણ શેઠે બાંધ્યો. તેનો થોડોક ભાગ તેનાજ વખતમાં શેર બુલંદખાને સં. ૧૭૮૫ માં લીધો હતો પણ તેને દેવકરણ શેઠે હાંકી કાઢી પાછો લઈ લીધો હતો, ત્યાર પછી ઇંગ્લેન્ડ સરકાર તરફથી સર હલિઅમ કેરે ઇ. સ. ૧૮૧૯ (સં. ૧૮૭૬) માં લીધો હતો; કલ્યાણપુર.

ધર્મનો જગ્યા તથા તિર્થસ્થાન—રૂદ્રાણી માતા જ્યાં સિંધના અમીર ગુલામશાહે આવીને પડાવ કર્યો હતો, બીણો-ધરમાં ધીરમનાથ, ભૂજામાં ઊપર ભૂજંગનાથ, પીરાન પીર, ઐરોરામાં મીયાં તમાચો, અને ભડલીમાં ગરીબનાથ.

૨ મિયાણી પરગણાં.

એ પરગણાની પૂર્વ દિશાએ વાગડ, ઊત્તરે બની તથા રણ, પશ્ચિમે પાવર, અને દક્ષિણે કાંઠી અને અંજાર ચોવી-લીનાં પરગણાં આવેલાંછે. એમાં મિયાણા સિંધથી આવી વસેલા. તે ઊપરથી એનું નામ પડેલુંછે. એમાં ૫૧ ગામ તથા ૧૬૬૪૦ માણસની વસ્તીછે.

મુખ્ય ગામ—દુધૈ, એમાં ૨૦૫૩ માણસની વસ્તીછે. એ એક ભૂદો મહાલછે, તેનો કારભારી તથા ધૂ વસુલાત કરવા અહીં રહેછે. એમાં એક સારી ધર્મગાળાં. ભૂજથી

૧કાચો એ એક જાતનો લોઢનો પીળો પથ્થર બાળવા-થી રાતો થઈ જાયછે અને કાળા સાડલા રંગવામાં તથા ગેરને ઠેકાણે વપરાયછે.

વાગડ અને અમદાવાદ બહુ જતાં ઘણું કરીને અહીં ટપો છે. પંધર એ પાંધર મેદાનપર છે તેથી એ નામ પડ્યું છે. અહીં સંવત ૧૭૭૫ માં અમદાવાદથી પઠાણ મોજમખેગ લશ્કર લાવીને પડ્યો હતો ત્યાંથી કાયર થઇ પાછો ગયો. ધાણેટી-એમાં ધૂ તથા કારભારી રહે છે, ડગાળામાં લાલ રંગનો આપદાર પાહાણો નીકળે છે, લોડુંદ, અને ઝુરણુ.

ડુંગર તથા નદી-હખાય એ કકણ કાળા આપદાર પાહાણા સાર અને જંધરીઓ ઘંટીના પાંહાણાસાર પ્રખ્યાત, કાસ અને ખાલોડ ઘોળી માટી સાર જાણીતા છે. સારણુ વાગડની પશ્ચિમ હદ ગણાય છે અને હમેશાં વહે છે, વરસાદમાં એનો જોસ બહુ છે. ધાણેટીવાળો નદી ઝુરણુ આગળ રણમાં પડે છે. એના તળીઆમાંથી રાતો આપદાર પાહાણો નીકળે છે.

ડુંગરી કિલ્લા-હખાય ઉપર આણુગોરના ગઢમાં ધરોના તથા ચાર દેવળનાં ખંડેરો ઊભાં છે તેમાં નકસી કામ સાર છે, તે અને તળેટીમાં ખોલાડીનો ગઢ એ જે જન્મ પ્રૂણ પોતાન વાણીઆ કારભારી અજો અને આણુગો જે ભાઈ હતા અને ખોલાડી એન હતી તેમનાં નામ રાખવા ખંધાવ્યા કહે છે. ત્યાં ઘણા કૂવા તથા ડુંગરમાં મોટું તલાવ જોવામાં આવે છે.

જમીન તથા પેદાસ—દક્ષિણ ભાગ છેક દુધે મૂઘી સરખું મેદાન છે. જમીન ગોરાડુ રેતાળ અને ખારાસવાળી છે. પણ એમાં વાડી ઘણી છે. અહીં બાજરો, મગ, મક, ગુવાર, જુવાર, ઘઉં, જવ, કપાસ, છાસટીઓ, ઝેરંડી અને જળ તલ થાય છે, તેમ પેદાનું જન પણ પુષ્કળ નીકળે છે.

ધર્મની જગ્યા—હખાય માતાનું દેવળ.

૩ બમ્મી પરગણું.

આ પરગણાની જમીન અસલ દરિઆનેા ભાગ હતો, તે જાઓ થતાં દરિઆ હઠી જવાથી એ થમ્મલું કહેવાયછે. હજી પણ એના ઉપર રણનું પાણી કેટલેક ઠેકાણે ફરી વળેછે. એનો આકાર દ્વીપકલ્પના જેવાછે અને તે રણ ભરાયછે ત્યારે ટાપુ થઇ રહેછે. એની અતુરદિશામાં પૂર્વે રણ તથા વાગડ, ઉત્તરે અને પશ્ચિમે રણ અને દક્ષિણે રણ અને મિઆણી પરગણું આવેલુંછે. એમાં ૨૦ ગામ તથા ૩૦૩૪ માણસની વસ્તીછે.

મુખ્ય ગામ—લૂણો, બનરી, વડ, ભરંડીઆણો, હોડકું અને કુમોડો. એને ગામ ન કહેતાં ત્રિલ કહેછે.

પેદાસ—આ પરગણું ધણું ખૂંડે ગાયરછે, અહીં જમીન ખારીછે અને રણનું પાણી ઉતરી ગયા પછી તેના જોરથી એટલું ખડ થાયછે કે તે કચ્છનાં ધણાખરાં દોરને ખૂંડે પાડેછે. તેથી અહીંના લોકો દોર પાળવાનોજ ધંધો કરેછે. તેઓ એક ઠેકાણે ઘર કરી રહેવાને બદલે એક ઠેકાણેથી ધાસ ખુટકું કે પોતાનાં દોર લઇ ખીજે ઠેકાણે જઇ રહેછે. એ ધાસ ધણું સારું થવાથી ધીની પેદાસ સારી થાયછે. તે સિવાય દરબારની ગાય, ભંસ, જીટ, ધોડા, વિભેરે દોર એ ઠેકાણે બહુ રહેછે. અહીંના બળદ વિગેરે સારા હોવાથી પરદેશ જાયછે.

ધર્મની જગ્યા—હજી પીર-એની માનતા બહુ ચાલેછે. અહીંના લોકોમાં એક અજાયબ જેવો રીવાજ ચાલેછે તે એકે કોઇ સંતે મના કરવાથી ખાટલાપર કોઇ મૂવું નથી કે રાતે દીવો કરવું નથી,

૪ પચ્છમ પરગણું.

આ પરગણું મોટાં રણમાં ચારે મેર રણથી ઘેરાયેલો ચોરસ જેવો ટાપુછે, તેથી નગર પારકર અને સિંધ જવાને મોટું ૩૦ ગાઉનું રણ ઉતરતાં પહેલાં એમાં રહેવાનું ઠીક પડેછે, એની એક બાજુની બાજુ આસરે ૮ ગાઉછે. એ ટાપુ અને કચ્છની વચ્ચે બની પરગણાની ગોચર જમીન આવેલીછે. એમાં ૧૫ ગામ તથા ૫૭૩૩ માણસની વસ્તીછે.

મુખ્ય ગામ—ખાવડો એમાં ૯૮૬ માણસની વસ્તીછે, અને સિંધ જનારા ૩૦ ગાઉનું રણ વટતાં અહીં મુકામ કરેછે. લૂડીઆ, અંધાગ, રતાડીઆ એની દક્ષિણે રાયમલરા કુંગરપર જૂનો ગઢ, પાણીનું ટાંકું, અને પીરના કૂખાનું ખંડરેછે. દ્રખાણું અને દીનારા, એની દક્ષિણે એક જૂનું દેવળ કોઈ સાચ નામના વાણીયાનું બાંધેલુંછે.

કુંગર તથા નદી—પછમાઈ, ગોરો, તથા કાળો છેલ્લા કુંગરો આખા કચ્છમાં સૌથી જાંચાછે. એ કુંગરોની ધાર કિનારા ઉપર આવેલીછે. તે ઉત્તર બાજુએ જાણે સમુદ્રનો જાંચો કિનારો હોય તેમ જાળીછે. એ કુંગર ઉપરથી ઉત્તર ભાગ, પચ્છમ, ખડીર અને સામે કોઠેના પારકરના કુંગરો દેખાયછે; એમાંથી સંગેમરમરના જેવો પાહાણો નીકળેછે તેથી તેના ગજીઆ અને ઝોપદાર વાસણુ બનેછે. અહીં કોઈ જાણવા જેવી નદી નથી પણ કૂવા તથા ઝરણુ ધણુંછે.

જમીન તથા પેદાસ—આ ટાપુની જમીન કુંગરાણી-છે તેથી કહીં કહીં ખેતી થાયછે. બાકી નાનાં નાનાં ઝાડ થાયછે અને ખડ ધણુંજ નીપજેછે. તે ઉપર ગાય, મેંસ, ઊંટ, બકરા, મેંઘાં વિગેરે દોર ચરેછે, તેનું ઘી તથા જીન ધણું થાયછે તે તથા સામઝાં અને શિંગડાં દેશાવર જાયછે. અહીંની ધાબણી તથા કામળી વખણાયછે.

ધર્મનો જગ્યા તથા જાણવા જોગ હુકીકત—અહીં-
આં સમા તથા ખીજ સુસલમાનની વસ્તી ઘણીછે. ખડીર
અને પચ્છમામાં કાદવ અને પરાળનાં છાપરાં કરેછે, કેમકે
તેઓ કહેછે કે તેમને નળીઆં વાપરવાની ગુરદાતાલીએ મના
કરીછે. પચ્છમાઈ ડુંગરમાં એ ગુરનાં વગલાંછે, તેની પૂજા
અને માનતા કરવા કચ્છ તથા ખીજ દૂરના પ્રાંતોમાંથી બહુ
લોકો આવેછે. કચ્છમાં એને “રતવીદ” અથવા “પચ્છમાઈ-
પીર” ના નામે અને કાઠિયાવાડમાં “જમાલશાપીર”ને નામે
હિંદુ સુસલમાન માનેછે.

ગિડીમાં વાઘેલા રજપૂત આપ્યા અગાજ તેની પડોશમાં
પાદરીઆ નામે રજપૂત રાજ કરતા હતા. એ પાદરીઆ સામે
કોંડેના પારકરના સોઠાની એક શાખા હશે, એવું અનુમાન
થાયછે. એવું કહેછે કે એના વખતમાં એ કૂળનો સિંધલ
નામે એક નર ખડીર ટાપુમાં આવી વસ્યો, તેના વંશજ
આજ સૂઝી ત્યાં વસેછે, તેણે આવીને રણના દક્ષિણ કિનારા
ઉપર મડમ નામના લોકો તથા કાઠિઓ મળીને સ્વતંત્ર રાજ
કરતા હતા તેમને મારીને નસાડયા. કાઠિઓએ યૌદ્ધી સદી-
માં કાઠિયાવાડમાં રાજ સ્થાપ્યું, પણ એ મડમ પશ્ચિમ દિશા-
માંથી આપ્યા એવી દંતકથા સિવાય તે કોણ હતા અને તે
ક્યાં ગયા કે તેનું શું થયું તેનો કંઈ પત્તો લાગતો નથી.
જયારે જાડેજના પૂર્વજ જે સમા તે સિંધવી આ પ્રાંતમાં આ-
વ્યા ત્યારે કચ્છ નાના નાના રાજમાં વેહેંઆઈ ગયલું હતું, પણ
તે વખતે એ મડમ હતા કે નહીં તે જણાતું નથી. પણ
ખાતી પૂર્વક એવું કહેછે કે એમની અગાજ જયારે મડમ
પચ્છમામાં રાજ કરતા હતા ત્યારે રણ દરિઓ હતા અને એ
ટાપુમાં દ્રમોણા નામનું ગામકુંછે ત્યાં એક સારું ખાડું અને

ખંદર હતાં. જગત સેવાની માંડવી જ્યાં હતી તે જગ્યાપણુ લોકો દેખાડેછે.]

૫ ખડીર પરમાણુ.

આ પરમાણુ પણુ ૪૨૫૦ રણુ હોવાથી ટાપુછે. એની પૂર્વ પશ્ચિમ લંબાઇ ૧૨ ગાજી, અને ઊત્તર દક્ષિણ પોહાળા-
છ ૪ થી તે ૬ ગાજી મૂધીનીછે. એમાં ૬ ગામ તથા ૧૯૩૩ માણસની વસ્તીછે.

મુખ્ય ગામ—ગઢડો એમાં ૩૬૧ માણસની વસ્તીછે, જનાણુ અને ધાળોવીરા.

પર્વત તથા નદી—એક પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબી ઊત્તર કિનારે ધાર આવેલીછે તેને ખડીઆ કહેછે, તેને એક ડેકાણે જરફીવાળો ધાર અને બીજે ડેકાણે ભાંજડોઆ કુંગર કહેછે. તે પૂર્વ બહુ ૮૦૦ ફૂટની જાંઘથી પશ્ચિમ બહુ ૧૦૦ ફૂટની જાંઘ ધરાવેછે. એમાંથી વરસાદમાં ઘણાં નાળાં દક્ષિણ તરફ વહેછે, તેમાં ખારી નદી, શપડ નદી, ચાનાર નદી અને ખારધવાળી નદી મુખ્યછે.

જમીન તથા પેદાસ—આ ટાપુની જમીન ઘણીખરી પથરાળી અને વેરાણુછે, પણ દક્ષિણ ભાગમાં જ્યાં ખેડવા લાયકછે ત્યાં ખેતી જોવામાં આવેછે. અહીં પણ ખડ ધણું થાયછે તેથી લોકો ઢોરનો ધંધો કરેછે અને તેનું ધો તથા જીન પરમુલક જાયછે.

કુંગરો કિંદલા—કોટડો અને સોભારલ એ જૂના કિલાનાં ખંડરછે.

જાણવા જોમ હુકીકત—ખડીરના પશ્ચિમ કિનારાપર કોટીયા નામનું એક અસલી શહેરનું ખંડર લોકો દેખાડેછે;

તે વિશે એવું કહે છે કે ત્યાં મડમના આચા અગાજ એક રોડોડ રજપૂત રાજ કરતો હતો, તેના વખતમાં હાલનું રણ એ સમુદ્ર હતો. એની પડોશમાં સમુદ્રમાંથી નીકળેલી એક જમી અને એકલી ટેકરી રણમાં ઊભેલી છે તેનો આસરો લેઈ ત્યાં તોશન ટાણે વહાણો નાંગરતાં. ચોમાસામાં આ ડેકાણે ખડીર અને પશ્ચિમના ટાપુ વચ્ચેની ખાડીમાં ૭ ફૂટ ઊંડુ દરિયાનું પાણી હોય છે, અને આના જોયો રણનો ખીજો કોઈપણ ભાગ તેની આગલી સમુદ્રની સ્થિતિ દેખાડતો નથી.

[સમા હાલના રાજકરતા જાહેરના પૂર્વજો પરદમમાં હજી છે, તેઓ કહે છે કે તેમનું કચ્છમાં આવવું થયું તેની અગાજ ૩૦૦ વર્ષ ઊપર રણ સમુદ્ર હતો. પણ એ વખતના ખનાવો ખનવા વિશે ઘણું જ થોડું બરાબર રીતે જાણવામાં આવ્યું છે. સમાઓનું કચ્છમાં જે વખત આવવું થયું. પ્રથમ મોડ અને મનાઈ આચા તેની ચોથી પેઢીએ લાખો ફૂલાણી થયો. તેને મૂળરાજે સંવત ૯૦૧ માં માર્યો લખે છે, પણ મૂળ-રાજનો વખત લેઈએ તો શકે ૯૦૧ નું સાલ (સાલી વાહનનું) હોવું જોઈએ. તે હિસાબે લાખો સંવત ૧૦૩૬ માં મરણ પામ્યો. લાખાની અગાજ ફૂલ, સાડ (સાલ) અને મોડનાં ૧૦૦ વરસ ગણીએ તો તેઓ સંવત ૯૦૦ ને આસરે કચ્છમાં આવવા જોઈએ, અને તેની અગાજ ૩૦૦ વરસ ઊપર રણ સમુદ્ર હતો એમ ગણીએ તો સંવત ૬૦૦ થાય છે. એ તથા મડમનું રાજ્ય અને રોડોડ રજપૂતનું રાજ્ય તથા લોકોમાં એક દંતકથા ચાલે છે કે ધીરમનાથ કરીને એક ખાવો થઈ ગયો તેણે આવ દેઈ સમુદ્રને સૂકવી નાંખ્યા તે કાળ એક ખીજાને ઘણો મળતો આવે છે, તે ધ્યાન દેવાજોગ છે]

૬ પ્રાંથળ પરગણું.

આ પરગણાનો ધણોખરો ભાગ વાગડનો દ્વીપ કલ્પ છે. એ દ્વીપકલ્પ અને વાગડના દ્વીપકલ્પનો કંઈક ભિન્ન ભાગ મળીને એ પરગણું થાય છે. જ્યારે રણ ભરાય છે ત્યારે પ્રાંથળના દ્વીપકલ્પ અને વાગડના દ્વીપકલ્પને ધરતું પાણી ધરી વળવાથી ટાપુ જેવો થઈ રહે છે. એની તણુ બાજુએ રણ અને દક્ષિણે વાગડ આવેલું છે. એમાં ૧૫ ગામ તથા ૧૭૩૭૪ માણસની વસ્તી છે.

મુખ્ય ગામ—ગેડીવં ૨૭૭૦. એ કચ્છમાં વાધેલા-ઓનું મુખ્ય ગામ છે. ખેલાવ. ૩૬૪૯, પ્રતેગઢ વ. ૩૧૬૪, એ જમાદાર પ્રતેમહમદે ૧૮૬૭ માં બસાવ્યું. એમાં તથા ખેલા અને ગેડીમાં અફેકી ગુજરાતી નિશાળ છે. ઝાટાવાડા વ. ૧૯૫૭, લોદ્રાણી વ. ૧૭૪૫, મૌઆણું, દેસલપર તથા ખાલાસર વગેરે સારાં ગામો છે.

[ડીસા પાસેના અનહિલવાડ પાટણમાં જે વાધેલા રાજ કરતા તેના વંશના વાધેલા પ્રથમ તે શહેર પોતાના હાથમાંથી જતાં આ ભાગમાં આવી વસેલા, ત્યાર પછી ખીજા-ઓને હાથ ગયેલું. છેલ્લું પાદરીઆપાસે હતું, તેમની પાસેથી સરંધારના વાધેલાઓએ લેઈ લીધું. પ્રથમ લૂણાળ આપ્યા તેના વંશમાં ગેડીનો હાલનો રાણાળ ૧૯ મી પેઢીએ મોટે એ વાધેલા ગુંથળીના સાત સોંધ અને ગેડી (કે કંથકોટ) ના ધરણુ વાધેલાથી જૂદા હોવા જોઈએ. દંતકથા એવી છે કે ગેડીનું અમ્મલ નામ વેરાટનગર હતું જ્યાં પાંડવો છાના રહ્યા હતા, અને તે ૧૪૦૦ વરસ ઊપર મોટું શહેર હતું, અને તેનાં ઘણાં ચીન્હો અહીંના લોકો ખતાવે છે. પણ ગુજરાતમાંનું ઘોળકા પણ વેરાટનગરીનો દાવો કરે છે, મોટે એ બેમાંથી ખરું

કયું તે નક્કી થવું નથી. વળી મહાભારતના વેરાટપર્વમાં —
જોતાં વેરાટનગરી મત્સ્ય દેશમાં હતી એમ માલમ પડે
અને તે મત્સ્ય દેશ પ્રયાગ પાસેના દીનાજપોર આગળ
હોવું જોઈએ.

[પણ એટલુંતો ખરું છે કે ગેડી શહેર જૂનું છે. અહીં
એક સૂર્યનારાયણનું તથા ખીજું દસઅવતારનું એવાં જ
નાં બે દેવજો હતાં. એ ધરતીકંપથી જમીનમાં પેશી જતાં
તેના થોડાક ભાગને પાડીને તેના પાહાણથી તેજ દેવજનાં
મંડાણ ઉપર મહાદેવનું એક દેવજ સં. ૧૮૯૭ માં બંધાવ્યું
અને સૂર્યનારાયણની મૂર્તિ નવા દેરાંના એક ગોખલામાં મૂકી,
પણ દસઅવતારની આરસપાહાણની મુર્તિ ખંડિત થતાં ચો-
કમાં રાખી છે. માલણવાવ પણ તેજ વખતની લાગે છે, તેના ઉપર
એક લેખ છે તેને આજસુધી ૧૮૦૦ વરસનો જૂનો કેરવે
હતો; પણ અંતકર્તાને અક્ષર ઉપરથી શક જતાં તેણે
અમ લઈ ઉકલાવ્યો તો સં. ૧૫૩૩—શકે ૧૩૯૮ નો ઠયો.
એ વાવ જુની ખરી, પણ સં. ૧૫૩૩ માં રાણા હરદાસજીના
વખતમાં કોઈ ઠા. માલાએ સમરાવી તેનો જીર્ણોદ્ધારનો લેખ
કોતરાવેલો. જુની ધમારતોના નક્સીદાર પાહાણ ઠામ ઠામ ભોં
તમાં તથા વંડીઓમાં જેમ તેમ ચણેલા દેખાય છે, તેથી તથા
રાણાને રહેવાની જગા પણ જુના દેવજ ઉપર ચણેલી છે તેથી
તથા પુરાણ ઉપરથી દયારામ કવિએ કચ્છને રૂપમૈયા સાથે
જોડ્યું છે તેથી તથા આસપાસના દેશની સ્થિતિ જોતાં એ
વેરાટનગરી નથી એમ ખાતરી નથી કહેવાવું.]

પર્વત તથા નદી—લકી, ગોરા, નીલવો અને મા-
આણીયો, એ ચાર કુંગરની પૂર્વ પશ્ચિમ એક ધાર જાર
કિનારે આવેલી છે. એમાં નાળાં છે તે ચોમાસે વહે છે. આટલ-

વાડાવાળી નદી મુખ્ય છે. અહીં તળાવ ઘણાં છે તેમાં દામોદર
પર મુખ્ય છે.

જમીન તથા પેદાસ—દક્ષિણ ભાગની જમીન સારી
છે પણ પાણી ખાર તેથી વાડીઓ નથી થતી. મુખ્ય પેદાસ
રૂ, ઘઉં, બાજરા, જુવાર, મગ, મઠ, ચણા, અડદ વિગેરે છે.

બળદ, વિગેરે દોરને ચરવાને ધાત્ર તથા ખીજો પાલો બહુ
ધીક છે અને તેની ઊપજ પણ સારી છે. સુલાહ કાપડમાં ખેલા
અને શ્વેતગઢનાં માદીયાં ઊંચા, ચોશળ, પછેડી, ખોરી, માડલા
વિગેરે છે. દોરમાં બળદ, ગાય, ઊંટ, ઘોડા વિગેરે સારાં થાય છે.

ડુંગરી કિલ્લા—ગઢડો, ને શ્વેતગઢ.

ધર્મનો જગ્યા—ખેલામાં ખિલેશ્વર મહાદેવ છે.

૭ વાગડ પરગણું.

એ પરગણું કચ્છની પૂર્વ દિશાએ આવેલું છે અને
એનો આકાર દ્વીપકલ્પના જેવો છે. એની ઊતરે માટું રણ,
પૂર્વે નાનું રણ, દક્ષિણે કચ્છના અખાતનો થોડો ભાગ,
અને પશ્ચિમે સારણ નદી છે. એની લંબાઈ ૩૦ ગાજી અને
ઘણામાં ઘણી નોહાળાઈ ૨૦ ગાજી તથા થોડામાં થોડી ૭
ગાજી છે. આ પરગણાને ત્યાંના લોકો કચ્છથી જુદું સમજે છે,
અને એમાં પણ જૂદા જૂદા ભાગ ગણે છે, જેવાકે પ્રાંથળ,
હમિરાણું, અને દેદાણું; પરંતુ ખરે જોતાં એ કચ્છનો જ
ભાગ છે. એમાંથી માત્ર પ્રાંથળનું પરગણું આ ભૂગોળમાં
જુદું ગણાય છે. અહીંના લોકોની ભાષા તથા રીતભાત કાઠિ-
યાવાડના લોકોને મળતી છે. એમાં ૧૧૯ ગામ તથા ૯૪૫૧૧
માણસની વસ્તી છે.

મુખ્ય શેઠેર—રાપર એમાં એક દિવાની ફાજદારી અદાલત છે તથા એક ગૂજરાતી નિશાળ છે. એ શેઠેર જીનું છે અને એને પ્રતો ખેવડો કિલ્લો રાવશી દેસલના વારા શક દેવકરણે બંધાવેલો છે. તેમાં વચ્ચે કિલ્લો ડુંગર પર છે, પણ ધરતીકંપથી ખડખડી ગયો છે. એ અસલ રાજનગર હતું. એમાં ૪૧૮૬ માણસની વસ્તી છે; ભચાઉ, એ એક ટેકરી પર આવેલું શેઠેર છે. અહીં પણ એક દિવાની ફાજદારી અદાલત છે તથા ગૂજરાતી નિશાળ છે. એમાં ૩૯૫૮ માણસની વસ્તી છે. ગામને પ્રતો થોડાકમાં ગઢ છે, બાકી એક ડુંગરી પર કિલ્લો છે; શિકારપૂર, અહીંથી રણુ ઊતરી પેસે કાંઠે જવાય એ. એ તણે શેઠેર મહાલનાં મુખ્ય મથક છે, તેથી ત્યાં વહિવટદાર કારભારી તથા ધૂ દરબારની પેદાસ વસૂલ કરવા રહે છે, ધમ-ડકુ મારણુ ઊપર અને ચોખ્ખારી ચાંગ નદી ઊપર છે. ચાંગને મામે કાંઠે કંથડપીરનું મનપ્રરો ગામ છે. કીડીયાનગર, ગાગો-દડ એમાં માટું થાણું છે, વાંદીયા, લાકડીઆ સરસ રૂને વાસ્તે પ્રખ્યાત છે, ચિત્રોડ, ને આડેસર, છેલ્લાં ચાર ગામોમાં એક એક ગૂજરાતી નિશાળ છે. કંથકોટ એ અસલ જીનું મજબૂત ડુંગરી કિલ્લાનું તથા રાજધાનીનું શેઠેર હતું, જેના વિશે અબુલખજલે પોતાના અમન અકબરી ગ્રંથમાં લખેલું છે. આઘાઈ એમાં ૩૬૪૩ માણસની વસ્તી છે, એ મોરખીવાળાનું ગામ ડુંગર ઊપર વસેલું છે, અહીં પણ એક ગૂજરાતી નિશાળ છે; પળાંસવું વાધેલા રજપૂતના હમીરાણાનું મુખ્ય ગામ છે, એમાં ૩૬૭૯ માણસની વસ્તી છે.

[માડે કંથકોટનો ડુંગર ધરણુ વાધેલા પાસેથી આસરે ૧૦૦૦ વરસ ઊપર માગી લેઈ ત્યાં કિલ્લો ચણાવવા માંડ્યો, તે એના દીકરા માડે પૂરો કરાવ્યો અને કંથડનાથ પીર ઊપરથી

તેનું નામ કંથકોટ પાડ્યું. એ કિલ્લો ઘણા મોટા જળરા પથરાથી ખુબ મજબુત બાંધ્યો, અને આગળ જતાં કંથકોટ ઘણું મોટું તથા નામાંકિત શહેર થઈ પડ્યું. એમાં એકવાર ગૂજરાતનો મૂળરાજ પણ આવી રહ્યો હતો. આને એમાં આવકોનાં સુંદર નકસીનાં મોટાં દેશનાં ખંડેર તથા સૂર્ય નારાયણનું એક જખરું દેવાલય છે, તેમાં આસરે ૮૦૦ વરસની જીની લિપિના લેખો છે. ડુંગરની નીચે એક શિવાલયનું ખંડેર પણ તેવીજ જાતી કારીગરીનું છે. ધરણે સાડને માર્યો તેનું વેર સાડના દીકરા ફૂલે ધરણને મારીને લીધું, અને ધરણનો પાળોયો હજી અહીં જોવામાં છે. હાલ એ શહેરની જાહુજલાલી જતી રહી છે; અને જીનો દરખાર, કંથડ પીરનું દેર, અને કિલ્લો એ પડી ગયાં કે ખડખડી ગયાં છે, ને જ્યાં એકસો પચીસ વરસ જપર હજારોની વસ્તી હતી ત્યાં માત્ર ગામઘણીનાં ઘર અને કોળી રખારીનાં આસરે ૪૦ ગુપડાં છે.

પર્વત તથા ડુંગર—આ પરગણામાં મોટાં મેદાનો અથવા સપાટ જમીન છે અને ક્યાં ક્યાં ટેકરીયો છે. પણ મધ્ય ભાગે ડુંગરની એક ત્રુટિત ધાર અંજાર ચોવીશીથી ચાલીને આધિા અને કંથકોટ થઈ છેક ગાગોદડ સુધી ગઈ છે. તેનાં જીદે જીદે ટેકાણે જીદાં જીદાં નામ છે, જેવાં કે લતાડો, ચિલાધાર, સાણાનીધાર, કાળો, મામાઘા, કંથકોટવાળો ચોચો, વીયરોધો, લમાગપાસે ધડરની ધાર ઇત્યાદિ.

નદી—દુધે અને ધમડકા વચ્ચે સારણ નદી હમેશાં વહે છે. એની કરાડ એટલી જાડી છે કે આગળ તેમાં ચોરો થોડા સહિત સંતાઈ રહેતા. આરી નદી લાકડીઆ પાસે ધરાણા આગળ થઈ આમલીઆળા પાસે પડે છે. ચાંગ, મનપ્રરે અને ચોપારી વચ્ચે અધગાગનો પટ છે તે જાતરનાં રણમાં પડે છે.

ખારે વાંધે અથવા ગુપ્તગંગા એ આધોધપાસે થઈ દક્ષિણ
દી જાયછે, કીડીયાનગરવાળી સ્થળ પાસેથી નીકળી પળાસવા
પાસે રણમાં પડેછે. અને ધારે ભીમાસરના કુંગરમાંથી ની-
સરી સણવા પાસે રણમાં પડેછે. ભરડીઆ પાસે ચુંપણી નદીએ.

જમીન તથા પેદાસ—આ પ્રાંતની જમીનમાં કચ્છના
ખીજ ભાગની જમીન કરતાં ઘણો ફેર નથી, પણ ઉત્તર
અને વાચ ખૂણામાં રણને લીધે ખેડવા લાયક નથી, તેથી
એમાં દોરને ચરવા લાયક ખડ તથા પીલુ વિગેરે ખીજ
જાડ ખડુ થાયછે, અને ખાકી જ્યાં કુંગરાજો ભાગ નથી
તે સારી ખેડવાણી છે. વાગડમાં મીઠા પાણીની ખડુજ ખોટા છે,
તેથી ગામે ગામ વરસાદનું પાણી રાખવા મોટાં તળાવ જો-
વામાં આવેછે, પણ જનાળામાં વાગડમાં કચ્છ કરતાં હંમેશ
વધારે ગરમી અને લૂ પડેછે, અને જે વખત પાણીની ખ-
રેખરી જરૂર તે વખત તે તળાવો સૂકાઈ જાયછે, ત્યારે લો-
કોને ધણેજ દૂરથી કોઈ કોઈ વખત તો ખીજે ધગમથી
ભાંભળ પાણી લાવવું પડેછે. જ્યાં તળાવ છે ત્યાં જો તેમાંજ
કૂવા ખોદાવે તો જાડા ખોદવા જોઈએ, અને જાડા ખોદતો
તળેથી જમીન ખારી તેથી ખારું પાણી નીકળેછે. પણ જયારે
મીઠું પાણી છે ત્યાં ગામની આસપાસ શંકડો વાડી કરીલોકો
જાળ કરેછે. મુખ્ય પેદાસમાં કપાસ ધણેજ સારે થાયછે,
તેમાં લાકડીઆનો કપાસ વખણાયછે અને તેનો ભાવ પણ
મુંખળની ખજારમાં સારે આવેછે. મગ એ પરમુલક ખડુ
જાયછે. ખાજરો, મઠ, ધર્જ, છાસડીઆ, ગુવાર, જુવાર,
ચીણા, રતડ, એરંડા, તલ, ને મીઠું. અહીંનાં ગાય ખળદ

૧ તે વિશે લોકોમાં એક કહેવત છે કે “ચોરીગામ ચ-
કાસર પાણી, દીકરી દેજો એવું જાણી.

ધણા વખણાયછે. બળદ તથા ધાન્ય દેશાવર જાય છે.

હુન્ડરી બનાવટ—સુલાગી દેશી વણાટ, તેમાં મુખ્ય રાપર (ને પ્રતેગઢ)નું મોદીયું અને ચોશાળ ધણાજ ટકાગી અને વખાણવા જેવા થાયછે. ભચાગીમાં આગળ દેશી લોઢું બનાવવાની ભઠ્ઠીઓ હતી અને એ લોઢાની પોલાદનાં હથિયાર ધણાંજ ઝવેરદાર થતાં, પણ વિલાયતી લોઢાની સરસાઈ આગળ તે કારખાનાં બંધ પડયાંછે.

કુંગરી કિટલા—કંથકોટ, ભચાગી, બહાદરગઢ (તથા પ્રતેગઢ) પ્રતેહમાહમદ જમાદારે સં. ૧૮૬૭ માં બાંધ્યા, રાપર, કાતમેર, ચિત્તોડ અને ઊમિયો.

ધર્મની જગ્યા—કંથડવીરની જગ્યા કંથકોટમાં, રવે-ચીમાતા રવમાં, જ્યાં કચ્છના રાવ શ્રીએ ગાદીએ બેઠા પેહેલાં એકવાર જરૂર દર્શન કરવા જવું જોઈએ, દુધેશ્વર મહાદેવ કુધેમાં, વરણુપીર રણમાં, કાગજરીઆ મહાદેવ સિકરા પાસે જ્યાં ધરણુ વાધેલો પૂજા કરતો, જડેશ્વર, અને રાપરમાં આવક લોકોના ચિંતામણી પારશ્વનાથનું જીનું દેરુંછે, જ્યાં ગૂજરાત, પાલનપુર, મારવાડ અને સોરઠથી મોટા સંઘ જત્તાએ આવેછે. લાકડીઆપીર એની મસીદમાં એક જાઓ મીનારોછે તેની અંદરનાં આમળાદાર પગથીયાંથી ઊપર ચડાયછે. વિથરીઆ મહાદેવ વિથરીઆના જાંચાં શિખરપરછે.

૮ અંજાર ચોવીશી પરગણું.

એની પૂર્વ દિશાએ રણ, ઉત્તરે મિઆણી, તથા વાગડ પશ્ચિમે પાવર, અને દક્ષિણે ભુવડચોવીશી અને કચ્છનું અખાત આવેલુંછે. એમાં ૩૯ ગામ તથા ૩૦૨૬૬ માણસની વસ્તીછે.

મુખ્યશેહેર—અંજાર એ સં. ૧૬૦૨ માં રાવશ્રી ખેંગારજીએ વસાવ્યું. એને ૪૨૦ એક મજબૂત કિલ્લો રાવ શ્રી દેસલજીના વારામાં શેઠ દેવકરણે બાંધેલો. એમાં ૧૨૯૯૪ માણસની વસ્તી છે. એ ઇંગ્લેજ સરકાર તરફથી કપતાન ઇસ્ટે આવી ઇ. સ. ૧૮૧૬ (સં. ૧૮૭૩) માં લેઈને ચાવીશ ગામ સાથે તેમનું એક ખાલસા પરગણું કીધું હતું, પરંતુ ઇ. સ. ૧૮૧૯ (સં. ૧૮૭૬) માં જમાબંધી લેવી ઠરાવી દે-રખારને તે પાછું સ્વાધિન કીધું. એજ ખાલમાં ધરતીકંપ થતાં કેટલોક કિલ્લો પડી ગયો. એમાં ૧ દરબારી દિવાની તથા ફો-જદારી અદાલત, ૧ ગૂજરાતી નિશાળ અને ૧ કન્યાશાળા છે, તથા વહિવટદાર, કારભારી અને ધૂમ્મો વમૂલાતાદિ સાર રહે છે. સિવાય પોલીસનું થાણું તથા સીટી અને ડીરટ્રીક ફોજદાર રહે છે. અહીંથી પાંચ ગાંઝા ઉપર તૂણા નામે ગામ છે ત્યાંથી આખા વાગડ, પ્રાંથળ અને મિઆણીનો માલ રૂ, કાપડ, ઊન વિગેરે અહાલવા ઉતારવાનું મુખ્ય બંદર છે, ત્યાં એક મારો કુરજો બાંધેલો છે તે ઉપર મૂકામાં માલ ઉતરી શકે છે. તેમજ તેના કિલ્લામાં રૂ દબાવવાના મુકંબ છે. અંજારમાં માધવરાય તથા મોહનરાયનાં મોટાં શાભાદાર મંદીરો ગામ વચ્ચે આવેલાં છે, બડેધરનો આવણમાં આવેો માસ મેળો ભરાય છે, જેમલ તથા તૂરીની બે કબરો જેના વિશે અજાની લોકો એવું માને છે કે તે દર વરસે તલભાર વધે છે, અને જ્યારે તે બે બેળી થઈ જશે ત્યારે પૃથ્વી પ્રલય થશે, બહુચરાજીનું મંદીર જેનો મોટો મેળો આવણમાં થાય છે, મેકમડૌવાળો બંગલો, વેરીસાલનો જુરજ, ટોંખી કોડો ગામના મધ્ય ભાગે ઊંચી ટેકરીપર આવતાં તેપરથી પાંચ ગાંઝા નજર પૂગે છે. સિદ્ધસર તળાવ જેનું પાતાળી પાણી હમેશાં

લાલ કરેછે, ઘણી વાડીઓને પૂરું પડેછે અને જેમાં પચડી (કમળકાકડી) થાયછે, અહીં વાડી તથા ઝુંડ બહુજાં છે અને ગંગા જમના નામના કુંડછે. અંજરથી એક ગાઉ ઉપર નાગલપૂર નામનું ગામછે ત્યાં ઓળનીજ વસ્તીછે, અને હસનઅમ્લીપીરની જૂની જગ્યા ઉપર તેઓએ રૌનકદાર મસીદ બાંધીછે, તેનો ભાદરવામાં મેળો ભરેછે. અંજરથી પાંચ ગાઉ ઉપર નિંગાળનું ઘણું પુરાતન તળાવ આસરે બે લાલુ ગાઉમાં જબરા મોટા પથરાનું બાંધેલુંછે, તેમાં જૂનાં દેરાંછે તે દટાઈ ગયાંછે; ખીજી બાજુએ પીર મૌલાઅમ્લીની જૂની ઓળઓની જગ્યાછે. એ તળાવમાંથી ખારી નદી નીકળીને ખારી રૌહરના બંદરમાં પડેછે.

ખીજાં ગામ તૂણા અને ખારી રૌહર એ બે બંદરછે. મોટીનાગલપર, વરસામેડી, ટપ્પર, સીણાય અહીં લાખા ફૂલાણીનું બાંધેલું મોટું તળાવછે તેને સંવત ૧૯૦૭ માં રાવદેસલે સમરાવી વાડીમાં પાણી પૂરું પાડવા એક બંધો મૂકેલોછે. કીડાણું, અંતરજળ ભીમાસર-લાખાફૂલાણીના વારાના તળાવ માટે પ્રખ્યાતછે.

જમીન તથા પેદાસ—તળ અંજરની જમીન રસાળ તથા હવા અને પાણી સારાંછે. પરંતુ પરગણાના ઘણા ભાગમાં તેમ નથી. કપાસ, બાજરી, જીવર, ઘઉં, મગ, મઠ, શેરડી વિગરે પાકેછે તથા શાકભાજી બહુ થાયછે.

હુનરી બનાવટ—સુતરનું દેશીવણાવટ, લોદાકામ અને રંગાટ. અંજરનાં ગાડાં ઘણાં મજબૂત થાયછે તે દેશમાં અને કાઠિયાવાડમાં બહુ ખપેછે.

નદી—ખારીરૌહર નીંગાળના તળાવમાંથી નીસરી એ નામની નાળને મળેછે.

ધર્મની જગ્યા—રામદેવીરનો લાખાપરમાં ખંજર પાસે કુખરપીરનો મોટો મેળો ભરાય છે.

૯ ભૂવડચોવીશી પરગાંવ.

આ પરગાંવની પૂર્વે તથા ઉત્તર દિશાએ અંજાર ચોવીશો તથા કચ્છનું અખાત, આયમણી કોરે કાંઠી, અને દક્ષિણે હાલા ચોવીશો તથા કચ્છનું અખાત આવેલું છે. એમાં ૧૭ ગામ તથા ૧૧૯૫૦ માણસની વસ્તી છે.

મુખ્ય ગામ—ભૂવડ વસ્તી ૮૬૪—એ ભૂવડ (પૃથુ) આવડાએ વસાવેલું તેપરથી એનું નામ પડેલું કહે છે. એ ધણું જૂનું છે તેમાં ભૂવનેશ્વર મહાદેવનું દેવળ છે, અને તેના ઉપર સંવત ૧૩૪૬ નો લેખ તથા વનરાજ આવડાની ૧ વંશાવળી જોવામાં આવે છે. એ દેવળની ઉત્તરમાં એક ભૂવડની ખાંધેલી ભૂવડીઆ મહાદેવની જૂની દેરી છે. સંઘડ અહીં જોગણી નામની જૂની નાળ હતી તે ભદ્રાનદી કેહવાતી પાણી હાલ પૂરાર્ધ ગઈ છે. વીરા એ ગામ ગુરજી ઉપાધ્યાય માણેક મેરજીએ રાવશ્રી ખેંગારજીને રાજ મળવાનું ભવિષ્ય કહેલું તેના બદલામાં મળેલું છે. અહીં ઉપાધ્યાયસર નામનું ગુરજીનું બંધાવેલું તળાવ છે. કુંભારીયું, દેવળીયું, અને નગા ખેડોઈ એ મોટું ગામ છે, અહીં એક ગૂજરાતી નિશાળ છે. અહીંની ખારેક વખણાય છે.

૧એ વનરાજ આવડો જયશિખરીનો દીકરો કે જેને આવડા ચરિતમાં અહિવનરાજ કહે છે અને જેણે મૂળરાજ પાસેથી કચ્છનાં ૯૦૦ ગામ લેઈ લીધાં લખે છે તે હશે. તે વિશે આ આવૃત્તિમાં લખવા જેટલી ખાત્રી નથી કરી.

ડુંગર તથા નદી—ખાલોડ અને ઘોળો. ખોચી નદી ખાલોડમાં વાડા પાસેથી નીસરી ઝોડા પાસે થઇ વીરા આગળ કચ્છના અખાતમાં પડેછે.

જમીન તથા પેદાસ—ઘણીખરી ડુંગરાળીછે પણ જ્યાં ડુંગર નથી ત્યાં ઘણી સારીછે. પેદાસમાં ઘર્જ, ખાજરી, રૂ, ઝેરંડી, જીવાર, તથા તલ વિગરે, ખારેક અને દારૂ.

ધર્મની જગ્યા—જોગણી નાળપાસે જોગણી માતાજીની દેરી, મહાદેવનું દેવળ તથા મીઠા પાણીને કુંડ એ જૂનાછે. કાર્તિક અને ચૈત્રમાં મેળા ભરાયછે તથા કુંડ પર સારવા તારવા રોજ આવેછે.

૧૦ હાલા ચોવીશી પરગણું.

આ પરગણામાં હાલાજીના વંશના જડેજ વસ્યા તે પરથી એ નામ પડ્યુંછે. એની પૂર્વ તથા દક્ષિણે કચ્છનું અખાત, ઉત્તરે ભૂવડ ચોવીશી અને પશ્ચિમે કાંડીછે. એમાં ૯ ગામ તથા ૬૨૯૪ માણસની વસ્તીછે.

મુખ્ય ગામ—ભદ્રેસર વસ્તી ૨૧૪૫, વડાણા અને લૂણી કચ્છને આ ભાગ ઘણા પુરાતનકાળથી વસેલો હોય એવું એના અનેક ખંડેરોપરથી જણાયછે. અહીંના લોકો એવું કહેછે કે મહાભારતમાં કહેલી યુવનાથ રાજાની ભદ્રાવતી નગરી તે આ ભદ્રેસરછે, અને પાંડવોએ અશ્વમેધનો ઘોડો આ ઉકાણે બાંધ્યો હતો; પરંતુ મહાભારતમાં જોતાં એવું માન્ય પડેછે કે અશ્વમેધસારૂ ઘોડો ભદ્રાવતી નગરીમાંથી લાવ્યા હતા અને તે એ ભદ્રેસર કે નહીં તે નક્કી થઇ શકતું નથી. એટલું તો ખરૂંછે કે એ શહેર ઘણું પુરાતન, આબાદ અને અસલથી કોઇ બળવાન રાજાનું મુખ્ય નગર

હવું એવું ઘણા જીના ખંડેરોપરથી જણાયછે. અમલ ભદ્રે-
સરતો દટાઈ ગયુંછે, પરંતુ તે શાકારણથી અને ક્યારે તે
સિંધ થઈ શકતું નથી. એવું કહેછે કે જમરાવળનું થાણું
જીના ભદ્રેસરમાં હવું તેને ચુંદીયાળોવાળા રાયઘણજીના ભા-
ઈ મેરામણજીએ ઉઠાડીને સર કર્યું તેના દીકરા કુંગરજીને
આરણે મેહુણું માર્યું કે તું પોતે કુંગર ને વળી કુંગર (કિ-
લ્લા)માં શું રહેછે, તે પરથી તેને તોડીને નવું ભદ્રેસર
વસાવ્યું. એ વાતને આસરે ૨૦૦ વરસ થયાં લાગેછે.
જીના ભદ્રેસરને ખાદીને તેમાંથી મોટા પથરા વગેરે કાઢાડી
લેકો નવા ભદ્રેસરમાં ઇમારત આજપણ ચાલુવેછે. ગંધ્યા
નામના જીના સિક્કા પણ અહીંથી નીસરેછે.

નદો—સાકરીનદી એ લક્ષ્મીની પૂર્વે ધારમાં દક્ષિણ
ભણી જદુરાપાસેથી નીસરીને ભદ્રેસરની નાળમાં પડેછે. ભ-
દ્રેસરપાસે ખીજાં ખે નાળાં મળેછે ત્યાં લવેણી કહેવાયછે.
ભદ્રેસરની નાળ અમલ ચાલતી પણ હાલ શીટી ગઈછે.

જમીન તથા પેદાસ—જમીન સારીછે. એમાં કપાસ,
ખાજરો, જીવાર, એરંડી, ઘઉં વિગરે થાયછે.

ધર્મની જગ્યા તથા પ્રાચીન જાણવાજોગ હકીકત—
વસાઈનાં દેરાં નામે આવકોના જૂનાં દેરાંછે. એમાંનું જૂનું
દેરં વિરાટ સંવત ૨૨ (વિક્રમ સંવતની પૂર્વે ૪૪૮)માં આવ્યું
એમ ગુરજી પાસેની હકીકત ઉપરથી માલમ પડેછે. પણ એ
હકીકત તપાસી જોતાં આગલા રાજાઓના સંવત તથા ક્રમ
ખોટા જણાયછે તેથી તેની ખીજી વાતોપર પણ ભરોસો
રખાતો નથી. એ દેરાંની ખરાબર તપાસ કરતાં માલમ પડેછે
કે તેનો લણઆર વાર જીર્ણોદ્ધાર થયો હશે. વચમાંનું દે-
વળ જૂનુંછે અને તેની ઉપર તથા આસપાસ લણવાર જૂ-
દે જૂદે વખતે ઊમેરો તથા મરામત થઈ સંવતના લેખ ન

આયાછે. એ લેખ ખવાઈ ગયાછે, તોપણ એક બે થાંભલા
 ઊપર ૧૩૨૩ અને એક ઊપર ૧૩૫૮ નો જણાયછે. એ
 સંવત વાધેલા તથા વાણીઆમળી રાજ કરતા તેમાંના સારં
 ગ દેવ તથા નગીનદાસના વખતનો હશે; તેની અગાઉ જ-
 ગદુશા કરીને વાણીઆ સંવત ૧૧૮૨ થી ૧૨૩૮ સુધીમાં
 થઈ ગયો તેના વખતમાં પનરૌતરૌ (૧૨૧૫) નામનો મા-
 ટ્રા દુકાળ પડ્યો હતો ત્યારે તેણે વાધેલા નોંધણુ પાસેથી
 વોરાવટને લીધે ભદ્રેસર પોતાના સ્વાધિનમાં લઈ રાજને તથા
 આખા મુલકને અન્ન વસ્ત્ર પૂરાં પાડી દેરાંનો જીર્ણોદ્ધાર
 કરાવ્યો તેથી જગદુશાનાં દેરાંને નામે પણ ઓળખાયછે.
 એ દેરાંથી થોડેક છોટે એક જબરજંધ જૂની સેલોર વાવે
 તેને કોઈ ઝુડાશાએ બંધાવેલ તે પરથી ઝુડીયાવાવ કહેછે.
 ગામની નૈઋત્ય ખૂણે દક્ષિણ કિનારે ચોખંડા મહાદેવનું દેરું
 પણ ઘણું જૂનુંછે, શેહેરની વાવે એક જૂનું રૂંલસર તળા-
 વ સારીરીતે બાંધેલુંછે, તેમાં જૂનીવાવો તથા કૂવા ઘણાંછે
 એ તળાવ ઉપર ખોળ શેક ધરમસી પુંજએ માઠી ધર્મશા-
 ના તથા બંગલો બાંધ્યોછે. તળાવની દક્ષિણે આશાપૂરાનું
 જીનું મંદીરછે તેનો મંડપ પડી ગયોછે તેના એક સ્થંભપર
 સં ૧૧૫૮ છે. અહીં ખીજ ઘણા પાળીયાછે તે બંધામાં
 “૧૩૧૯ ના મહા વદ ૫ સોમે” લખેલુંછે. એ દીવસે કોઈ
 મુસલમાન સાથે ભારે ઘિંગાણામાં ઘણાજણુ પડ્યા લાગેછે
 અંબાજીનું દેરું તથા કુંડ ભાઠીઆ ઠા. સામજી અમરજી
 એ સમરાવેલછે. એ સિવાય લાલશાભાપીરનો કૂબો, બે સો-
 જથંભી મસીદ જેમાની એક ઘણીખરી જમીનમાં દટાઈ ગ-
 ઇછે. પંજરપીર જે માઠી ફ્રાજ લેઈને આવ્યો હતો તે અહીં
 સમાણીછે તેની જગ્યા તથા ખીજાં ઘણા મકાનોછે તે પર-

થી જાણાયછેકે અહીં મુસલમાનોના ઘણા હુમલા થયા હશે. જૈન હકીકતમાં લખેછે કે આવડો અકકડ નામનો રાજા રાજ કરતો હતો ત્યારે ધરાનથી બે વાર ફોજ આવી હતી અને તેમાં લાલશા મરદારને તથા ખીજા મોટા મોટા મુસલમાનોને માર્યા હતા; પણ અંતે બે ઝિલિયાં ભાઈ બેન હતાં તેમણે અકકડને જીતી મુસલમાનનું જોર વધાર્યું અને ગવલી મ-
શીદો કરાવી, તેનો સંવત ૭૪૭ આપેછે; પણ તેના ખીજા સંવતની પેઠે એ પણ ખોટા લાગેછે. એ અકકડ અહીંવન-
રાજ પછી થયો હશે. અકકડનો પુત્ર ભૂવડ એમ લખેછે. વિધિવલે ભદ્રેશ્વર વેલાકુલ (બંદર) લીધું એમ વિધિવલ પ્ર-
બંધમાં લખેછે, તે ભદ્રેશ્વર વગર ખીજું કોઈ બંદર જાણ્યું નથી.

૧૧ કાંઠી પરચણું.^૧

એની પૂર્વે હાલા ચોવીશો, ભૂવડ ચોવીશી, અને કચ્છ-
નું અખાત, દક્ષિણે કચ્છનું અખાત, ગાંધારે માક, પાવર,
અને મિઆણી અને પશ્ચિમે મોડાસો અને માક મળી એ-
ની ચતુરસીમા થાયછે. એમાં ૧૪૦ ગામ તથા ૧૩૦૫૯૪
માણસની વસ્તીછે.

મુખ્ય શહેર—માંડવી વસ્તી ૩૫૯૮૮. એ આખા
કચ્છનું ચોથી વસ્તીવાન શહેર અને મુખ્ય બંદરછે. એ ૬૧૦
ટોપણે સંવત ૧૬૩૬ માં રાવ શ્રી ખેંગારજીના વખતમાં
વસાવ્યું. આ શહેરમાં કારબારી વહિવટદાર તથા ધૂઆ રે-
હેછે, તે વધારે માનમરતબો ધરાવેછે. અહીં એક દરબારી

^૧દરિઆકિનારાપર આવેલું તેથી એ નામ પડ્યુંછે. કે-
ટલાકના કહેવા પ્રમાણે કાઠી લોકો વસતા તે ઉપરથી હશે.

દિવાની અને ફાજદારી અદાલત છે, તેમાં ત્યાંનો તથા આસ-
પાસના ગામોનો ઇનસાફ થાય છે. ઉપરાંત એક સિટિ અને
એક ડિસ્ટ્રિક્ટ ફાજદાર રહે છે. સમુદ્ર કિનારે આલક્રેડ હાઇ
સ્કુલના રોનકદાર મકાનમાં દરબારી ઇંગ્રેજ સ્કુલ ખેસે છે,
શેઠ ખલશાન દામાની ગૂજરાતી નિશાળ, સુંદર પુસ્તકાલય,
મસ્જિદાલ, હોડીઓ કેડો (દીવાદાંડી)ર, કપાસની ગાંસડી દા-
ખવાનો સકળો, તથા ઘણી ધર્મશાળાઓ અને મુસાફરખાના
થી સારી શોભા થઈ છે. ગામમાં દરબારી મોહોલ, દરબારી
ગૂજરાતી નિશાળ, તુરંગ તથા શેઠ મથુરાદાસ લવજીની ઝ-
મકુ કન્યાશાળા આવેલાં છે. ગામ બાહાર ટોપણમર તળાવ,
અતીતોના મઠ અને સુખલાલગરજીની સુંદર સંસ્કૃત પા-
ઠશાળા છે. સિવાય શેઠ ગોકળદાસ તેજપાળની સંસ્કૃત પાઠ-
શાળા અને ઇંગ્રેજ સ્કુલ થનાર છે. એ શહેર ધણું સાંકડું
અને ઘટ વસ્તી વાળું હોવાથી ધણું ગંદુ રહેતું, પરંતુ હાલ
શહેર સરાઈ ખાતું નીકળતાં કેટલોક સુધારો જોવામાં આ-
વે છે. અહીંના વેપારી તથા ખલાસી ઘણા સાહસિક હોવાથી
મુંબઈ, મલબાર, બંગાળા, ચીન, મકરાન, ઇરાન, અરબસ્તા-
ન, જંગલ્યાર મોસાંખિક વિગેરે દૂર દેસાવર જાય છે, અને
વહાણથી ઘણો માલ લાવે છે તથા લેઈ જાય છે તેથી ઘણા
શ્રીમંત થયા છે. સુંદ્રા વસ્તી ૭૯૫૨. એ પાણ સમુદ્ર કિનારે
માંડવીથી ૧૨ ગાજીપર એક બંદર છે, એનું પ્રથમ નામ કુ-
મરો હતું, એ સવંત ૧૬૯૬ માં શાં વર્ધમાને રાવશ્રી
ભોજરાજજીના વખતમાં વસાવ્યું. એમાં મુખ્ય રસ્તા પો-
હોળા તથા કાટખૂણે છે. એમાં દરબારી મોહોલ, દિવાની
તથા ફાજદારી અદાલત, શેઠ વલ્લીમહમદ અલવાણીની
સ્વહાણવાળાને એની સુંદર રોશની ૨૦ મૈલ દૂરથી દેખાય છે.

ખાંધેલી ઇંચેનું ગૂજરાતી નિશાળ, દરબારી પુસ્તકાલય, અને જે જરામસર નામનું ખાંધેલું તળાવ છે. સિવાય શેઠ જેરામ શિવજી અને ઇંચેનું શિવજી જે જંગલપારના કારભારી અને માટા વેપારી છે તેમનાં સારાં મકાનો છે. બંદર ઉપર ફરજે ખાંધેલા છે તે ગામ સાથે ૧૫ ગાજની સડકથી જોડી દીધેલા છે. અહીંના વેપારી તથા ખલાસી માંડવીથી ખીજે દરજે છે. ગુંદીયાળી માંડવીથી બે ગાજ ઉપર સાડાં વાડી વાળું ગામ ને શેઠ સુંદરજી શિવજીની જન્મભૂમી—વસ્તી ૪૦૪૬, ખિદડા—વસ્તી ૩૬૨૨, ભૂજપર—વસ્તી ૨૭૬૬, કોડાપ—વસ્તી ૨૬૯૫, ગોધરો, દેસલપર, મસ્કા એ ઠા. કરમસી રણુમલની જન્મભૂમી, કાંડાગરા, કેરા એ કુંગર ઉપર આવેલું સાડાં વાડી વાળું ગામ છે એ ઘણું જૂનું છે અને એને અસલ કપીલકોટ કહેતા. અહીં લાખા કૂલાણીના વખતનું એક જૂનું ધરતી કંપથી પડીગયેલું દેવળ તથા વાવ છે. એ બેઠાની ખાંધેલી જોવા જેવી છે. સિવાય શેઠ લાડકભાઈ સોમજી વિગેરેના પ્રંડથી બંધાવેલી એક ગૂજરાતી નિશાળ છે. પ્રાદી, બેરાજ, અને મોટા આ-સંખીઓ એ લગે ગામોમાં એક એક ગૂજરાતી નિશાળ છે. ખાયક, ગુંદાળા, ઝરપરો, ભારાપર અહીંના વણકર ચોરાળ, બોરી, તથા ખીજાં ભાતીગળ કાપડના વણપટમાં ઘણા હુ-શિયાર હોવાથી વખણાય છે. આ ગામમાં શેઠ જેરામભાઈ પીરભાઈની તરફથી એક ગુજરાતી નિશાળ આવે છે. અહીં વાડીઓ ઘણી છે તેથી શાકભાજી તથા ફળફળાદી બહુ થાય છે; રેહોમોટા, બળદીયો, ખારઘ, કપઘઓ, વિગેરે ખીજાં ઘણાં સારાં ગામો છે.

પશ્ચિત—ધાજો, કેરાવાજો, લકી, આડો ઇત્યાદી, એ સર્વે ઉત્તરે આવેલા છે.

નદી—ભૂખી અથવા નેરણુ એ ચક્રાર પાસે ધોળામાં-
થો નીસરી વાંકી અને પત્રી વચ્ચે થઇને લાખાપર પાસે
મુંદ્રાની ખાડીમાં પડેછે. નાગમતી એ માડવામાંથી નીસરી
કેરા, ગજોડ, ખેરાજ, દેસલપર, અને ભૂજપર પાસે થઈ ન
વી નાળમાં પડેછે. ફાટ એ કાળાધોધા, સુમાધોધા અને
કપધઆ પાસે થઈ મુંદ્રાની નાળ પાસે પડેછે. રૂપમાવતી એ
માડવામાંથી નીસરી મજલ, કોળચોરા, આસરાઈ અને રા-
ણપાસે થઈ માંડવીની ખાડીમાં પડેછે. રામપર, વેકરા આગ-
ળના એના શટાને ગંગા કહેછે. ખરોડ ધ્રુવવા અને નના-
માના ડુંગર પાસેથી નીસરી સીસામઠ, ડોણુ, ગોધરો અને
લાયજા પાસે થઈ આસર પાસે કચ્છના અખાતમાં પડેછે.

એટ—સોનાર દડી માંડવીથી ૬ ગાગી દૂર દરીઆમાંછે.

ખંદર—માંડવી અને મુંદ્રા એને એશિયા અને ધ્રુવ
આફ્રિકાના મુખ્ય ખંદરો સાથે વેવાર ચાલેછે.

જમીન તથા પેદાસ—આ પરગણાંની જમીન આ-
ખા કચ્છમાં ઘણી સારીછે, અને તેથી અહીં ખેતીવાડી સૌ-
થી સરસ થાયછે. મુખ્ય ઉપજમાં કપાસ, ખાજરો, જીવાર,
વાજીઆ ધર્ણ, મગ, મહ, નાગલી, ગુવાર, છાસટીઓ, ચો-
ળા, ખંડી, કાંગ, ચોણા, શેરડી, એરંડી, તલ, લસણ, રા-
ઈ, સરસવ, મેથી અને ધાણા. સિવાય ઘણા ખરા ગામોમાં
દેશિ કાપડ વણાયછે: માંડવીનો મસર તથા રૈશમી કાપડ, રં-
ગાટી છાપેલ કાપડ દેશાવર ખહુ જાયછે. મુંદ્રાનાં છાયલ તથા
છાંટ અને ભારાપરની ખોરી, ચોશળ વિગરે વણાટનું
કાપડ સારું થાયછે. ખાનીજ પદાર્થમાં ગુણીઆસર તથા
નાભાઇના પથ્થર ઈમારતના કામમાં આવેછે તેને આરસના
જેવો ઓપ મડેછે.

કુંગરી કિદલા—ગુણીઆસર, આમંબોઆ અને કેરો.

ધર્મનો જગ્યા તથા મેળા—માંડવીમાં સુંદરવરનું મંદીર, કલ્યાણેશ્વરનું દેવળ, લક્ષ્મીનારાયણનું મંદીર, રણ-
છોડજી મહારાજની હવેલી, કાજીવાળી મસીદ અને જુમા મસીદ એ આસરે ૩૦૦ વરસનાં જૂનાં છે. માંડવીથી અર્ધ ગા-
જી ઉપર શિતળા માતાનું દેવળ છે તેની દર વરસે ચૈત્ર વદિ ૧૩ ની મોટી યાત્રા ભરાય છે, તથા પૂર્વમાં બે ગાજી ઉપર દા-
કોરજીનું મંદીર છે ત્યાં પણ આવણ વદિ અમાસનો મોટો દ્રષ્ટુ-
ડીનો મેળો ભરાય છે ત્યાંથી વળતાં રસ્તામાં રાવળ પીરની જગ્યા છે ત્યાં જાય છે. મુંદ્રામાં શાહ મુરાદના મુકરબાનો મેળો ધાય છે. તેની માનતા દેશના અને પરદેશના પણ કચ્છી કરે છે અને પોતાની પેદાસનો અમુક ભાગ એમાં આપે છે. વહાણ વડી તોશન વખતે માનતા કરે છે. ત્યાં તથા કેરામાં ઝોજના પીર ગુલામ અલીશાની સુંદર મોટી જગા સં ૧૮૫૪ માં બાં-
ધેલી છે, તેનો મેળો ચૈત્ર માસમાં સાત દિવસ મૂંઝી ભરાય છે ત્યાં કચ્છ તથા હાજારથી લોકો માનતા સાર આવે છે. ત્રિવાય ત્યાં લાયજી વાળો આશામૂરા અને માતાની તુંબ-
ડીની જગ્યા જાણવાજોગ છે.

૧૨ મોડાસા પરગણું.

આ પરગણાની પશ્ચિમે તથા ઉત્તરે અખડાસો અને માક, પૂર્વે કાંઠી, અને દક્ષિણે આરખી સમુદ્ર આવેલા છે. તે માં ૧૭ ગામ તથા ૧૦૧૬૭ માણસની વસ્તી છે. એ નામ જામ રાયવણના પરપોતરા મોડ ઉપરથી પડ્યું છે,

મુખ્ય ગામ—સાબરાઈ મોટી—વસ્તી ૧૪૪૭. અહીં એક ગૂજરાતી નિયાજ છે, બાયડ-૧, ૧૩૪૧, બાડો-૧.

૧૨૫૬. અહીંપણ એક ગૂજરાતી નિશાળ છે. ભાજય, હા-
લાપર, મોડકૂમો, લઢેડી અને કોકલીઆ.

મુખ્ય કુંગર—ચિત્રાણો એ અસલ મોડાસાની જ-
ગર હદ ગણાતી. એમાં કોઈ ચિત્રનાથ કરીને સિંધ રહેતો
હતો, તેપરથી એ નામ પડ્યુંછે. હાલમાં ત્યાં એક ભાંયરું
છે, તેમાં એ સાધુનો પથરનો પલંગ તથા ચરણપાદુકા છે.
તેની જોઈ મહિને ચાલુ બરાયછે. એ કુંગરમાંથી આગળ
લોકું કાઢતા.

નદી—સાઈ, કોટડીવાળો નદી સાઈ નદીમાં મળેછે,
અને વિંગડી નદી ચિત્રાણમાં મકડાના કુંગરમાંથી નીમરી
પોલડીઆ, નાંગરેઆ, જાનડોટ, અને બાયક આગળ થઈ
બાડા પાસે સમુદ્રમાં પડેછે.

જમીન તથા મુખ્ય પેદાસ—જમીન કાળી અને
ઘણું કરી સપાટ ને રેતાળ છે, તેમાં મગ, મઠ, ચુવાર, ત-
લ તમાકુ વિગરે પાકેછે.

ધર્મનો જગ્યા તથા જાણવા જોગ હકીકત—મોડ-
કૂબામાં મોડપીરની જગ્યા અને મોડ રજપૂતનું મથક છે.
એ મોડપીર જાતનો હિંદુ રજપૂત જાડેજનો બાબાત હતો. એ-
ની માને પુત્ર થતો ન હતો તે બાજીદીન પીરની આશિષથી અ-
બડો, મોડ વિગરે પાંચ થયા કહેછે. તેમાં મોડ પીરનો ઉપા-
સિક થયો. સિંધની સુમરીઓની પછવાડે અલ્લાજીદીન ખૂની-
ની ફેજ લાગવાથી તે કચ્છમાં નહાસી આવી હતી, તેની મદદ
અબડાએ બહાદુરીથી કરી એવું જોઈને અલ્લાજીદીનનો એક
મરદાર અબડા તરફ થઈ પાણુ અંતે અબડો હાંચો તેથી
કેટલીક સુમરી રામપરમાં સમાણી અને બાકી રહી તે નહા-
સી ને રોહામાં સમાઈ. મોડ હાલારમાં જતો રહ્યો, પણ

ત્યાં મરણ પામતાં તેને મોડ કૃષિ લાવી દાટ્યો અને પીર કરી પૂજવા લાગ્યા અને તેની માનતા આજે ચાલે છે. એની માને 'શકીરનું' વરદાન હતું તેથી આજે બધા મોડ રજપૂતો દટાય છે અને ઘરને 'એકવડું' બારણું કરે છે. આહી જન્મશ્રમીને દિવસે મેળો ભરાય છે અને દર સોમવારે મોડ રજપૂતો પાસેના ગામોમાંથી આવી કરાંચા કહાડે છે. ધાતુ બાવાની જગ્યા એની પાસે છે તેનો પ્રગણ શુદ્ધ ૨ નો મોટો મેળો લણ દિવસ રહે છે. ચિત્રતાયની જગ્યા ચિત્તાણામાં છે.

૧૩ અબડાસા પરગણું.

એ પરગણાની ઉત્તરે માક, વાયવ્યે અને પશ્ચિમે ગરહો અને કંડ, દક્ષિણે આરખી સમુદ્ર, અને પૂર્વે મોડામે અને માક આવેલાં છે. એમાં ૧૪૧ ગામ તથા ૬૪૩૭૬ માણસોની વસ્તી છે. એ નામ અબડા ઉપરથી પડ્યું છે.

મુખ્ય રોહિર—જામૌબંદર—વસ્તી ૫૧૪૫. એ મહાલનું મુખ્ય મથક અને પરગણાનું બંદર હોવાથી અહીં કારભારી અને ધૂ રહે છે તથા અહીં દરબારી ગૂજરાતી નિશાળ છે. ડોહારે વસ્તી ૩૬૭૩. આ શહેર શેઠ કેશવજી નાયક, ગોકળદાસ તેજપાળ, વેળજી માલૂ વિગરે ઘણા મુબંધના નામાંકિત શેઠીઆની જન્મભૂમી છે. અહીં સ્વર્ગવાસી શેઠ ગોકળદાસ તેજપાળની એક ગૂજરાતી નિશાળ તથા બાયાતી કન્યાશાળા છે. ઉપરાંત હાલાસર અને કુરસીસર નામનાં બાંધેલાં બે તળાવ અને મુબંધના શેઠીઆઓનાં બાંધેલાં આવકોનાં દેરાં, બંગલા તથા બગીચા છે, તેથી સારી શાખા આપે છે, નળીઆ—વસ્તી ૫૨૩૯. એ એક તવંગર શહેર છે,

અને એમાં વેપાર સારો ચાલે છે તથા મુંબઈ જઈ રહેલા શેડી-
આનાં સારી બાંધણીનાં ઘર તથા દેવળો અને એક નિશાળ
છે. તેરો—વસ્તી ૩૨૯૨. એ કુમાર શ્રી હમીરજીને આપેલા ગરા-
મનું મુખ્ય શહેર છે, એને ઘણા સારો ગામગઢ તથા દર-
બાર ગઢ છે. ગામમાં ઈમારતો પણ સારી છે. તેમાં ઈબ-
જી ભીમસીનું દેર જોવા જેવું છે. અહીં એક નિશાળ છે
અને ગામની બાહાર બાંધેલાં બે સારાં તળાવો છે. સુયરી-
વસ્તી ૨૮૨૯. એમાં મુંબઈના સારા વેપારી રહે છે તથા
તેમનાં ઘરની બાંધણીથી તથા આવકોના દેવળથી ગામ સારું
શામે છે. એમાં એક નિશાળ છે. મોયાળો—વસ્તી ૨૧૭૧. એ
નદીથી ધણું અંદર ચારે મેર ઘેરાવાથી ટાપુ જેવું થઈ રહ્યું છે.
અહીં બાંધેલી નિશાળ છે. સાંધાણ—વસ્તી ૧૬૨૦. મિંધનો
અમીર ગુલામશાહ મુંબઈ ૧૮૧૬ માં ઝારાની લડાઈ જીતી તેરા,
કોઠારા વિગરે મારી મોટા દંડ લેઈ અહીં આવ્યો હતો
તેને અહીંના જડેળઆમે મારી હણ્યો હતો. કોટડી વ-
સ્તી ૧૫૮૭. એ એક ટેકરીપર ગામ છે. અહીં ગૂજરાતી
નિશાળ તથા અંપાસર તળાવ છે. એક ગાઉ ઉપર તાંગેશા એમાં
ગૂજરાતી નિશાળ છે. વોંઝાણ—વસ્તી ૧૪૧૩ એમાં બાગ તથા
વાડીઓ સારી છે. સુમરી રોહા અહીં રોહાના ડુંગર ઉપર એક
સારો કિલ્લો અને દરબાર છે. કિલ્લામાં પાણીનાં ટાંકાં સંકટ
વખતે ઉપયોગ સારું બાંધેલાં છે. નીચે એક સુંદર બાંધેલી
નિશાળ છે. એ ડુંગરી કિલ્લામાંથી ચારે તરફ જોતા ડુંગ-
રો અને ખીણો તથા દૂરની વાડી અને ગામોનો દેખાવ
સારો જોવામાં આવે છે. ઉપલા ગામોમાં એકેકી નિશાળ છે.
કુમરો—વસ્તી ૧૮૦૩. બિટ્ટો અહીં એક દરબારી ફાજદારી
દિવાની અદાલત આમુપાસના ગામોને ઇનસાફ આપવા સ્થા-
પેલી છે, તથા રક્ષણ સાર પોલીસનું ધાણું છે. મહુ—એ ગામમાં

સાત ફૂલા છે તેમાંથી મીઠું પાણી નદીના પ્રવાહની પેઠે રાત દીવમ છલ્લું જાય છે તે નીચ જાદીને વાડીઓમાં લઈ જાય છે. એકક ફૂલો લણ વાડીને પાણી પાછ શકે છે. એથી ફળપ્રજાદિ બહુ થાય છે તથા વાડીની એવી સુંદર ઘટા થઈ છે કે તે વખતે કચ્છમાં માણસને રમણિય ગૂજરાત યાદ આવે છે.

ડુંગર તથા નદીઓ—કોરી કૂખો, ચિલાણાની પશ્ચિમ ધાર, રોહાવાળો ડુંગર, બાળાચોડ અને વમોટી વાળો ધાર જે ડેકાણે ડેકાણે જૂદા નામથી ઓળખાય છે—જેવોદેવે-હાર, બર, ખાલોડો, હાથડીઓ, વિગેરે. સાંઈ નદી, ચિલાણા-માં ચિયાસર પાસેથી નીસરી મોડાસામાં હાલાપર અને સાભ-રાઈ વચ્ચે થઈ મોડકૂખા અને બાંભણાઈ આગળથી જઈ આર-ખી સમુદ્રને મળે છે. મોડકૂખા પાસે એને વંગધરો કહે છે. સ-તવળી નનામા પાસેથી નોકળી ચિઆસર, જુંધાતડ, હાજપર, વિંઝાણ, વરંદીઆ, સાંધાણ અને છછીઆ પાસે થઈને આરખી સમુદ્રને મળે છે. એને કનકાવતી પણ કહે છે. નાયરો અથવા પેઓણી નદી વેહારના ડુંગરમાંથી નીસરી કાળાવડ, બાળા-ચોડ, મોથાળા, બિટિયારી, માંઘો, કોદારા, વાંકુ અને રાપર પાસે થઈને આરખી સમુદ્રને મળે છે. પાણી કયાંક ખારને કયાંક મીઠું છે. રાણીયારો એ ઘણા શંકાથી નેત્રા પાસેના ડું-ગરમાંથી નીસરી તેરા, સુખપર અને નળીઆ પાસે થઈ જમ્બોની ખાડીમાં પડે છે. મઢવાળી નદી માતાજીના મઢ પા-સેની ધારમાંથી નીસરી ઝંઘડીઆ, ઐડા, વડસર, અને કોસાપાસે જમ્બોની ખાડીમાં પડે છે.

બેટ—જમ્બોની ખાડીપાસે કંડના દરિયામાં પંદરેક નાના મોટા બેટા છે તેમાં સુખ્ય આડોધક, જૂલુ કે ધ્રગડ, જોગીયરી કે પીર શેખરાન, પીર હાજી હામનો ટાપુ, લાણા-વાણુ ઇત્યાદિ દરિયામાં કિનારે કિનારે જતાં બહારથી દે-ખાય છે. માહેલીગમ ખેરસો, ભિટ, ચખડી, સપથરો, બગથ-

૨૧ વિં છે. એમાં દોર ચારવા થોડાંક માણસો ઝુંપડાં બાંધી-
ને રહે છે. અહીં ગોડીયાની, ટંગેરાની, નરાની, ને ખડાની
ખાડીઆ અને સિંધ જવાની એક નાળ છે.

ખંદર—જખૌ એને સિંધ, મકરાન, આરખસ્તાન
મુંબઈ અને મલખાર કિનારા સાથે વેપાર ચાલે છે.

જમીન તથા પેદાસ—અખડાસાનો જમીન ઘણી ર-
ખાળ છે તેમાં રૂ, બાજરી, ગુવાર, જુવાર, પુછર, ઘાસડીઆ,
ઘઉં, દીવેલી, અડદ, ચણા, નાગલી, ખંટી, ચીણા, મમ,
મઠ, જવ, તલ, કાંગ, ઇંચાદી નીપજે છે. સુતરાળ કાપડમાં
વખાણવા લાયક નળોઆના ખારીના ચોકડીદાર ચોશાળ, લું-
ધા, ઊંચા જેસ, ઇલાચચો, પાંચપેટા વિગેરે, ખંધુકો, તાળાં,
કોઠારામાં સુડી, વિંઝાણમાં પથ્થરના વાટકા કુંડી, અને મા-
યાળામાં સોનેરી બાબ થાય છે. જખૌ પાસે સિંધાડી ગામ
આગળ મીઠું પાકે છે તે દેશાવર ચડે છે.

[આખા કચ્છમાં ચણા માલ અખડાસામાં અને વાગ-
ડમાં કોઈ કોઈ જગ્યાએ થાય છે. નળોઆ, જખૌ, છાડુરા,
વડસર, અને રામપર એ ગામોમાં “સર” કરીને નીચાણ-
ની કાળી જમીન છે, તેમાં વરસાદનું પાણી ભરાઈ રહેતાં
ચણા વાવે છે. વાગડમાં ગેડી અને માખેલ પાસે એ સરને
“સરાણ” કહે છે, તેમાં ચણા અને ઘઉં થાય છે. ખાંજે કે-
કાણે જે ઘઉં થાય છે તે વાડીનું પાણી પાવાયી.]

ડુંગરી કિલ્લા—સુમરી રોહા તથા કોઆનો પથ્થર.

ધર્મનો જગ્યા—અખડાપીરની જગ્યા સુમરી રોહા
પાસે નાનો રોહા કરી ડુંગર છે તેમાં સિંધની સુમરીઆ
આવીને જીવતાં સમાણી એવું કહે છે તેનો મેળો થાય છે
।સે ગુંથળીની સીમમાં માતંગનો બારે મેળો થાય છે.

તથા શિવજાનો મળો ચૈલ વદિ ૧૩ નો થાયછે. એમાં શાં
બુધા ડોરાણીનું આંધેલું આવકોનું દેરું તથા શેઠ ખટાડો
મકનજીની આંધેલી હવેલી અને પીર ખડામીઆંએ આંધેલી
ચૈયદ મહમદની મસીદ જોવા જેવીછે. નળીઆમાં શાં
નાથા નરસીનું મં ૧૮૯૭ માં આંધેલું એક દેરું તથા
ખીજી શાંતિનાથજીનું શાં ભારમલતેજસીનું અને લીજી
હીરજી નરસીનું આંધેલું મળી “વીર વસંત”નાં દેરાં કહેવાયછે.
કોઠારામાં મુખ્ય દેરું શાંતિનાથજીનું શાં શિવજી નેહુસી, વે-
લજી માલૂ અને કેશવજી નાયકે ચારલાખ રૂપિયા ખર્ચો
ધણુંજ સરસ આંધેલુંછે. માંધાણમાં સોનેરી કામનું ઉમદા
દેરુંછે તથા એકજગતી ધર્મશાળા સર્વ જાતોના મારા માણસ અને
ખાવા ફકીરોને ઊતરવા મેમણુ જકરીઆ વાળા ઇમાદીમ નુસ-
ણીએ બંધાવીછે. એ ઘણીની બનાવેલી એક મસીદ છે.
સુથરીમાં આવકોએ ગીરીત કલોલજીનું દેરું તથા શેઠ નરસી
કેશવજીએ ધર્મશાળા બંધાવેલીછે. દૂરથી લોકો ગીરીત કલોલની
જાતાએ માનતા કરવા આવેછે.

૧૪ કંડ પરગણું.

કંડની પૂર્વે અખડાસો, ઉત્તરે ગરડો, દક્ષિણે આરખી
મુમુદ્ર અને પશ્ચિમે કોરી નદીથી ચતુર સિમા થાયછે. એમાં
૫૭ ગામ તથા ૮૧૨૧ માણસની વસ્તીછે.

મુખ્ય ગામ—નારણસરૌવર—૫. ૯૫૦. એ પૂરાતન
તીર્થની જગ્યાછે, ત્યાં સારાંસારાં દેવજો આંધેલાંછે. જે લો-
કો દ્વારકાં અને હિંગળાજની યાત્રા કરેછે, તેમાંના ઘણા
ખરા આ તીર્થ કીધા વગર તેનું રૂળ મળવું નથી એમ સ-
મજેછે. કોટેશ્વર એ પણ નારણસર જેવુંજ પવિત્ર અને પૂરા-

તન તીર્થનું ધામ અનં બંદર છે, અને લખપતથી આવવા જવાનો માલ એ બંદરે જતરે ચડે છે. એ સિવાય પિપર, ગુઅર, ખેરમાટી, અને વાઘધોર એ નાનાં ગાંમડાં છે.

ડુંગર તથા નદી—એમાં કોઈ મોટા ડુંગર નથી, પણ ઉત્તરમાં નાના ડુંગરોની એક ધાર મઢ પાસેથી ચાલીને આસાલડી, બિટિયારી, સારણુ અને બરંદા પાસે થઈ ગોધા-તડ તરફ ગઈ છે. તે સાંધોડ, ચામરા, મકડાની રખાલ, એવા નામથી જૂદે જૂદે ઢેકાણે ઝોળખાય છે. કુસીવાળી નદી આ-સાલડીવાળી ધારમાંથી નીસરીને મૂઆરી આગળ જમ્બોની ખાડીમાં પડે છે.

જમીન તથા પેદાસ—જમીન સારીછે પણ વરસાદ ધ્રુવું કરીને થતો નથી તેથી પેદાસમાં કચ્છનું સાધારણુ ધાન્ય ક્યાં ક્યાં થાય છે. વરસાદ ન હોય ત્યારે લોકો કચ્છના ખીજા પરગણામાં તથા સિંધ અને ખીજે દેશવર જતા રહે છે.

ડુંગરી કિલ્લા—મણિયારો ગઢ જૂનો છે.

તીર્થની જગ્યા તથા જાણવા જોગ હુકીકત—નારાણુમર અને કોટેશ્વર એ કચ્છમાં સૌથી પૂરાતન પવિત્ર અને પ્રખ્યાત તીર્થનાં સ્થાનો છે. તે વિષે મહાભારતમાં તથા શ્રી મદ્ભાગવત વિગેરે પૂરાણમાં પણ જણાવેલું છે. રાવણુ કૈલા-શમાંથી મહાદેવના વરદાનથી શિવલિંગ લઈ આવતાં દેવતા-ઓએ છળ કરી અહીં મૂકાવ્યું. પછી “કોટીલિંગ” થઈ ગયાં તેમાંથી મૂળલિંગ ઝોળખી પાછું લેઈને ચાલવા માંડ્યું, પણ કરાર એવો હતો કે જ્યાં મૂકે ત્યાં તે રહે માટે તેની સાથે ન જતાં અહીંજ રહ્યું તેથી “કોટેશ્વર” કહેવાયા. [અહીં પ્રથમ બ્રાહ્મણ પૂજારી હતા, પાછળથી જોગી થયા, અને મં' ૧૩૫૫ માં ગીરનારથી કોઈ નારાણુગરજીએ અહીં

જગ્યા લીધી. નારાયણસર જે મૂળ મોટું ખખોચીઆં જેવું હતું, તે ખાદાવી ખરાખર પાળ બાંધી તેના ઉપર આદિનારાયણની સ્થાપના કરી જગ્યાનો ઠાઠ વંધાસ્યો. તેની આલાદવાળા તેની સેવા કરેછે તેની પેદાસ ખાયછે, અને તેના ઉપર અન્નિયાર ભાગવેછે. એ પૂજારી “કોટશ્વરના પીર”ને નામે આજાખાયછે. મૂળ કોટશ્વર દેવસ્થાન અને ત્યાં જે ગયાકુંડછે તે મોટું તીર્થ હતું, અને નારાયણસર માત્ર તીર્થનું સ્થાન હતું. પણ સંવત ૧૭૯૨ માં રાવ શ્રી દેસળનાં વાધેલી રાણી બાઈરાજબાઈએ બેટ દ્વારકાંની જલા કીધા પછી ત્યાંના જેવાં લક્ષ્મિ નારાયણ અને લીકમરાયનાં મંદીર નારાયણસરમાં ચલાવી ત્યાંનો ઠાઠ અહીં આણ્યો. ત્યાં પ્રથમ માંડવીના ગોધામીજી મારશ્વત સાચોરાને તેડાવી તેની પાસે પૂજા કરાવતા. પણ તેઓ માંહે માંહે લડતાં બાઈએ પોતે બેટમાં ચણાવેલદે શંખનારાયણના મંદીરના સેવકોને પાછળથી તેડાવીને ત્યાંની પેઠે મૂળનો હક સાચોરાનો રાખી ઉપજ તેને સોંપી. તે બ્રહ્માચારીને નામે આજાખાયછે. કોટશ્વરમાં ખીજાં ઘણાં મંદીરોછે જેવાંકે ચપલેશ્વર, શરણેશ્વર, સમુદ્રમાં મયાકુંડપાસે કનકેશ્વર (જગદાદા), રૂપેશ્વર, કમળાદેવી, હિંગબાજને, બદ્રકાળીનાં દેવજો તથા સૂરજ કુંડ અને રામકુંડ નામના બે કુંડછે. નારાયણસરમાં લીકમરાય, લક્ષ્મિનારાયણ, આદિ નારાયણ, ત્રિવાય ગોરધનનાથ, દ્વારકાનાથ, લક્ષ્મીજી, કુંવર કલ્યાણરાય, ભવેશ્વર, મહા પ્રભુજી, રામચંદ્ર, સ્વામિ વાસુદેવનું બાંધેલું રામનાથ વિગેરેનાં ઘણાં મંદીરો, નારાયણસર તળાવ, સિતાવાવડી અને રામ કૂવોછે. એની પાસે એક રમણિય ઝાડી વાળી જગ્યાછે ત્યાં ભાગવતમાં લખ્યાં પ્રમાણે પ્રાચિન ખર-હીના પુલ દસપ્રયેતાએ બારે તપ કર્યું હતું. ઉપરાંત રામચુશ

લક્ષ્મણ ગુરા, શિવગુરા, સનતકુમારની જગ્યા વિગેરેથી એ રથળ ધણું સુશોભિત છે. અહીં કારતક શુદ્ધ ૧૫ તથા ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૫ ની યાત્રા ભરાય છે, ત્યારે સિંધ તથા ખીજે દેશાવરથી આશરે ૭૦૦૦ માણસ આવે છે. કંડમાં એક રામવાડો અથવા રામારણ્ય નામનું સુશોભિત અસલી વન છે, ત્યાં શેક સુંદર જીવજીનું બંધાવેલું દેવળ છે. નારાણસરથી વળતાં લોકો તેની જાલા કરે છે.]

૧૫ ગરડા પરગણું.

ગરડાની પૂર્વે પાવર અને માક, ઉત્તરે રણ, પશ્ચિમે કોરી નદી, અને દક્ષિણે કંડ આવેલાં છે. એમાં ૪૩ ગામ તથા ૭૬૪૮ માણસની વસ્તી છે.

મુખ્ય ગામ—લખપત બંદર—વસ્તી ૧૪૨૪. અહીં પ્રત્તેમહમદે સંવત ૧૮૫૭ માં સિંધ લેવાના ધરાદાથી જખરે કિલ્લો બાંધ્યો, જેથી એ શહેર વસ્તી અને વેપારમાં ધણું વધી ગયું હતું; પરંતુ સિંધના અમીરે એક બંધ બાંધવાથી તથા સં. ૧૮૭૫ ના અને ૧૯૦૧ ના ધરતી કંપથી તેની નોડે ખીજો બંધ થઇ જવાથી અને ધરતી ઉંચી થતાં સિંધુની શાખા કોરીનું પાણી આવતું તમામ બંધ થઇ ગયું. તેથી લખપત બંદર હાલ ધણું ચાલતું નથી. માતાજીને મઠ. અહીં આશાપૂરામાતાનું ધણું જૂનું મંદીર છે, તે ફૂલના કારભારી કરાડ વાણીઆ અને આણગોરે બંધાવેલું કહે છે, ફૂલના કારભારીને આશરે વર્ષ ૧૦૦૦ થવાં જોઈએ. ત્યાર પછી સં. ૧૮૮૨ માં કાલી શેક સુંદર જીવ તથા જોડા શિવજીએ અને પ્રીથી સમરાણું. આ ઠેકાણે ૪૨૬૬ી ચાય છે તથા આશાપૂરી ધૂપ નીકળે છે.

આ પરગણામાં રાવત્રી ગોડજીના વખતમાં નરા પાસે સિંધ-
ના અમીર ગુલામશાહ ૭૦૦૦૦ માણસની ફાજ લેધને સંવત
૧૮૧૯ માં ગતયો. તેની સાથે જીવણ શેઠની સરદારી તળે કચ્છ-
ની ફાજને ઝારા પાસે મોટી લડાઈ થઈ તેમાં ૧૦૦૦૦૦ માણ-
સ મૂવું, અને અમીરની જીત થઈ. પણ પાછળથી અમીરે સાં-
ધાણ આગળ માર ખાતાં ધારતી ખાઈ કેટલીક સરતે પાછો ગયો.
હતો તે સરતો ન પાળવાથી પાછો ૫૦૦૦૦ ની ફાજ લેઈ નરા
પાસે આવ્યો, તે વખતે એને સમજાવી પાછો વાળ્યો, પણ સિંધુ-
ની કોરીની શાખાનું મીઠું પાણી રણમાં આવતું, તેથી ગરડા
અને બની તથા પાવરમાં ચોખ્ખા પાકતા તેની પેદાસની દર-
ખારને આઠ લાખ કોરી આવતી, તે ગુલામશાહ ખીજવાયા-
થી તેણે સિંધમાં અક્ષી બંદર પાસે આસરે સં. ૧૮૨૨ માં
એક બંધ બંધાવ્યો તેથી મીઠું પાણી આવતું બંધ પડ્યું
અને સમુદ્રને કાંઈ અટકાવ નહીં રેહતાં રણની, તેમજ આ-
સપાસની જમીન ખારી થઈ ગઈ. એથી પેદાસમાં મોટું
નુકશાન થયું. પાછો જ્યારે ૧૬ મી જુન સન ૧૮૧૯ માં
ધોસ થયો ત્યારે લખપતની નદીમાં પાણી ન હોતું તે ખુબ
કાંઠા સુધી ભરાયું અને તે થોડીક મિનિટ સુધી રહ્યું. આથી
સિંધુની પૂંવ શાખામાં તથા બનીમાં ઘણો ફરશાર થયો. એ
ધોસની અગાડી કોરીમાં લખપત બંદર પાસે ઓટ વખતે
એક ફટથી વધારે અને ભરતી વખતે છ ફટથી વધુ પાણી ન
હોતું રહેતું અને તેની ૧૦૦ વાર પોહોળાઈ હતી. પણ એથી
લખપત આગળ ઓટ વખતે ૧૯ ફૂટ પાણી થયું હતું, ને
કચ્છ અને સિંધ વચ્ચેનો કિનારો લણ ચાર મૈલ છે તેનું પાણી
માપતાં ૪ થી ૧૦ ફૂટ જોવામાં આવ્યું. એથી અક્ષી બંધને
પણ નુકશાન થયું, અને વહાણનો વેપાર જે સો કરતાં વધુ

વરસથી ખંધ હતો તે પાછો ચાલુ થયો હતો. ઇ. સ. ૧૮૩૪ માં વરસાદ ખુબ પડ્યો હતો તેથી નરાનો નદી નરેથી છેક રણ સુધી ફેલાઈ હતી. તેથી જ નમીન ઇ. સ. ૧૮૧૪ ના ધ્રો- સ્થો ખેતી જઈ રણની સપાટી ખરાબર નીચે થઈ જતાં ખે- ડાતી નહીં તે પાછી સારી માટીથી પુરાઈ ગઈ અને આ- સરે ૧૫૦ વરસનું ખેડવા લાયક થઈ હતી.

ગરડામાં વાઘમ આવડો રાજ કરતો હતો. પણ સિંધથી પ્રથમ મોડે આવી વાઘમ આવડાને તેની રાજગાદી પાટ- ગઢ આગળ મારી સમાનું રાજ પેહલાં લખપત અને નરો વચ્ચે સ્થાપ્યું. ત્યાર કેડે પડોસનાં માકમાંનાં ગુંથળીમાં સા- ત સાંધ વાઘેલા રાજ કરતા હતા, તેને મારી આગળ વધ્યા. ગુંથળી અને પાટગઢના હાલ માલ ઠીંબા તથા ખંડેરછે.

ડુંગર તથા નદી—દક્ષિણે એક ધાર મઢથી ગોધાતડ સુધી ધનુષ્યાકારે છે. સિવાય નાની નાની ટેકરીઓ ધણી છે. નદીમાં પાણુદ્રો વાળો ઉપલી ધારમાંથી નીમરી છેર આગળ પડેછે. ખીજી રત્તેપૂરવાળી છે,

જમીન તથા પેદાસ—આ પરગણામાં પણ વરસાદની ખહુ ઠાંચ રહેછે, અને જમીન ખારી તેથી કૂવા ઓદાવતાં નીચેથી પાણી પણ ઘણું ખાઈ નીકળેછે એટલે ગામો ધણી વસ્તીવાળાં નથી. જ્યારે વરસાદ આવેછે ત્યારે લોકો આ- વી વસેછે, નહીંતર આસપાસના પરગણામાં કે સિંધ જતાં રહેછે. તોપણ હાલ દરબારે ધણી ધણી શોધ કરાવી કેટલાક નવા કૂવા ઓદાવ્યાછે, અને હજૂ ઓદાવતા જાયછે. તેથી નવાં ગામો પણ વસેછે. વરસાદ થાયછે ત્યારે કચ્છનું સા- ધારાણુ ધાન્ય પાકેછે. ઉપરાંત માતાના મઢ આગળ શટકડી અને સૂરોખાર થાયછે, અને નાની ઘંટી ખનેછે. આ પર-

ગણમાં ઠેકાણે ઠેકાણે લોકું, કાયો ને ગેર નીકળેછે. પાણુદ્રો માં જીદીજ જતની લોકાની ઉપધાતુ નીકળતી અને કોર પાસે તોખાની ઉપધાતુ છે. બાખીયામાંથી ચાક નીકળેછે તે તથા કાયો અને ગેર મુખ્ય યદેછે.

ધર્મની જગ્યા—માતાજીના મઠમાં આશાપૂરાનું મંદીર તથા ચાચરાકુંડ, અને ચાચરામાતાનું તથા હિંગળાજ માતાનું મંદીરછે. જગેરા કુંગર ઉપર ભાંચરૂંછે ત્યાં આશાપૂરાનું એક જૂનું મંદીરછે. અહીંથી થોડક છેટે ગોપાળ-સર તળાવછે. ત્યાં કાપડીનું ચણાવેલું એક માતાનું મંદીર છે. મઠ પાસે કુંગર તથા ગ્રાડીની એવી સુંદર રચના છે કે ત્યાં માણસનું મન ઇશ્વરની લીલામાં તેનું અપાર ડાહ્યાણ, મંદેત અને યોજના જોઈ તેની ભગતી ઉપર લાગ્યા વગર રહેજ નહીં. અહીં નવરાત્રનો મોટા મેળો ભરાયછે અને દરબારશ્રીની સ્વારી પણ ઘણું કરીને પધારે છે. અહીંનો પૂજારી “કાપડી રાજ” ને નામે ઝાળખાયછે. ઉપરાંત ક-રાકામનો મોટા મેળો થાયછે ત્યાં કચ્છના મુસલમાન તથા કેટલાક હિંદુ આવી માનતા ચડાવેછે.

૧૬ માક પરગણું.

એન્ડ્રી પૂર્વે પાવર અને કાંઠી, ગતરે પાવર, પશ્ચિમે ગરડો અને અખડાસો, અને દક્ષિણે અખડાસો, મોડાસે અને કાંઠી, એમાં ૧૧૧ ગામ તથા ૩૭૬૦૭ માણસની વસ્તીછે.

મુખ્ય ગામ—ગઢસીસો—વ. ૧૭૦૧ એ મહાલનું મથક તેથી અહીં એક કારભારી તથા ધૂ રહેછે. નખત્રાણું વ. ૧૮૯૨. અહીં વાડી ઘણીછે, તથા ખીજ ૧૧૦ યો અથે આંખા બહુ થાયછે, વિથોણ—વ. ૧૦૦૦, નેતા—વ. ૧૩૮૬,

મજલ-વ. ૨૧૩૯, કોટડો-વ. ૧૦૬૦, મગવાણું-વ. ૧૨૩૦,
અંગીઆ-વ. ૮૦૪, મર્ગી-વ. ૯૧૬, આંભડી માટી-વ.
૧૨૫૩, રવાપર, ઉગરડી, વીરાણી, મોરઝર વિગેરે.

ડુંગર—એ પ્રાંતની દક્ષિણ હદ કરનારી એક ધાર છે,
તે વીજપાસરથી ચાલીને વાચ ખૂણ ભણી છેક વાલકા મૂધી
ગમ છે. તેને એક ધાર અંગીઆ આગળથી ચાલીને નૈરય
ખૂણે બાળાચોડ પાસે મળે છે. તે ભૂદે ભૂદે ઠેકાણે ભૂદાં
ભૂદાં નામથી ઓળખાય છે. જેમકે ખટલો, છપરો, હાથડીઓ,
વેહાર ઇત્યાદિ. એ સિવાય છુટક છુટક ખીજ ડુંગરો છે જેવોદે
નનામો, ધ્રમવો, રોઝલો, કોરીકૂઓ અને ચાડવાનો કંઈક ભાગ.

નદીઓ—લાખાડીવાળો છેલો ધ્રમવા પાસેથી અને
ભૂરૂડવાળો છેલો રોઝલા પાસેથી નીકળી આકાડના પાસે નીરો-
ણાવાળી નદીમાં મળે છે. ભૂખી એ અંગીઆ પાસેના ડુંગરમાં-
થી નીકળી ઝંઘાય આગળ થઈ વંગ પાસેના રણમાં પડે છે; અને
ભીમસર પાસે ભાડાઈ અને વંગ પાસે ઝલાઈ કહે છે. તોરણ
વાળો અથવા ગુળીધ્રો જડોદર આગળની ધારમાંથી નોમરી
ગુંથળી, ઝંઝાય અને ધામાય આગળ થઈને છારી પાસે રણમાં
પડે છે. કરાકાસમવાળી બોચા પાસેના ડુંગરમાંથી નીકળી ન-
રાપા આગળ થઈ ગજણસર આગળ રણમાં પડે છે. ઉપલી
નદીઓનાં તેમજ રૂકમાવતી, ખરોડ, વીંગડી, અને સતવ-
ળીનાં મૂળ માત્ર આ પરગણામાં છે. ■

મુખ્ય પેદાસ—બાજરો, છાસડીઓ, મગ, કોરડ, બંડી
અને ચીણા. નાભાઈના આસમાની રંગના ધમારતી પથ્થર.

ડુંગરી કિલ્લા—ગઢસીસો, નખલાણું, વીરાણીઆ,
વીંગોડો, આંભડી, કાદીઆ વિગેરે.

ધર્મની જગ્યા—કકડભિટ અને ઇસ્માલશાપીરની

જગ્યા. કક્કડભિટ પાસે એક નાના ડુંગર ઉપર ૧જાખનેા મોટા થડોછે, તેનો દર વરસે બાદરવાના ખીજ સોમવારે મોટા મેળો થાયછે, ત્યાં કચ્છના બધા ભાગના લોકો મોટા ભાવથી આવેછે. ગઢસીસામાં ખીલેશ્વરનું દેવળ રમણિય ઝાડી વચ્ચે આવેલુંછે.

ચાલતા ઇતિહાસ પ્રમાણે પૂંવરા પછી તેની વિધવા ગણીએ સિંધથી જન્મ લાખા જાડેજને તેડાવી ગાદીએ બેસાડ્યો લખેછે. પણ પૂંવરા મુવા પછી લાખો સં. ૧૨૦૪ માં આવ્યો તેથી તે મનાવું નથી. પણ એ પછી ગુજરાતના મૂળરાજ અને અહિવનરાજે રાજ કર્યું હતું અને ત્યાર પછી જન્મ લાખો આવ્યો હશે. તેમ આવ્યું કચ્છ એવા એક ઘણીને હાય તે વખત હાય એમ પણ સંભવવું નથી.

૧ આ ઠેકાણે જન્મ પૂંવરાનો જૂનો ગઢ હતો તેનું તથા પૂંવરાના મહોજ ને મહાદેવના એક દેવળનું ખંડેરછે. એ પૂંવરાએ સાંગાર લોકોને દુઃખ દેવા માંડ્યું તેથી તેમણે પોતાના ઇષ્ટદેવ જાખને સંભાર્યા તેઓએ આવી પૂંવરાનો નાશ કરીને ત્યારથી આખા કચ્છમાં ઘોડેશ્વારના જેવી જાખની મૂર્તિ પૂજાયછે. દંતકથા એવીછે કે એ જાખ ૩મી લોક હતા અને તે ૭૨ જાણ હતા પણ તેઓ ૩મી હતા એવો નિશ્ચય તેમના નામ ઉપરથી થઈ શકતો નથી.

પરંપરાકામાં કચ્છનાં મુખ્ય ગામો, હકકો વિગેરે.

(નીચલી હકીકત પુરાવા તરીકે ગણવાના ધરાદાથી લખી નથી.)

પાલસા

કાઠીઆવાડમાંના

ઓપામાં.....કચ્છીગઢ.

હાલારમાં..... { ઝિંઝોડાનું બંદર
જોડીઆ બંદરમાં હકકો

મચ્છુકાંઠામાં.....વવાણીઆનું બંદર.

સિંધમાં.....કોઠડી તથા ખરતા બંદર ડી.

(ભાયાતી)

કાઠીઆવાડમાંના

મચ્છુકાંઠામાં.....બેલા (લાકડીઆવાળાનું)

પાલનપોર ઇલાકામાં

સાંતલપુર.....(સણવા આડેસર અધોઅધ)

વજિવા
મડસઈ
કલ્યાણપર } (આડેસરના)

બાબરા
પર
આરણકું } (હકુમત ને વેશ આડેસરનો ને
પુરા ભાગમાં ગરાશીઆની
પાંતી.)

વજિવા
રણમલપર
માણમચ્છું
દાતરાણું } (સણવાનાં) પણ વજિવામાં તે
માત્ર પાંતીછે.

કચ્છના કુંમરોની દરિયાની સપાટીથી

ઊંચાઈ.

૧	નનામો.....	૧૪૨૪
૨	ધોણીધર.....	૧૨૬૮
૩	ખાત્રોડ.....	૧૧૪૨
૪	ધ્રુવવો.....	૧૧૩૩
૫	હખાય.....	૧૧૨૬
૬	વાસર.....	૧૧૨૫
૭	રેજલો.....	૧૦૬૨
૮	વેહાર.....	૧૦૧૨
૯	ગોહો.....	૮૭૧
૧૦	ધોળો.....	૭૧૪
૧૧	હાથડીઓ.....	૬૯૩
૧૨	ચિત્રાણો.....	૬૧૨

પ્રકરણ ૪ થું

કચ્છ પ્રાંતનાં ખાલસા ધર્માદિ અંને ભાયાતી ગામોના પરગણાવાર વસ્તી તથા ટીંખાની યાદી, સં ૧૯૨૮, ઈ. સ. ૧૮૭૨ ની છેલ્લી આખાદી પ્રમાણે.

ગામનો તથા પરગણાનો ચાલતો તથા પરગણાવાર આંક.

ચાલતો આંક	પરગણાનો આંક	ગામના આંક.	નામ.	વસ્તી.
પાવર				
૧	૧	૧	ભૂજનગર	૨૩૮૧૮
૨		૨	મદરખનર	૪૦૫
૩		૩	મીરઝાપર	૧૨૯
૪		૪	માધાપર	૧૧૧૮
૫		૫	ધડો	૧૩૮
૬		૬	ભુજોડી	૩૩૩
૭		૭	જદુરા	૨૪૨
૮		૮	સુમરાસર	૩૪
૯		૯	લોરીઓ	૬૬૬
૧૦		૧૦	નોખાનીઓ	૬૦
૧૧		૧૧	ધરેડો	૩
૧૨		૧૨	ધાસો	૨૮
૧૩		૧૩	ખાઉઓ સમાવાલો	૧૯

૧૪	૧૪	ખાઉખો ઉઢેખવાયો	૨૭
૧૫	૧૫	ખાઉખો સવાર	૮૬
૧૬	૧૬	મખણા	૧૯૫
૧૭	૧૭	રતાઓ	૧૨૪
૧૮	૧૮	કલ્યાણપર	૧૮૬
૧૯	૧૯	સુખપર	૩૭૮
૨૦	૨૦	માનકુવો	૧૮૪૮
૨૧	૨૧	કોડકી	૩૦૯
૨૨	૨૨	ધડાગડ	૧૪
૨૩	૨૩	માયરકો	૮૯
૨૪	૨૪	નારાણપર	૫૮
૨૫	૨૫	વીરાઈ	૧૭
૨૬	૨૬	સુમરામર	૬૩૧
૨૭	૨૭	ભખરી મોટી ત્યા નાની	૩૧
૨૮	૨૮	જુરો	૬૦૬
૨૯	૨૯	ખાડી	૫૫
૩૦	૩૦	વટાછડ	૭૫
૩૧	૩૧	મેડીસર	૧૧
૩૨	૩૨	કમાધુનો	૬૪
૩૩	૩૩	ટાંકણામર	૬૧
૩૪	૩૪	થારાજોડા	૨૬૩
૩૫	૩૫	નથરખોઈ	૨૬૯
૩૬	૩૬	કોટડો	૧૦૨
૩૭	૩૭	ભડલી	૬૭૯
૩૮	૩૮	વિછીયો	૩૩
૩૯	૩૯	મેહારો	૮૧

૪૦	૪૦	પીરવાડી	૪૫
૪૧	૪૧	કુવારથડો	૧૭૨
૪૨	૪૨	અંધાય	૧૧૮
૪૩	૪૩	અકાદનો	૮
૪૪	૪૪	લાખીયારવીયરો	૧૪૮
૪૫	૪૫	ગિલટ	૧૧૮
૪૬	૪૬	નીરોણો	૧૨૧૭
૪૭	૪૭	ઝોરીરો	૮૫૮
૪૮	૪૮	બિઝબર	૧૩૨૬
૪૯	૪૯	ખારડીયો	૧૯૯
૫૦	૫૦	ભીમસર	૭૫
૫૧	૫૧	મહોપુટો તથા ભારાપર	૧૧૭
૫૨	૫૨	અલ મોટી	૩૯૬
૫૩	૫૩	અર્લ નાની	૪૧૮
૫૪	૫૪	ધોણોધર	૧૩
૫૫	૫૫	વંગ	૨૪૫
૫૬	૫૬	ડાડો	૯૦
૫૭	૫૭	આવડકો	૨૮૯
૫૮	૫૮	જોતાવીરો	૧૪૮
૫૯	૫૯	ચરાખડો	૫૫
૬૦	૬૦	નાડાપો	૭૨
૬૧	૬૧	આમારા	૨૩૯
૬૨	૬૨	પાલારા	૪૨
૬૩	૬૩	ગજાસર	૫૯
૬૪	૬૪	માતારફાણી	૭

૭૩

૬૫	૬૫	અલા વાવ	ટીંબો	
૬૬	૬૬	બખરી	"	
૬૭	૬૭	ખીલણા	"	
૬૮	૬૮	બાણાસર	"	
૬૯	૬૯	જોમપર	"	
૭૦	૭૦	રાજનો વાસ	"	
૭૧	૭૧	લેયારી મુમરાવાળી,		
૭૨	૭૨	વમરા	"	
૭૩	૭૩	ખીદડા	"	
૭૪	૭૪	ધુકાટો	"	
૭૫	૭૫	કુલરો	"	
૭૬	૭૬	નરો		૭૨૬
૭૭	૭૭	ઝારો		૭૫
૭૮	૭૮	ઝુમાર!		૫૯
૭૯	૭૯	મુળી		૬૬૨
૮૦	૮૦	દોરો ટીંબો		
૮૧	૮૧	અધ્ધમર		૧૫૮
૮૨	૮૨	ઊડોગડી ટીંબો		
૮૩	૮૩	છારી		૧૧૪
૮૪	૮૪	ફલાય ટીંબો		
૮૫	૮૫	બેગપાટ		૧૫
				<hr/>
				કુલ ૪૦૬૧૯
				<hr/>

મીઝાંણી

૮૬	૨	૧	લાખોંદ	૫૪૨
૮૭		૨	પદ્મર	૯૫૮

૭૪

૮૮	૩	કંઠેરાઈ	૧૨૧
૮૯	૪	વરવાળું	૪૬
૯૦	૫	સૈયદપર	૫૪
૯૧	૬	રેલડી માટી	૧૦૦
૯૨	૭	રેલડી નાળી	૩૦
૯૩	૮	કુકમો	૫૯૭
૯૪	૯	લેર	૧૦૨
૯૫	૧૦	સુખડક	૮૦
૯૬	૧૧	ધંડેર	૧૦૯
૯૭	૧૨	દુધઈ	૨૦૫૩
૯૮	૧૩	કોટડો	૪૫૫
૯૯	૧૪	કુનેયામે	૩૫૧
૧૦૦	૧૫	ધાણેટી	૮૧૬
૧૦૧	૧૬	મોખાણુંવાસ, ૨	૪૧૪
૧૦૨	૧૭	ચાંદરાંણી	૬૭૫
૧૦૩	૧૮	આનંદપર	૨૭
૧૦૪	૧૯	નવુંગામ	૩૨૧
૧૦૫	૨૦	ભિમરાપર	૧૦૩
૧૦૬	૨૧	ખીરસરો	૩૭૫
૧૦૭	૨૨	દેવીસર	૩૦
૧૦૮	૨૩	ખેંગારપર	૫૯
૧૦૯	૨૪	ઝુરણ	૬૫૯
૧૧૦	૨૫	વાત્રો	૬૭
૧૧૧	૨૬	ડગાળા	૮૯૨
૧૧૨	૨૭	નાડપો	૨૮૭
૧૧૩	૨૮	કાળી તળાવડી	૩૫૬

૭૫

૧૧૪	૨૯	લાઈયા	૧૪૨
૧૧૫	૩૦	ગળપાદર	૯૧
૧૧૬	૩૧	ગિખરમારો	૮૮
૧૧૭	૩૨	મમુઆરા	૧૮૭
૧૧૮	૩૩	ચપરેલી	૪૩૮
૧૧૯	૩૪	વરજોળો મોઝી	૩૦૫
૧૨૦	૩૫	વરજોળો નાનો	૧૦૨
૧૨૧	૩૬	પૈયા	૧૦
૧૨૨	૩૭	રાયધણપર	૨૧૯
૧૨૩	૩૮	નાગોરા	૨૬૩
૧૨૪	૩૯	ત્રાંખાગિ	૮૩
૧૨૫	૪૦	સાનદ્રો	૧૦૧
૧૨૬	૪૧	ઝીકડી	૨૯૧
૧૨૭	૪૨	હખાય	૨૭૬
૧૨૮	૪૩	લોડાઈ	૧૨૭૩
૧૨૯	૪૪	ધંગ	૨૨૪
૧૩૦	૪૫	ખોલાડી	૩૦
૧૩૧	૪૬	કોટાય	૩૩૩
૧૩૨	૪૭	કુનરીઆ	૫૦૪
૧૩૩	૪૮	દોરી	૭૩૩
૧૩૪	૪૯	મોડસર	૨૦૯
૧૩૫	૫૦	વાવડી	૫૯
૧૩૬	૫૧	ફૂલાય ટીખો	
૧૩૭	૫૨	નાળીઆરી	,,
૧૩૮	૫૩	સાંગડા ગઢ	,,
૧૩૯	૫૪	ખોલાડી	,,

૭૬

૧૪૦	૫૫	આણગોર	ટીંબા
૧૪૧	૫૬	અગરી	,,
૧૪૨	૫૭	પુરામર	,,
૧૪૩	૫૮	કડવા પાટી	,,
૧૪૪	૫૯	પખાણી	,,
૧૪૫	૬૦	આધારી	,,
૧૪૬	૬૧	ટોડો	,,
૧૪૭	૬૨	રાધાપર	,,
૧૪૮	૬૩	રૂકાની દુધી	,,
૧૪૯	૬૪	કેસરપર	,,
૧૫૦	૬૫	ટોડાનો પંધર,	
૧૫૧	૬૬	હાંસલપર	,,
૧૫૨	૬૭	ખંધારી	,,

કુલ ૧૬૬૪૦

અન્ય

૧૫૩	૩	૧	ઉધમી	૩૮
૧૫૪		૨	નેરી	૨૪૧
૧૫૫		૩	ભરંડીઆળો	૧૫૮
૧૫૬		૪	વડ	૯૩
૧૫૭		૫	કુમાડો	૨૩૮
૧૫૮		૬	બિટારી	૬૪
૧૫૯		૭	ભૂંગો	૩૦૫
૧૬૦		૮	ફૂલાય	૧૧૮
૧૬૧		૯	છછલો	૧૬૬
૧૬૨		૧૦	અખડા	૨૪

૧૬૩	૧૧	પહાગિડા	૮૨
૧૬૪	૧૨	ભાજરેડા	૫૬
૧૬૫	૧૩	હોડકું	૩૫૮
૧૬૬	૧૪	રેમડા	૧૨૬
૧૬૭	૧૫	લોડીઆ	૨૮
૧૬૮	૧૬	વલાણી	૧૮૮
૧૬૯	૧૭	ખતરી	૫૩૮
૧૭૦	૧૮	સરારો	૮૭
૧૭૧	૧૯	હુડબે	૮૫
૧૭૨	૨૦	લેયારી	૪૩
૧૭૩	૨૧	વેલારા	દીબી
૧૭૪	૨૨	લાખારા	"
૧૭૫	૨૩	નુધણીઆડો	"
૧૭૬	૨૪	રેયાડો	"
૧૭૭	૨૫	ઉડે	"
૧૭૮	૨૬	ખીરનોક મીઠી	"
૧૭૯	૨૭	કાલીગી	"
૧૮૦	૨૮	મસરીઆડો	"
૧૮૧	૨૯	ડીકરીઆડો	"
૧૮૨	૩૦	ધારી	"
૧૮૩	૩૧	કંડો	"
૧૮૪	૩૨	છારી	"
૧૮૫	૩૩	સેરવો	"
૧૮૬	૩૪	ખીરનોક ખારી	"
૧૮૭	૩૫	ડેરીધાડો	"
૧૮૮	૩૬	ફોદ	"

૧૮૯	૩૭	ઝરમરીયું	ટીંબા
૧૯૦	૩૮	વેરોવેડો	,,
૧૯૧	૩૯	સાબુ	,,
૧૯૨	૪૦	રૂપારેલ	,,
૧૯૩	૪૧	સારણુ	,,
૧૯૪	૪૨	તલ	,,
૧૯૫	૪૩	નવલખો	,,
૧૯૬	૪૪	મકડાથુઆર	,,
૧૯૭	૪૫	દંધર	,,
૧૯૮	૪૬	પાટ	,,

કુલ ૩૦૩૪

પરચમ

૧૯૯	૪	૧	નાગડાભિટ	૬૯
૨૦૦		૨	ઝુણા	૪૧૫
૨૦૧		૩	કુનરીઆ	૪૧૩
૨૦૨		૪	કુરન માટી	૧૬૫
૨૦૩		૫	ધોખાથું	૪૧૩
૨૦૪		૬	ડનારા	૫૧૧
૨૦૫		૭	રતડીઆ	૫૨૪
૨૦૬		૮	ખાવડો	૯૮૬
૨૦૭		૯	ધોળો વડ	૧૫૪
૨૦૮		૧૦	ગોડપર	૪૩
૨૦૯		૧૧	હુડીઆ	૯૦૭
૨૧૦		૧૨	ઢાલુઆરા	૧૪૭
૨૧૧		૧૩	આંધાળી	૭૨૮

૨૧૨	૧૪	સાંધારા	૭૦
૨૧૩	૧૫	ખારી	૧૮૮
૨૧૪	૧૬	ઢોઢો ટીખા	
૨૧૫	૧૭	કુરન નાળી,	
૨૧૬	૧૮	પાડા ,	
૨૧૭	૧૯	રાયમલરો ,	

કુલ ૫૭૩૩

ખડીર

૨૧૮	૫	૧	ગઢો	૬૩૧
૨૧૯		૨	ખાંભડકું	૧૧૮
૨૨૦		૩	ગજાણુ	૧૧૨
૨૨૧		૪	ચાંપારા	૧૯૬
૨૨૨		૫	ધોખાવીરો	૩૪૬
૨૨૩		૬	જનાણુ	૫૩૦
૨૨૪		૭	ખીમાવાસ ટીખા	
૨૨૫		૮	વાવડી ,	
૨૨૬		૯	સોભારેલ ,	
૨૨૭		૧૦	લોહારબું ,	
૨૨૮		૧૧	ઢોઢો ,	

કુલ ૧૯૩૩

પ્રાંથળ.

૨૨૯	૬	૧	પ્રત્તેગઢ	૩૧૬૪
૨૩૦		૨	સાનગઢ	૭૭
૨૩૧		૩	દેસલપર	૧૦૬૧
૨૩૨		૪	ખાલાસર	૮૬૮

૮૦

૨૩૩	૫	માળુવાસ	૩૭૮
૨૩૪	૬	ખાડેક	૩૨૧
૨૩૫	૭	ગેડી	૨૭૭૦
૨૩૬	૮	બેલુંવાસ ૧	૮૩૬
૨૩૭	૯	બેલુંવાસ ૨	૧૧૮૯
૨૩૮	૧૦	બેલુંવાસ ૩	૭૧૫
૨૩૯	૧૧	બેલુંવાસ ૪	૯૦૪
૨૪૦	૧૨	મોઆણું	૧૦૩૨
૨૪૧	૧૩	સોદ્રાણી	૧૭૪૫
૨૪૨	૧૪	ઝાટાવાડું	૧૯૫૭
૨૪૩	૧૫	ગઢેડા	૩૬૬
૨૪૪	૧૬	બાબલુથળી ડીંબા	

કુલ ૧૭૩૭૪

વાગડ૦

૨૪૫	૭	૧	ચીરધ નાની	૪૯૯
૨૪૬		૨	લુણવો	૩૦૩
૨૪૭		૩	બચાઉ	૩૯૫૮
૨૪૮		૪	કુંજસર	૨૪૧
૨૪૯		૫	વોંધ	૨૩૦૯
૨૫૦		૬	આમલીઆણું	૬૬૨
૨૫૧		૭	છાડવાણું	૧૪૮૪
૨૫૨		૮	સામખીઆળી	૧૧૪૦
૨૫૩		૯	શીકારપર	૧૩૩૨
૨૫૪		૧૦	ખોડાસર	૧૮૪
૨૫૫		૧૧	રાજથળી	૧૦૨

૨૫૬	૧૨	ક્રીડીઆનગર	૨૪૬૧
૨૫૭	૧૩	ખીરોધ	૫૩૭
૨૫૮	૧૪	વેકરા	૨૪૪
૨૫૯	૧૫	ગાગોદર	૧૭૪૬
૨૬૦	૧૬	ભારગર	૪૦૭
૨૬૧	૧૭	ધમડકું	૭૭૬
૨૬૨	૧૮	ભંગેરું	૧૪૯
૨૬૩	૧૯	દીડલવું નવું	૧૭૦
૨૬૪	૨૦	દીડલવું જુનું	૧૮૦
૨૬૫	૨૧	ભીખું	૯૫૨
૨૬૬	૨૨	સોનલવું	૧૭૮
૨૬૭	૨૩	પ્રાગપર	૩૪૩
૨૬૮	૨૪	યાનપર	૨૦૯
૨૬૯	૨૫	કાકડો	૨૪૭
૨૭૦	૨૬	સેલારી	૯૨૯
૨૭૧	૨૭	રાપર	૪૧૮૬
૨૭૨	૨૮	સુડાચું	૬૧
૨૭૩	૨૯	સુવી	૯૩૧
૨૭૪	૩૦	સંઈ	૧૨૦૯
૨૭૫	૩૧	ખરોલ	૧૦૦
૨૭૬	૩૨	ધંટોડો	૩૫
૨૭૭	૩૩	બાધરગઢ	૧૦૬૭
૨૭૮	૩૪	કણખોઈ	૩૭૪
૨૭૯	૩૫	વણોઈ	૩૦૩
૨૮૦	૩૬	ખારોઈ	૨૬૭
૨૮૧	૩૭	લાખાવડ	૧૫૦

૮૨

૨૮૨	૩૮	ચોખ્ખારી	૨૭૮૮
૨૮૩	૩૯	મનકરો	૧૩૧૬
૨૮૪	૪૦	માઝે	૬૫૯
૨૮૫	૪૧	દેવપર	૪૦૯
૨૮૬	૪૨	વેંધડો	૧૪૪
૨૮૭	૪૩	સોકરો	૧૨૭૬
૨૮૮	૪૪	બંધડી	૬૬૧
૨૮૯	૪૫	ભીમરસર	૧૨૬
૨૯૦	૪૬	નેર	૩૧૩
૨૯૧	૪૭	કુટોલ	૫૧૩
૨૯૨	૪૮	બુઢારમોરો	૫૮૪
૨૯૩	૪૯	કરમરીયું	૪૫૪
૨૯૪	૫૦	વરણું	૮
૨૯૫	૫૧	ભીમાસર	૨૫૪૬
૨૯૬	૫૨	રાજણસર ટીંબો	
૨૯૭	૫૩	દોડકું	„
૨૯૮	૫૪	જેઠાસર	„
૨૯૯	૫૫	ખેરભિટ	„
૩૦૦	૫૬	ચાવડો	„
૩૦૧	૫૭	કોચરી	„
૩૦૨	૫૮	અજરોધ	„
૩૦૩	૫૯	વીંછાણું	„
૩૦૪	૬૦	લોધીટો	„
૩૦૫	૬૧	હીડરવું	„
૩૦૬	૬૨	વરજીભાણી	૩
૩૦૭	૬૩	મુઢા	૧૩

૮૩

૩૦૯	૬૪	પળાંસવું	૩૬૭૯
૩૦૯	૬૫	હમીરપર	૧૩૨૮
૩૧૦	૬૬	ટાડાળું ટીંબા	
૩૧૧	૬૭	અમરાપર	૧૬૯
૩૧૨	૬૮	ઝાડાવાસ	૧૧૮
૩૧૩	૬૯	માખેલ	૫૧૮
૩૧૪	૭૦	ભુટકીયું	૮૦૬
૩૧૫	૭૧	કંથકોટ	૭૨૭
૩૧૬	૭૨	રામવાવ	૧૧૭૩
૩૧૭	૭૩	જામપર	૧૮૧
૩૧૮	૭૪	પ્પારેકું તે લીલપર	૫૭
૩૧૯	૭૫	તોરણીયું	૧૮૬
૩૨૦	૭૬	કકરવું	૫૬૯
૩૨૧	૭૭	ભરૌડીયું	૯૭૮
૩૨૨	૭૮	નરૌ	૯૦
૩૨૩	૭૯	ધાણીથળ	૮૯૮
૩૨૪	૮૦	સરસલા ટીંબા	
૩૨૫	૮૧	હમીરપર નાની	૬૧૦
૩૨૬	૮૨	સીવલખો	૩૨૯
૩૨૭	૮૩	ચીરધં માટી	૧૦૦૨
૩૨૮	૮૪	ચોપડવું	૩૫૮
૩૨૯	૮૫	પાંકડસર	૨૨૭
૩૩૦	૮૬	કુખરાગી	૨૫૬
૩૩૧	૮૭	બાળીયાલી	૧૫૫
૩૩૨	૮૮	પસુકું	૨૨૨
૩૩૩	૮૯	ભોજપર	૨૫૯

૩૩૪	૯૦	સુખપર	૫૩૭
૩૩૫	૯૧	આમરડી	૮૧૫
૩૩૬	૯૨	લાકડીજી	૩૫૪૩
૩૩૭	૯૩	માણાબો	૧૭૬
૩૩૮	૯૪	પીંપળા ટીંબો	
૩૩૯	૯૫	વાંઠીયું	૨૨૮૪
૩૪૦	૯૬	સાહે	૨૯૨
૩૪૧	૯૭	લલીઆણું	૮૩૧
૩૪૨	૯૮	કટારીયું	૧૧૦૩
૩૪૩	૯૯	ચીતોડ	૨૦૫૮
૩૪૪	૧૦૦	કુંભારીયું	૩૮૦
૩૪૫	૧૦૧	પેથાપર	૧૦૪
૩૪૬	૧૦૨	બાણામરી	૩૨
૩૪૭	૧૦૩	ભીમદેવકુ	૪૦૭
૩૪૮	૧૦૪	થોરીઆળી	૪૩૨
૩૪૯	૧૦૫	મેવાસો	૩૦૪
૩૫૦	૧૦૬	ડેડરવું ટીંબો	
૩૫૧	૧૦૭	નળીઆ	,,
૩૫૨	૧૦૮	જેડામરી	,,
૩૫૩	૧૦૯	વીજપાસર	૫૨૭
૩૫૪	૧૧૦	કુંભારડી	૪૦૮
૩૫૫	૧૧૧	નારાણસરી	૧૫૫
૩૫૬	૧૧૨	આડસર	૩૦૨૮
૩૫૭	૧૧૩	નવું ગામ	૨૯
૩૫૮	૧૧૪	સુખપર	૩૮૧
૩૫૯	૧૧૫	વીજપર	૩૨૩

૮૫

૩૬૦	૧૧૬	લખાપર	૨૩૦
૩૬૧	૧૧૭	લખાગઢ	૬૧૨
૩૬૨	૧૧૮	લમાગિ	૧૪૪૬
૩૬૩	૧૧૯	જેમડા	૯૮૫
૩૬૪	૧૨૦	નાંદા	૨૦૩
૩૬૫	૧૨૧	મોરો	૫૭૯
૩૬૬	૧૨૨	રવ	૨૭૨૭
૩૬૭	૧૨૩	વોઠ બાકડાની	૧૪૨
૩૬૮	૧૨૪	દાવરી	૩૭૧
૩૬૯	૧૨૫	વામકું	૧૮૬
૩૭૦	૧૨૬	મણુવો	૨૧૪૪
૩૭૧	૧૨૭	મોરો	૩૮૦
૩૭૨	૧૨૮	કાનમર	૧૨૮૭
૩૭૩	૧૨૯	વાડી દીમે	
૩૭૪	૧૩૦	આધાઈ	૪૩૩૬
૩૭૫	૧૩૧	જંગી	૧૩૦૯
૩૭૬	૧૩૨	ચાંદરોડી	૩૮૦
૩૭૭	૧૩૩	ધરાણું	૭૭૩
૩૭૮	૧૩૪	રામપર	૩૯૪
૩૭૯	૧૩૫	હલરાય	૧૭૧
૩૮૦	૧૩૬	વેરડું	૧૫૬

કુલ ૯૪૪૯૩

અંતર ચોવીસો

૩૮૧	૨	૧	લાખાપર	૫૦૦
૩૮૨		૨	જોડમર	૨૪૯

૩૮૩	૩	મગાળીયું	૨૪૪
૩૮૪	૪	રતનાળ	૭૨૬
૩૮૫	૫	સાપરડું	૬૦
૩૮૬	૬	ભાડરોઈ	૧૩૮
૩૮૭	૭	માલીધણું	૧૦૮
૩૮૮	૮	નીગાલ	૨૬૬
૩૮૯	૯	તૂણા	૧૩૫૫
૩૯૦	૧૦	મિણાય	૬૨૮
૩૯૧	૧૧	સીકુંગરો	૮૨૧
૩૯૨	૧૨	નાગલપર નાળી	૨૮
૩૯૩	૧૩	નાગલપર મોટી	૧૩૦૩
૩૯૪	૧૪	અંજર	૧૨૯૪૪
૩૯૫	૧૫	મિધપર	૧૧૯
૩૯૬	૧૬	બારાપર તથા માબારા	૨૭૫
૩૯૭	૧૭	કીડાણું	૭૨૨
૩૯૮	૧૮	અંતરળળ	૫૯૭
૩૯૯	૧૯	રોહર ખારી	૫૪૩
૪૦૦	૨૦	રોહર મીઠી	૬૦૬
૪૦૧	૨૧	વરસામેડી	૯૭૮
૪૦૨	૨૨	સતાપર	૪૨૪
૪૦૩	૨૩	પસવાળીયું મીઠું	૧૦૩
૪૦૪	૨૪	પસવાળીયું ખારું	૨૦૭
૪૦૫	૨૫	વરસાણું	૧૭૫
૪૦૬	૨૬	આંબાપર	૨૨૩
૪૦૭	૨૭	ટપર	૬૨૫
૪૦૮	૨૮	અળપર	૩૩૧

૪૦૯	૨૯	મોડવદર	૨૧૭
૪૧૦	૩૦	પડાણું	૪૩૬
૪૧૧	૩૧	ભીમાસર	૫૭૫
૪૧૨	૩૨	ખોખરો	૫૩૬
૪૧૩	૩૩	રાપર	૫૦૯
૪૧૪	૩૪	મેઘપર ખોરીચી	૧૬૪
૪૧૫	૩૫	વીરી	૫૭૧
૪૧૬	૩૬	મીડીઆણું	૧૯૨
૪૧૭	૩૭	સરવા ટીખો	
૪૧૮	૩૮	ગલપાદર	૧૦૨૭
૪૧૯	૩૯	ઝણુ	૪૧૧
૪૨૦	૪૦	ચુડવા ટીખો	
૪૨૧	૪૧	કાલાસરી,,	
૪૨૨	૪૨	રાતું તળાવ	

કુલ ૩૦૨૬૬

ભૂવડ ચૈાવીસી.

૪૨૩	૬	૧	ભૂવડ	૮૯૪
૪૨૪		૨	સંધડ	૯૬૯
૪૨૫		૩	માયક	૫૬૦
૪૨૬		૪	દેવળીયું	૭૦૬
૪૨૭		૫	કુંભારીયું	૭૦૦
૪૨૮		૬	વજાડીયા { કુડાનોવાસ.	૩૮૦
૪૨૯		૭	વજાડીયા { રણમલનો વાસ.	૫૩૨
૪૩૦.		૮	નગા	૬૫૫

૪૩૧	૯	માંદરણી	૫૬૦
૪૩૨	૧૦	મથડા	૬૫૭
૪૩૩	૧૧	લોહારીકુંવામ રી	૧૧૪
૪૩૪	૧૨	મંદીયા	૫૩૮
૪૩૫	૧૩	ખંભરો	૬૫૩
૪૩૬	૧૪	વીરો	૭૪૪
૪૩૭	૧૫	ખેરોઈ	૨૮૮૦
૪૩૮	૧૬	રામપર	૪૧૩

કુલ ૧૧૯૫૦

હાલોઆવોશી.

૪૩૯	૧૦	૧	ભદ્રેસર	૨૧૪૫
૪૪૦		૨	ગિજડસર	૧૪૦
૪૪૧		૩	પાવડીઆગુ	૧૧૦
૪૪૨		૪	લુણી	૧૦૬૩
૪૪૩		૫	હટડી	૪૮૪
૪૪૪		૬	વડાળો	૧૯૨૪
૪૪૫		૭	ભરોડીકું	૨૫
૪૪૬		૮	વોવાર	૩૪૬
૪૪૭		૯	રાધા	૫૭
૪૪૮		૧૦	ખડક ટીપો	
૪૪૯		૧૧	રાગિનોપધર,,	
૪૫૦		૧૨	કોઆય ,,	

કુલ ૬૨૯૪

કાંઠી ભાગ ૨

૪૫૧	૧૧	૧	વડવો	૨૭૯
-----	----	---	------	-----

૪૫૨	૨	મેડાત	૨૪૨
૪૫૩	૩	બારાપર	૧૧૨૮
૪૫૪	૪	રોહા નાનો	૨૩૧
૪૫૫	૫	રોહા મોટો	૧૧૬૭
૪૫૬	૬	હરડી	૨૬૨
૪૫૭	૭	હાન્નપર	૨૬૫
૪૫૮	૮	થારાગિરો	૨૮૩
૪૫૯	૯	વાડા	૧૧૫
૪૬૦	૧૦	ચક્રાર	૬૯૭
૪૬૧	૧૧	મણોમરો	૧૪૭
૪૬૨	૧૨	ગુમખો	૨૩૨
૪૬૩	૧૩	બળધીઓ	૧૧૧૭
૪૬૪	૧૪	મેઘપર	૪૮૬
૪૬૫	૧૫	દહમરો	૪૩૫
૪૬૬	૧૬	સુલડી	૨૦૫
૪૬૭	૧૭	વડમર	૪૭૯
૪૬૮	૧૮	બંદરો નાનો	૨૪૯
૪૬૯	૧૯	બંદરો મોટો	૪૭૩
૪૭૦	૨૦	ધણોઈ	૫૯૬
૪૭૧	૨૧	ગુમડીમાતાવાળી	૪૭૭
૪૭૨	૨૨	લીફરે	૧૩૪
૪૭૩	૨૩	ખાચો	૫૧
૪૭૪	૨૪	રામાણીયા	૭૮૨
૪૭૫	૨૫	ગુમડી નાગી	૭૬૨
૪૭૬	૨૬	ગુણીયામરવામ ૨.	૨૨૭૧
૪૭૭	૨૭	વાંદ	૩૯૨

૯૦

૪૭૮	૨૮	ખીદડા	૩૬૨૨
૪૭૯	૨૯	કોડાય	૨૬૯૫
૪૮૦	૩૦	રાજપર	૫૩
૪૮૧	૩૧	નાગપર	૬૬૭
૪૮૨	૩૨	ઢીઢ	૩૨૭
૪૮૩	૩૩	માંડવીખંદર	૩૫૯૮૮
૪૮૪	૩૪	મઝકા	૧૩૮૩
૪૮૫	૩૫	ગુંદીઆળી	૪૦૪૬
૪૮૬	૩૬	પીપળી	૩૦૭
૪૮૭	૩૭	ભાડીઆ મોટા	૪૭૯
૪૮૮	૩૮	ભાડીઆ નાના	૯૯૩
૪૮૯	૩૯	ટુંડા	૬૪૧
૪૯૦	૪૦	કાંડાગરો મોટા	૧૩૬૧
૪૯૧	૪૧	ઝરપરો	૧૨૯૩
૪૯૨	૪૨	મીરાઓ	૪૦૫
૪૯૩	૪૩	ભુજપર	૨૭૯૬
૪૯૪	૪૪	દેસલપર	૧૫૪૧
૪૯૫	૪૫	ગિનડોટ 'પ્રા.આ.	૭૮
૪૯૬	૪૬	ગિનડોટઆ.	૬૧
૪૯૭	૪૭	પાંચઢીઆ	૭૦૦
૪૯૮	૪૮	ભાડા	૪૨૩
૪૯૯	૪૯	સીરવા	૩૪૧
૫૦૦	૫૦	કાઢોટા	૯૧૦
૫૦૧	૫૧	રાણનાળી	૬૭
૫૦૨	૫૨	દુરગાપર	૮૬૧
૫૦૩	૫૩	રાણ મોટી	૭૮૬

૫૦૪	૫૪	વાડા	૪૮૩
૫૦૫	૫૫	ગોદરો	૨૧૧૪
૫૦૬	૫૬	બાડધ મોટી	૭૫૧
૫૦૭	૫૭	બાડધ નાગી	૧૬૧
૫૦૮	૫૮	સેરડી	૭૫૯
૫૦૯	૫૯	મરલી	૧૬૦
૫૧૦	૬૦	દેપાનું ગામ	૩૫૭
૫૧૧	૬૧	ધેલડા	૪૦૯
૫૧૨	૬૨	ભુજપર નાગી	૧૫૭
૫૧૩	૬૩	પ્રતાપપર	૧૭૭
૫૧૪	૬૪	ધ્રુવ	૩૭૬
૫૧૫	૬૫	બુચડા તથા બોરાબુ	૫૨
૫૧૬	૬૬	કપાધ/આ નાનો	૧૦૩
૫૧૭	૬૭	કપાધ/આ મોટો	૧૦૪૪
૫૧૮	૬૮	બોરાળા	૫૦૪
૫૧૯	૬૯	પ્રાગપર	૪૧૫
૫૨૦	૭૦	બરાધ/આ મોટો	૧૮૫
૫૨૧	૭૧	કાંડાગરો નાનો	૪૮
૫૨૨	૭૨	લાખાપર	૯૩૮
૫૨૩	૭૩	વીરાણી	૬૮
૫૨૪	૭૪	મુંદ્રો	૭૯૫૨
૫૨૫	૭૫	ગુચ્છરમ્મા	૪૪૯
૫૨૬	૭૬	સેખડીઆ	૧૯૨
૫૨૭	૭૭	સાડાગી	૫૦૯
૫૨૮	૭૮	ગુંદાળા	૧૩૩૧
૫૨૯	૭૯	કુદરડી	૫૧૫

૯૨

૫૩૦	૮૦	બગડા	૩૨૨
૫૩૧	૮૧	વાધુરૌ	૩૭૫
૫૩૨	૮૨	બલોટ	૨૪૧
૫૩૩	૮૩	મખીઆણુ	૧૨૦
૫૩૪	૮૪	છસરૌ	૬૬૫
૫૩૫	૮૫	મોખા	૪૮૧
૫૩૬	૮૬	વેકરા	૩૮૨
૫૩૭	૮૭	બાર્ધ	૧૦૭૫
૫૩૮	૮૮	વડલી	૫૧૩
૫૩૯	૮૯	ખાખર નાની	૩૯૦
૫૪૦	૯૦	ઐયાખડ	૭
૫૪૧	૯૧	ગોગાઝ ટીબા	
૫૪૨	૯૨	સરકણુ „	
૫૪૩	૯૩	મુડાટોડો „	
૫૪૪	૯૪	બરાધમ્મો નાનો „	
૫૪૫	૯૫	રાપર „	
૫૪૬	૯૬	ચાકરપર „	
૫૪૭	૯૭	રાધાપર „	
૫૪૮	૯૮	મુરચખાણુ „	
૫૪૯	૯૯	શાપર „	
૫૫૦	૧૦૦	રામપર	૫૪૬
૫૫૧	૧૦૧	સમાધોધા	૧૧૫૬
૫૫૨	૧૦૨	મજલ ટીબા	
૫૫૩	૧૦૩	ત્રગરી	૨૪૭
૫૫૪	૧૦૪	આસંખીઆ મોટો	૧૨૬૬
૫૫૫	૧૦૫	સુમાય મોરૌ	૧૪૮

૫૫૬	૧૦૬	દરમડી	૮૭૩
૫૫૭	૧૦૭	ટોણ	૯૬૪
૫૫૮	૧૦૮	આમંખીઆ નાનો	૫૩૬
૫૫૯	૧૦૯	કોળ ચોરો	૨૯૦
૫૬૦	૧૧૦	કણુચરો	૧૩૯
૫૬૧	૧૧૧	અખણીયા	૧૪૦
૫૬૨	૧૧૨	નાગ્રિયો	૧૧૮૫
૫૬૩	૧૧૩	રતડીઆ	૩૦૪
૫૬૪	૧૧૪	કુરાદી	૧૬૬૪
૫૬૫	૧૧૫	ખાતપર	૩૨
૫૬૬	૧૧૬	ટોખામર ડીંબો	
૫૬૭	૧૧૭	ભીમરા	૪૨૨
૫૬૮	૧૧૮	રાજડા	૩૧૦
૫૬૯	૧૧૯	મિરાગી	૧૦૦૯
૫૭૦	૧૨૦	કેરોં	૨૦૫૭
૫૭૧	૧૨૧	ભારાપર	૧૩૯
૫૭૨	૧૨૨	નારાણપર	૩૩૪
૫૭૩	૧૨૩	ખીરચરો ટીં	
૫૭૪	૧૨૪	લાયજો મોટો	૧૨૭૦
૫૭૫	૧૨૫	ગિનોટ	૮૩૫
૫૭૬	૧૨૬	લાયજો નાનો	૪૮૯
૫૭૭	૧૨૭	ટોડો	૨૭૬
૫૭૮	૧૨૮	તણવાણું	૬૫૭
૫૭૯	૧૨૯	નરીનાળ	૮૮૨
૫૮૦	૧૩૦	ફાચરીધું	૧૦૨
૫૮૧	૧૩૧	ખાખર મોટી	૭૫૨

૫૮૨	૧૩૨	પત્રી	૧૪૯૦
૫૮૩	૧૩૩	મગર	૧૦૬
૫૮૪	૧૩૪	વાંકી	૮૯૫
૫૮૫	૧૩૫	સુખપર	૧૪૫
૫૮૬	૧૩૬	રત્નાડીઆ	૧૧૪૪
૫૮૭	૧૩૭	કોટડો	૪૨૮
૫૮૮	૧૩૮	કાળાધોધા	૩૭૨
૫૮૯	૧૩૯	મોરડા ટીઆ	
૫૯૦	૧૪૦	જાંબુડી	૩૦૦
૫૯૧	૧૪૧	ગજોડ	૬૦૦
૫૯૨	૧૪૨	લીસુડી ટીઆ	
૫૯૩	૧૪૩	ગોડપર	૧૮૧
૫૯૪	૧૪૪	બાબા/યા	૬૧
૫૯૫	૧૪૫	ટાપર	૩૭૭
૫૯૬	૧૪૬	ઘેરાજો	૧૫૫૨
૫૯૭	૧૪૭	સાકરાન ટીઆ	
૫૯૮	૧૪૮	ધુનડી	૯૪૮
૫૯૯	૧૪૯	નારણપર	૬૮
૬૦૦	૧૫૦	ધાકડો	૩૨૨
૬૦૧	૧૫૧	ધીઆકો	૭૮
૬૦૨	૧૫૨	રતડીઆ મોટો	૬૭૧
૬૦૩	૧૫૩	વીરાણી	૧૬૬૧

કુલ ૧૩૦૫૯૪

મોડાસો.

૬૦૪	૧૨	૧	સાબરાઈ નાળી	૬૫
૬૦૫		૨	સાંગડાઈ	૩૨૧

૯૫

૬૦૬	૩	માપર	૧૯૭
૬૦૭	૪	ખાયડ	૧૩૪૧
૬૦૮	૫	કોટાઈઆ	૧૦૩
૬૦૯	૬	નાગરા ટીખા	
૬૧૦	૭	લોડી	૭૩૮
૬૧૧	૮	વિઠ	૪૬૩
૬૧૨	૯	હાલાપર	૬૪૦
૬૧૩	૧૦	મોડકૂખો	૫૪૭
૬૧૪	૧૧	દોઢીઆ	૩૫૩
૬૧૫	૧૨	માભરાઈ	૧૪૪૭
૬૧૬	૧૩	કુકલીયા	૫૬૭
૬૧૭	૧૪	ખાડો	૧૨૫૬
૬૧૮	૧૫	ધુઆય	૫૫
૬૧૯	૧૬	છાંટી	૨૨૦
૬૨૦	૧૭	ખાંભડાઈ	૭૬૪
૬૨૧	૧૮	ભાંભય	૧૧૨૦

કુલ ૧૦૧૯૭

			આખડાસો	
૬૨૨	૧૩	૧	ભિટારો	૩૧૮
૬૨૩		૨	હિગરીઆ	૧૭૨
૬૨૪		૩	ખિટ્ટો	૭૬૬
૬૨૫		૪	ભવાનીપર	૨૯૯
૬૨૬		૫	જાના	૭૯
૬૨૭		૬	કોસા	૩૫૭
૬૨૮		૭	આમરડા	૬૨

૯૬

૬૨૯	૮	જાઓ	૫૧૪૫
૬૩૦	૯	બુડીઆ	૩૦૧
૬૩૧	૧૦	રાણપર	૧૦૬
૬૩૨	૧૧	મિંધાડી	૬૦૩
૬૩૩	૧૨	સંધાડી નાની	૮૩
૬૩૪	૧૩	કડોલી માટી	૨૩૨
૬૩૫	૧૪	કડોલી નાની	૧૦૬
૬૩૬	૧૫	મુઆડી	૯૬
૬૩૭	૧૬	લાલાં	૭૩૪
૬૩૮	૧૭	વાંઠ ખાંધા	૨૭
૬૩૯	૧૮	વિગામ	૩૧૭
૬૪૦	૧૯	નાનો ભાડરો	૧૧૬
૬૪૧	૨૦	નાગોરા	૧૦૬
૬૪૨	૨૧	બેદી	૮૮
૬૪૩	૨૨	વાંઠ રાધા	૧૧
૬૪૪	૨૩	નાગોરા ટીંબા	
૬૪૫	૨૪	સાધાંણ નાની,,	
૬૪૬	૨૫	વાંઠકુડધર ,,	
૬૪૭	૨૬	મુયરી	૨૮૩૯
૬૪૮	૨૭	કમંડ	૭૮
૬૪૯	૨૮	કુકડાઉ	૨૦૯
૬૫૦	૨૯	ભારાપર	૨૨
૬૫૧	૩૦	રવા	૬૬૬
૬૫૨	૩૧	નુંધેતડ	૭૫૦
૬૫૩	૩૨	ખારવા	૧૧૩
૬૫૪	૩૩	મકરાણી ટીંબા	

૬૫૫	૩૪	ખુમ્મરો	૨૪૧
૬૫૬	૩૫	કોલોલી	૧૬૧
૬૫૭	૩૬	કોઠારો	૩૬૭૩
૬૫૮	૩૭	વાંઢહામમ	૨૩
૬૫૯	૩૮	વાંઢસલેમલ	૫૨
૬૬૦	૩૯	ખીરમરો	૨૧૧
૬૬૧	૪૦	વરાડીઆ	૩૨૧૧
૬૬૨	૪૧	મેડીઆળી	૨૯૫
૬૬૩	૪૨	સાહિરો	૯૭૧
૬૬૪	૪૩	હાઝાપર	૩૬૪
૬૬૫	૪૪	વાડપંચર	૯૮૭
૬૬૬	૪૫	વરનોળી	૧૧૧
૬૬૭	૪૬	કોટડી	૬૫૮૭
૬૬૮	૪૭	દાહા	૫૪
૬૬૯	૪૮	ખોહા	૨૮૧
૬૭૦	૪૯	ચીળામર	૫૬૮
૬૭૧	૫૦	મંધડીયા	૪૬૦
૬૭૨	૫૧	બારો મોટો	૪૦૦
૬૭૩	૫૨	સુન્નપર	૪૮૪
૬૭૪	૫૩	રાપર	૪૨૩
૬૭૫	૫૪	બાનારડો	૨૮૦
૬૭૬	૫૫	કોઆપંચર	૧૧૫
૬૭૭	૫૬	કરૈ	૧૫૩
૬૭૮	૫૭	લાખાળીયા	૩૫૧
૬૭૯	૫૮	સુખપર	૯૭
૬૮૦	૫૯	નાગીયા	૨૪૧

૬૮૧	૬૦	ગિશ્તીયા	૭૬૬
૬૮૨	૬૧	ભાચુંડા	૪૩૯
૬૮૩	૬૨	સાંધાણુ	૧૬૨૦
૬૮૪	૬૩	વાંઠ સુખની ટીખી	
૬૮૫	૬૪	ખેરાબુચો	૧૪૧
૬૮૬	૬૫	નેરો	૩૨૯૨
૬૮૭	૬૬	જોગીયા કુંગરી	
૬૮૮	૬૭	ધુશી મોઢી	૫૨૮
૬૮૯	૬૮	ધુશી નાની	૧૬૯
૬૯૦	૬૯	કોડાંડીયા	૧૫૫
૬૯૧	૭૦	કાળું તળાવ	૩૪૬
૬૯૨	૭૧	મુગીયાર	૪૬
૬૯૩	૭૨	ગુડયર	૨૪
૬૯૪	૭૩	મુડધો	૪૦૪
૬૯૫	૭૪	ઐરો	૪૫૬
૬૯૬	૭૫	વલસરો	૧૬૨
૬૯૭	૭૬	વડસર	૪૫૭
૬૯૮	૭૭	છસરો	૧૧૦
૬૯૯	૭૮	બાડરો	૯૧૭
૭૦૦	૭૯	મુગંદી	૧૫૪
૭૦૧	૮૦	મુખપર સાહેબની	૪૭
૭૦૨	૮૧	ખાલાપર	૧૦૫
૭૦૩	૮૨	હમીરપરતે નાની મુડધો	૨૯૯
૭૦૪	૮૩	વોંધ	૧૫૪
૭૦૫	૮૪	ખારો નાનો	૧૯
૭૦૬	૮૫	ખુડધો	૧૬૭

૭૦૭	૮૬	હમીરપર	૧૬૯
૭૦૮	૮૭	રાયધણપર	૮૪
૭૦૯	૮૮	મોથાબો	૨૧૭૧
૭૧૦	૮૯	પેઝોણી	૮૪
૭૧૧	૯૦	સરગુઆળું	૬૧
૭૧૨	૯૧	ભીમપર ટીખો	
૭૧૩	૯૨	છાકુરા	૪૮૫
૭૧૪	૯૩	આવડો ટીખો	
૭૧૫	૯૪	વમોટી મોટી	૯૨૭
૭૧૬	૯૫	પાટ	૧૧૪
૭૧૭	૯૬	દુબાણુ	૧૩૮
૭૧૮	૯૭	કંડાપ	૧૯
૭૧૯	૯૮	ખાંડીયારો	૧૦૫
૭૨૦	૯૯	વમોટી નાની	૫૧૩
૭૨૧	૧૦૦	સમંડા	૩૮
૭૨૨	૧૦૧	ખાનાપ	૪૧૧
૭૨૩	૧૦૨	ભીમપર	૭૭
૭૨૪	૧૦૩	નાંદરો મોટો	૧૪૩
૭૨૫	૧૦૪	નાંદરો નાનો	૪૨
૭૨૬	૧૦૫	ખાલાચોડ મોટી	૫૭૫
૭૨૭	૧૦૬	ખાલાચોડ નાની	૧૦૩
૭૨૮	૧૦૭	ખાંડીઓ	૭૧૭
૭૨૯	૧૦૮	ખોડા	
૭૩૦	૧૦૯	રોહો	૧૦૯૦
૭૩૧	૧૧૦	ઉડંગીયું	૧૧૯
૭૩૨	૧૧૧	ઉડંગીયું ખીજું	૫૮

૭૩૩	૧૧૨	મજલરેડીયા	૧૧૭
૭૩૪	૧૧૩	ગોહિલા	૨૩૬
૭૩૫	૧૧૪	વિભાપર	૩૭
૭૩૬	૧૧૫	નરેડો	૧૧૩
૭૩૭	૧૧૬	આગીઆણુ	૭૬૬
૭૩૮	૧૧૭	ખીરમરો	૫૬
૭૩૯	૧૧૮	મીઆણી	૭૭
૭૪૦	૧૧૯	રાયધણજર નાન્દી	૩૭૬
૭૪૧	૧૨૦	વીઝાણુ	૧૪૧૩
૭૪૨	૧૨૧	વાડા વીરાવાળા	૧૦૬
૭૪૩	૧૨૨	વાંઠમેરવાળી	૧૩૫
૭૪૪	૧૨૩	વાડા ધનાવાળા	૪૮૬
૭૪૫	૧૨૪	વાંઠ આમર	૧૧૮
૭૪૬	૧૨૫	વાંઠ બુઢાળી	૩૯
૭૪૭	૧૨૬	રાયધણજર ટીખી	
૭૪૮	૧૨૭	કુમરો	૧૪૦૩
૭૪૯	૧૨૮	કુન્નપર	૨૭૫
૭૫૦	૧૨૯	નળીએ	૫૨૩૮
૭૫૧	૧૩૦	વાઠ ભદ્રાગિ	૨૨
૭૫૨	૧૩૧	વાંઠ બુરટી	૨૮
૭૫૩	૧૩૨	વાંઠ હોથી	૧૦૯
૭૫૪	૧૩૩	વાઠ માકળમી	૧૦૬
૭૫૫	૧૩૪	વાંઠ આલાર ટીખી	
૭૫૬	૧૩૫	વાંઠ જાપરા	૪૧
૭૫૭	૧૩૬	વાંઠ ઉદેજ	૨૦
૭૫૮	૧૩૭	વાંઠ થેયા	૧૬

૧૦૧

૭૫૯	૧૩૮	વાંઠ બહુ	૨૭
૭૬૦	૧૩૯	વાંઠ ઇમાળી	૧૩
૭૬૧	૧૪૦	નારણપર	૭૫૬
૭૬૨	૧૪૧	પરબી	૬૨૫
૭૬૩	૧૪૨	જામાપર	૧૨૬
૭૬૪	૧૪૩	લમાગી	૧૪૪
૭૬૫	૧૪૪	બ્રહ્મા	૨૮૪
૭૬૬	૧૪૫	બેગા	૮૬
૭૬૭	૧૪૬	રામપર	૪૮૨
૭૬૮	૧૪૭	વગંડી માગી	૮૨૨
૭૬૯	૧૪૮	વગંડી નાગી	૧૧૩
૭૭૦	૧૪૯	વાડા ગઢવાળા	૮૭૯
૭૭૧	૧૫૦	વાંકુ	૮૪૭
૭૭૨	૧૫૧	સાંધી	૫૦૬

કુલ ૬૬૩૫૬

કંડ.

૭૭૩	૧૪	૧	મકરો	૫૫
૭૭૪		૨	કેરિયર	૩૬૯
૭૭૫		૩	નારાણસરોવર	૭૫૦
૭૭૬		૪	સારણુ	૧૨૫
૭૭૭		૫	ખડક	૧૫
૭૭૮		૬	ગુચ્છર	૩૯૯
૭૭૯		૭	ગુચ્છર નાની	૭૮
૭૮૦		૮	તહેરો	૫
૭૮૧		૯	મેટી	૮૭
૭૮૨		૧૦	માગી	૩૬

૧૦૨

૭૮૩	૧૧	કુનરી	૨૭
૭૮૪	૧૨	લક્ષ્મીરાણી	૪૯
૭૮૫	૧૩	બુદા	૭૫
૭૮૬	૧૪	કનોજ	૪૧
૭૮૭	૧૫	કુલરાધ	૮૯
૭૮૮	૧૬	હરડી	૮૪
૭૮૯	૧૭	રામાણીયા	૨૩
૭૯૦	૧૮	કુણાંગીયા	૨૮૨
૭૯૧	૧૯	સામડા	૧૩૮
૭૯૨	૨૦	કાળા નાગીયા	૬૭
૭૯૩	૨૧	વાધાપધર	૧૪૬
૭૯૪	૨૨	ઝાડવું	૧૨૪
૭૯૫	૨૩	પખા	૧૫
૭૯૬	૨૪	રામવાડો	૪
૭૯૭	૨૫	મણોસરો	૨૦
૭૯૮	૨૬	વાપોટ	૩૯
૭૯૯	૨૭	લેયારી	૧૭૧
૮૦૦	૨૮	નરેડી	૧૩૬
૮૦૧	૨૯	અંકલ ટીખા	
૮૦૨	૩૦	ધુનાય ,,	
૮૦૩	૩૧	નરેડો ,,	
૮૦૪	૩૨	ધ્રંગ ,,	
૮૦૫	૩૩	પિપર	૩૯૨
૮૦૬	૩૪	ખરોડો	૧૦૦
૮૦૭	૩૫	અકરી	૨૮૨
૮૦૮	૩૬	અકરી નાતી ટીખા	

૮૦૯	૩૭	બરંદા	૫૪૦
૮૧૦	૩૮	ભુજપર ટીબો	
૮૧૧	૩૯	હાલાપર ,	
૮૧૨	૪૦	બેર મોટી	૩૧૩
૮૧૩	૪૧	પ્રોલાય	૧૦૯
૮૧૪	૪૨	હમનખુંડી	૧૨૫
૮૧૫	૪૩	કપુરામી	૯૯
૮૧૬	૪૪	સારણ	૧૬૬
૮૧૭	૪૫	કુળપર	૪૨
૮૧૮	૪૬	જરનોલ	૨૯
૮૧૯	૪૭	કીરમટા	૬૬
૮૨૦	૪૮	ધુનામ	૧૨૩
૮૨૧	૪૯	આસાનો પધર	૧૮
૮૨૨	૫૦	વીઠી ટીબો	
૮૨૩	૫૧	વાઘચોર	૩૯૩
૮૨૪	૫૨	સપડાય	૩૧
૮૨૫	૫૩	સીરાચોરો	૧૧
૮૨૬	૫૪	ગુગલીઆણું	૫
૮૨૭	૫૫	હોથીઆમ	૧૪
૮૨૮	૫૬	ઊકેર	૧૬૬
૮૨૯	૫૭	ધુમરી	૫૧
૮૩૦	૫૮	મણીઆરો	૯
૮૩૧	૫૯	ખીરસરો	૧૫
૮૩૨	૬૦	નરેડો	૮૧૭
૮૩૩	૬૧	કુલાય	૧૦૯
૮૩૪	૬૨	ખારી	૨૬૬

૧૦૪

૮૩૫	૬૩	ચરોપડી માટી	૫૯
૮૩૬	૬૪	ચરોપડી નાળી	૬૦
૮૩૭	૬૫	ચરનાળી	૬૧

કુલ ૮૧૨૧

ગરડો

૮૩૮	૧૫	૧	ગિમીડું	૮૦
૮૩૯		૨	લાખાપર	૧૫૧
૮૪૦		૩	ખડીડું	૮૧
૮૪૧		૪	હરોડો	૬૦
૮૪૨		૫	સોગાત	૫૮
૮૪૩		૬	સેહિ	૭૭
૮૪૪		૭	માતાનો મઠ	૧૦૪૧
૮૪૫		૮	દેણમા	૫૭
૮૪૬		૯	ડોટોડો	૨૫૦
૮૪૭		૧૦	મુરચ્યાલુકું	૧૦૮
૮૪૮		૧૧	આસારડી	૮૧
૮૪૯		૧૨	કોરો	૩૪૨
૮૫૦		૧૩	મહુલી	૬૮
૮૫૧		૧૪	અરડોડો	૧૧૨
૮૫૨		૧૫	ધુનેરી	૩૨૧
૮૫૩		૧૬	સાહિરો	૧૨૫
૮૫૪		૧૭	કાનમેર	૮૮
૮૫૫		૧૮	લાખપત બંદર	૧૪૨૪
૮૫૬		૧૯	છેર માટી તથા નાળી	૫૩
૮૫૭		૨૦	દેલાપર	૬૭

૧૦૫

૮૫૮	૨૧	દેહડી	૧૮૪
૮૫૯	૨૨	ઊમરમર	૧૦૪
૮૬૦	૨૩	બેઆવો	૮૭
૮૬૧	૨૪	મુંધવાય	૧૧૨
૮૬૨	૨૫	માબદેનું ગામ	૨૫
૮૬૩	૨૬	કુડીઆણું	૫૧
૮૬૪	૨૭	કેઆળી	૨૬૬
૮૬૫	૨૮	પાનંદ્રો	૫૫૩
૮૬૬	૨૯	સુડીઆ	૧૫૮
૮૬૭	૩૦	અકરી નામી	૫૫
૮૬૮	૩૧	આણોટ	૧૫૦
૮૬૯	૩૨	મુધાન	૩૪૬
૮૭૦	૩૩	કુલરો	૧૩૩
૮૭૧	૩૪	ગોધાનડ	૫૧
૮૭૨	૩૫	આમારડી ટીબો	
૮૭૩	૩૬	બાણા ,,	
૮૭૪	૩૭	છેર આસપન ,,	
૮૭૫	૩૮	કેતેપર ,,	
૮૭૬	૩૯	સરણી ,,	
૮૭૭	૪૦	ધાંધરાય ,,	
૮૭૮	૪૧	ભાખામર ,,	
૮૭૯	૪૨	ઊખર ,,	
૮૮૦	૪૩	છુગેર ,,	
૮૮૧	૪૪	ધારેસી	૧૨૭
૮૮૨	૪૫	ફાટ ટીબો	
૮૮૩	૪૬	સાનંદ્રો	૩૪

૧૦૬

૮૮૪	૪૭	રાવળેચર	૧૨૦
૮૮૫	૪૮	ધ્રુવકસર ટીંબો	
૮૮૬	૪૯	બેટીયાળી	૪૭
૮૮૭	૫૦	આમરા	૪૮
૮૮૮	૫૧	ચકરાઈ	૧૫૧
૮૮૯	૫૨	રતીપાળ	૫
૮૯૦	૫૩	મોટીઆળી	૧૫૭

કુલ ૭૬૪૮

માફ

૮૯૧	૫૬	૧	ભારાચર	૧૮૮
૮૯૨		૩	આમલા	૩૬૮
૮૯૩		૩	નાગીઆળી	૧૪૫
૮૯૪		૪	ફેટડી	૨૧૯
૮૯૫		૫	કાનપર	૩૦૯
૮૯૬		૬	વાંઢાય	૯૬
૮૯૭		૭	વિગડીયા	૨૦૬
૮૯૮		૮	જામચડો	૧૦૧
૮૯૯		૯	હુડો	૫૦૧
૯૦૦		૧૦	ઘેરૈયા	૨૫૦
૯૦૧		૧૧	વડવા	૨૦૧
૯૦૨		૧૨	કુરખી	૩૮૯
૯૦૩		૧૩	દેસલપર	૭૮૮
૯૦૪		૧૪	કડકાભિટ	૬૭
૯૦૫		૧૫	વિથોલ	૧૦૦૦
૯૦૬		૧૬	દાળિંગ મોટો	૩૭૮

૧૦૭

૬૦૭	૧૭	દાઝીડો નાનો	૨૪
૬૦૮	૧૮	અંગીઆ મોટો	૬૦૪
૬૦૯	૧૯	અંગીઆ નાનો	૫૫૪
૬૧૦	૨૦	નાગલપર	૧૫૪
૬૧૧	૨૧	નખલાણું	૧૮૯૨
૬૧૨	૨૨	વીરાણી	૧૮૮
૬૧૩	૨૩	દેવપર	૭૭૯
૬૧૪	૨૪	ગિમરાપર	૪૮
૬૧૫	૨૫	મથલ	૬૮૧
૬૧૬	૨૬	ખામજા	૧૦૬
૬૧૭	૨૭	ધોડાલક	૪૬
૬૧૮	૨૮	વીરાણી નાની	૧૩૯
૬૧૯	૨૯	ગઢસીસો	૧૭૦૧
૬૨૦	૩૦	રાજપર	૧૭૪
૬૨૧	૩૧	નામોઈ મોટી	૨૨
૬૨૨	૩૨	નામોઈ નાની	૪
૬૨૩	૩૩	આસરાણી	૩૨
૬૨૪	૩૪	મજી નાની	૬૦
૬૨૫	૩૫	મકડો	૮૩
૬૨૬	૩૬	ગિખરડો	૩૭૮
૬૨૭	૩૭	ઝાડાધ	૮૯
૬૨૮	૩૮	નખલાણું નાનું	૨૨૧
૬૨૯	૩૯	રસલીઆ	૬૨૮
૬૩૦	૪૦	ટોડીઆ	૫૪૮
૬૩૧	૪૧	વાલકા મોટો	૧૮૧
૬૩૨	૪૨	ધડાગી	૧૦૩૮

૯૩૩	૪૩	રતડીઝો	૨૦૮
૯૩૪	૪૪	ખીરસરૈ	૩૧૦
૯૩૫	૪૫	ગિગરડી	૭૭૧
૯૩૬	૪૬	નેત્રા	૧૩૮૬
૯૩૭	૪૭	સરવા	૧૬૬
૯૩૮	૪૮	વીતોડી	૫૫૩
૯૩૯	૪૯	તેત્રરા	૪૯
૯૪૦	૫૦	નાગવીરી	૧૪૫
૯૪૧	૫૧	ડેડરાણી	૯
૯૪૨	૫૨	રવાપર	૭૪૩
૯૪૩	૫૩	ઝુગલીઆણું	૨૫
૯૪૪	૫૪	રામપર	૨૧૦
૯૪૫	૫૫	વાલકા નાના	૧૪૫
૯૪૬	૫૬	રાજડા	૩૫
૯૪૭	૫૭	ઝુણાઆય	૧૦૨
૯૪૮	૫૮	હમલા	૩૧૦
૯૪૯	૫૯	મજલ	૨૭૫
૯૫૦	૬૦	પ્રીલોટા	૬૮
૯૫૧	૬૧	ધામાય	૨૬
૯૫૨	૬૨	દેવપરવાસો	૧૯૦
૯૫૩	૬૩	ઝીઝુ ટીમો	
૯૫૪	૬૪	અળપર ,,	
૯૫૫	૬૫	મોચો ,,	
૯૫૬	૬૬	તમાચીસર ,,	
૯૫૭	૬૭	મોરાય	૪૬
૯૫૮	૬૮	જાંબડી નાની	૧૨૪

૯૫૯	૬૯	મળી	૯૧૬
૯૬૦	૭૦	લાઈઆ ટીઆ	
૯૬૧	૭૧	ખાઈડી માઈ	૧૨૫૩
૯૬૨	૭૨	મેધપર	૪૪
૯૬૩	૭૩	પાનેલી	૧૯
૯૬૪	૭૪	ચોલડીઆ	૨૩૬
૯૬૫	૭૫	દેસલપર	૪૮૧
૯૬૬	૭૬	દેવીપર	૫૬૭
૯૬૭	૭૭	ભિાન્ય માઈ	૧૯૬
૯૬૮	૭૮	ભિાન્ય નાળી	૧૧૦
૯૬૯	૭૯	લક્ષ્મીપર	૧૬૨
૯૭૦	૮૦	રંગાયનું પધર	
૯૭૧	૮૧	બેરઆ	૧૩૮
૯૭૨	૮૨	મણિસરો	૩૯૭
૯૭૩	૮૩	જડોદર	૫૧૩
૯૭૪	૮૪	હમીરપર	૨૯
૯૭૫	૮૫	કોટડો	૫૯૬
૯૭૬	૮૬	કાદીઆ માટા	૪૦૬
૯૭૭	૮૭	કાદીઆ નાના	૩૧૩
૯૭૮	૮૮	મજલ	૨૧૩૯
૯૭૯	૮૯	કોટડો	૧૦૬૦
૯૮૦	૯૦	મકવાણુ	૧૨૩૦
૯૮૧	૯૧	માધાપર ટીઆ	
૯૮૨	૯૨	આણદસર	૧૮૦
૯૮૩	૯૩	અધિાળી	૭૧
૯૮૪	૯૪	ખીરસરો	૧૪૦
૯૮૫	૯૫	ખીરસરો ટીઆ	
૯૮૬	૯૬	રાણારા	૨૫
૯૮૭	૯૭	જીઆપર	૩૪૨
૯૮૮	૯૮	સુપાશાણુ	૫૦

૯૮૯	૯૯	સાંદરાણા	૨૧૫
૯૯૦	૧૦૦	શુઆપર	૧૬૧
૯૯૧	૧૦૧	ધંગાણવાસર	૧૨૬
૯૯૨	૧૦૨	સણાસરો ટીંબો	
૯૯૩	૧૦૩	ધંગાણ બીજી	૩૭૨
૯૯૪	૧૦૪	દનણા	૭૪
૯૯૫	૧૦૫	વીજપાસર	૩૨૦
૯૯૬	૧૦૬	આણંદસરગમણી	૧૮૦
૯૯૭	૧૦૭	ખોડા ટીંબો	
૯૯૮	૧૦૮	પલીવાડ	૧૨૨
૯૯૯	૧૦૯	ખુહાણું	૩૫
૧૦૦૦	૧૧૦	મસુણો	૫૭
૧૦૦૧	૧૧૧	ગોરગર	૨૧૫
૧૦૦૨	૧૧૨	ગોરગર	૭૦૭
૧૦૦૩	૧૧૩	વેહાર	૨૨૨
૧૦૦૪	૧૧૪	વરમસીકું	૧૩૪
૧૦૦૫	૧૧૫	વાંઢભાજરાજ	૪૫
૧૦૦૬	૧૧૬	શુઆપર રતોળ	૨૫
૧૦૦૭	૧૧૭	સાહેરો	૩૩૦
૧૦૦૮	૧૧૮	લીકરી	૫૬
૧૦૦૯	૧૧૯	ઝારજોડ	૧૦૦
૧૦૧૦	૧૨૦	તરો	૩૭૩
૧૦૧૧	૧૨૧	લાખાડી	૬૪
૧૦૧૨	૧૨૨	વાડાસર	૧૮૮
૧૦૧૩	૧૨૩	ઝંઝાય	૫૩

કુલ ૩૭૬૯૭

કચ્છની કુલ વસ્તી...૪૮૭૩૦૫

